

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
LİSANÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İLK DÖNEM MEKKİ SURELERDE MÜŞRİK KİMLİĞİNİN
DÖNÜŞÜMÜNDE ESMA-İ HÜSNA'NIN ROLÜ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Selim TUNÇ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

ŞIRNAK 2020

T. C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
LİSANÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İLK DÖNEM MEKKİ SURELERDE MÜŞRİK KİMLİĞİNİN
DÖNÜŞÜMÜNDE ESMA-İ HÜSNA'NIN ROLÜ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Selim TUNÇ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

ŞIRNAK 2020

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Tezi Hazırlayan

Selim TUNÇ

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK SAYFASI

“İlk Dönem Mekki Surelerde Müşrik Kimliğinin Dönüşümünde Esmâ-i Hüsnâ'nın Rolü” adlı Yüksek Lisans tezi, Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuz'una uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Selim TUNÇ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

ÖNSÖZ

Yüce Allah, Hz. Muhammed'i son Peygamber, İslam'ı son din, Kur'an'ı da son ilahi kitap olarak seçmiştir. Kur'an, indiği toplum da dahil olmak üzere kıyamete değin gelecek bütün insanlığı kurtarmak adına Allah katından nazil olmuştur. Son ilahi kitap olma özelliğini taşıyan Kur'an, insana fitrata uygun inanç ve amelleri göstermiştir. Geçmiş, hal ve istikbal hakkında da bilgiler sunmaktadır. Bu üç zaman üzerinde durduğu ana temalar da tevhid, nübüvvet ve ahirettir. Furkan, bu üç temel başlık ile kendisine uyulması halinde, insana dünya ve ahiret kazancı elde etmesini vaad etmiştir. Kur'an, insana bu kazancı sağlaması adına kulluğun, ne olduğu ve nasıl yapılması gerektiğini de belirlemiştir.

Kur'an vasıtasıyla insanın kime kulluk edeceği de ayrıca beyan edilmiştir. Kulluğu yapılacak bu zatın kim ve nasıl biri olduğu kısaca bu zatın tanıtımına yine evvela Kur'an ile ulaşabiliriz. Zira Kur'an, O'nun kelamıdır. Hakk, kendini Kur'an'da geçen esma-i hüsnâ ile tanıtmaktadır. Esmanın tecellilerini de mahluk üzerinden örnekler ile açıklamaktadır. Esmâ vasıtasıyla, Allah'ın zat, sıfat ve fiillerinde tek, bütün mahlukattan beri ve eşsiz olduğu görülmektedir. Ayrıca çeşitli sebeplerle şirke düşen insanı, tekrar vahdaniyete döndürmede esma-i hüsnânın rolü de yadsınamaz. Zira Allah, esması ile kendini tanıtmakta, gerektiğinde de ortak koşulan şeylerle kıyas edilmesini ve sonucunda da tevhid inancına dönülmesini beklemiştir. Bu yol ile müşriklerde var olan ancak bozulan tevhid inancı ıslah edilmiş, azgın ve zalim diye niteleyebileceğimiz cahiliye Araplarından müstesna bir nesil ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, yöntemi, sınırları ve önemi hakkında kısa bilgiler sunulmuştur. Birinci bölümde ise Arap coğrafyası ele alınmıştır. Genelden özele bir yol takip edilerek coğrafyada ikamet eden ilk Araplardan, nübüvvet dönemine kadarki idari, sosyal ve dini hayat gibi müşrik kimliğini oluşturan unsurlar işlenmiştir. İkinci bölümde ise yine genelden özele bir usul ile Kur'an'ın inzali, yazımı, cemi, istinsahı, tertib edilen nüzul sırası listeleri gibi konular ele alınmıştır. İkinci bölümün sonunda nüzul sırasına göre tertip edilen bazı listeler tablo şeklinde sunulmuştur. Üçüncü bölümde de genelden özele metodu olarak nübüvvet dönemi ele alınmıştır. Bu bölümde önce cahiliye, esma-i hüsnâ ve siyer-nüzul ilişkisi hakkında temel bilgiler verilmiş, ardından da Cabiri'nin "*Fehmü'l Kur'an*" adlı eserindeki ilk yirmi yedi sure, nübüvvet dönemi, siyer arka planı baz alınarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu şekilde müşriklerin risaletten önceki tanrı tasavvuru ile risaletin ilk döneminde esma-i hüsnâ ile bu tasavvurun nasıl değiştiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Tezimi hazırlarken her an yanımda olan büyüklerime, ailemin her bir ferdine, Bayram BADUR, Mehmet YARDIM, Osman BAYSAL ve Hayrettin KUTLU'ya ayrı ayrı teşekkür ederim. Tezin tahkik aşamasında yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Merve Saçlı Hoca'ma ve Doç. Dr. Maşallah Turan Hoca'ma müteşekkirim. Son olarak da ilk andan son ana kadar maddi-manevi desteğini esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL Hoca'ma şükranlarımı sunuyorum.

Selim TUNÇ
ŞIRNAK 2020

TEZİN BAŞLIĞI: İLK DÖNEM MEKKİ SURELERDE MÜŞRİK KİMLİĞİNİN DÖNÜŞÜMÜNDE ESMA-İ HÜSNA'NIN ROLÜ

Tez Yazarının Adı SOYADI: Selim TUNÇ

Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim

Dalı, Yüksek Lisans, Ağustos/2020

Danışman: Unvanı Adı SOYADI: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

ÖZET

Çalışmamızda, Cabiri'nin "*Fehmü'l Kur'an*" adlı eserinden yola çıkılarak, Kur'an'ın nazil olan ilk yirmi yedi suresi ve bu surelerin indiği dönemdeki şartlar siyer ile beraber göz önünde bulundurulmuştur. Bu süreç içerisinde esma-i hüsnanın müşrik kimliğinin tevhide dönüşümünde nasıl bir role sahip olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Sureler incelendiğinde görülecektir ki bu konuda esmanın önemli bir rolü vardır. Surelerde mükerrer olarak geçen esmanın, geçtiği her yerde farklı bir bağlamda ele alındığı görülmektedir. Bu dönüşüm realist bir yaklaşımla gerçekleşmiş ve cahile devrindeki müşriklerin adetleri, inançları bir anda yok sayılmamıştır. Bilakis sistemli ve peyderpey olacak şekilde bu dönüşüm kalıcı olarak tahakkuk etmiştir. Bu minvalde ilk etapta putlar eleştirilmekten ziyade yokluktan varlığa, dünya hayatından ahirete ve geçmiş milletlere değinilerek Allah'ın kudretine, putların acziyetine dikkat çekmiştir. Bu şekilde de düşünme, putlardan yüz çevirme ve dağılan vahdaniyetten tevhid inancına dönüş saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Allah, Rabb, Esmâ-i Hüsnâ, Cahiliye, Kâbe, Mekke

THE ROLE OF THE BEAUTIFUL NAMES OF ALLAH IN THE TRANSFORMATION OF THE POLYTHEIST IDENTITY

Thesis Author's Name & SURNAME: Selim TUNÇ

**Şırnak University, Graduate Education Institute Department of Basic İslamic
Sciences, Post Graduate, August/2020**

Advisor: Title Name & SURNAME: Assistant-Professor Ahmet GÜL

ABSTRACT

Inspired by Cabiri's Fehm al-Quran, this study examines the first 27 surahs (chapter) of the Quran to understand the role of the beautiful names of Allah in the process of transformation of the infidel identity alongside the siyar of that time. It will be seen that the names have a huge impact during this process. The names repeated many times in the chapters are presented from different angles each time. The transformation of infidel identity is taken realistically and their previous lives, beliefs, and customs are not disregarded. On the contrary, a permanent and systemic transformation is sought. Therefore, in these chapters, instead of criticizing idolatry, issues such as being and non-being, this life and hereafter, the life of previous nations are brought into consideration to underline the power of Allah and the incapacity of the idols. This is how the transformation from infidelity to belief, i.e. turning away from idols and returning to the belief of Oneness is actualized.

Keywords: Allah, Lord, The Beautiful Names of Allah, Jahiliyya, Kaaba, Mecca

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI.....	i
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK SAYFASI.....	ii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xiii
Giriş.....	1
A- Araştırmanın Konusu.....	1
B- Araştırmanın Amacı.....	1
C- Araştırmanın Önemi.....	1
D- Araştırmanın Yöntemi.....	1
E- Araştırmanın Sınırları.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

VAHİY COĞRAFYASI

1.1. Arap Coğrafyası ve Toplumunu.....	3
1.2. Mekke ve Kâbe Tarihi.....	5
1.3. Kusay'a Kadar Mekke.....	8
1.4. Kusay Sonrası Mekke.....	9
1.5. Sosyal Hayat.....	12
1.5.1. Kabile.....	12
1.5.2. Aile.....	14
1.5.2.1. Makt Nikahı.....	14
1.5.2.2. Normal Nikah.....	14
1.5.2.3. Şiğar Nikahı.....	14
1.5.2.4. Bedel Nikahı.....	15
1.5.2.5. Hıdn İlişkisi.....	15
1.5.2.6. Mut'a Nikahı.....	15

1.5.2.7. İstibda' Nikahı.....	16
1.5.2.8. Bir Kadının Ondan Az Erkeklerle Birlikteliği.....	16
1.5.2.9. Biğa İlişkisi.....	17
1.5.3. Kadın.....	17
1.6. Dini Hayat.....	19
1.6.1. Put İnancı.....	19
1.6.1.1. Hicaz Bölgesindeki Bazı Putlar.....	21
1.6.1.1.1. Lat.....	22
1.6.1.1.2. Uzza.....	23
1.6.1.1.3. Menat.....	25
1.6.1.1.4. Hubel.....	26
1.6.1.1.5. İsaf ve Naile	27
1.6.2. Hz. Nuh Kavmi Tarafından Tevarüs Eden Putlar.....	28
1.6.2.1. Vedd.....	28
1.6.2.2. Suva.....	29
1.6.2.3. Yeğus.....	29
1.6.2.4. Yeuk.....	30
1.6.2.5. Nesr.....	30
1.6.3. Cin Melek ve Yıldız İnancı.....	30
1.6.4. Ahiret İnancı.....	32
1.6.5. Haniflik.....	36
1.6.6. Yahudilik.....	38
1.6.7. Hıristiyanlık.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN MUSHAF LAŞMA SÜRECİ VE NÜZUL SIRASINA GÖRE TERTİP EDİLEN LİSTELER

2.1. Kur'an'ın İnzali.....	40
2.1. Kur'an'ın Yazımı.....	41
2.3. Kur'an'ın Cemi.....	42
2.4. Kur'an'ın İstinsahı.....	43

2.5. Mekki-Medeni.....	44
2.5.1. Tarihsel Tasnif.....	45
2.5.2. Mekansal Tasnif.....	45
2.5.3. Hitabi Tasnif.....	45
2.6. Mekki-Medeni Surelerin Bazı Özellikleri.....	46
2.7. Ayet ve Surelerin Tertibi.....	47
2.7.1. Ayetlerin Tertibi.....	47
2.7.2. Surelerin Tertibi.....	48
2.7.2.1. Tevkifi Olduğunu Savunanlar.....	48
2.7.2.2. İctihadi Olduğunu Savunanlar.....	49
2.7.2.3. Bir Kısımın Tevkifi Bir Kısımın İctihadi Olduğunu Savunanlar.....	49
2.8. Kur'an'ın Nüzul Sırasına Göre Tertibi.....	50
2.8.1. Nüzul Sırasına Göre Tertip Edilen İlk Listeler.....	50
2.8.2. Oryantalistler ve Nüzul Sırasına Göre Tertip Ettikleri Listeler.....	51
2.8.3. İslam Dünyasında Son Dönemlerde Nüzul Sırasına Göre Yapılan Bazı Çalışmalar.....	51
2.8.4. Nüzul Sırası Listeleri.....	53
2.9. Siyer-Nüzul İlişkisi.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAHYİN İNİŞ KEYFİYETİ VE İLK DÖNEM MEKKİ SURELERDE MÜŞRİK KİMLİĞİNİN DÖNÜŞÜMÜNDE ESMA-İ HÜSNA'NIN ROLÜ

3.1. Esmâ-i Hüsnâ.....	59
3.2. Cahiliye.....	60
3.3. İlk Dönem Mekki Surelerde Geçen Esmâ-i Hüsnâ.....	64
3.3.1. Rabb.....	64
3.3.2. Allah.....	65
3.3.3. A'la.....	66
3.3.4. Ekrem / Zu'l Celali ve'l İkrâm.....	67
3.3.5. Ehad / Vahid.....	68
3.3.6. Samed.....	68
3.3.7. Malik / Melik.....	69

3.3.8. Rahman / Rahim	70
3.3.9. Aziz	71
3.3.10. Hamid	71
3.3.11. Şehid	72
3.3.12 Ğafur	73
3.3.13. Vedud	73
3.3.14. Muhit	74
3.3.15. Hakim	74
3.4. İlk Dönem Mekki Sureler ve Esmâ-i Hüsnâ'nın Dönüşümdeki Rolü	75
3.4.1. Alak Suresi (Rabb-Ekrem)	76
3.4.2. Muddessir (Rabb)	77
3.4.3. Tebbet / Mesed Suresi	79
3.4.4. Tekvir Suresi (Allah-Rabb)	80
3.4.5. A'la Suresi (A'la-Allah-Rabb)	81
3.4.6. Leyl Suresi (Rabb)	82
3.4.7. Fecr Suresi (Rabb)	83
3.4.8. Duha Suresi (Rabb)	84
3.4.9. İnşirah Suresi (Rabb)	85
3.4.10. Asr Suresi	86
3.4.11. Adiyat Suresi (Rabb)	87
3.4.12. Kevser Suresi (Rabb)	87
3.4.13. Tekasür Suresi	89
3.4.14. Maun Suresi	89
3.4.15. Kafirun Suresi	90
3.4.16. Fil Suresi (Rabb)	91
3.4.17-18. Muavvizeteyn Sureleri (Rabb-Malik/Melik/İlah)	92
3.4.19. İhlas Suresi (Allah-Ehad-Samed)	93
3.4.20. Fatiha Suresi (Rabb-Rahman/Rahim-Malik/Melik)	93
3.4.21. Rahman Suresi (Rahman-Rabb-Zu'l Celali ve'l İkrâm)	95
3.4.22. Necm Suresi (Rabb-Allah)	97

3.4.22.1. Ğaranik Olayı.....	98
3.4.23. Abese Suresi.....	100
3.4.24. Şems Suresi (Allah-Rabb).....	101
3.4.25. Buruc Suresi (Aziz-Hamid-Allah-Şedid-Rabb-Şedid-Ğafur-Vedud-Muhit).....	102
3.4.26. Tin Suresi (Allah-Hakim).....	103
3.4.27. Kureyş Suresi (Rabb).....	104
SONUÇ	106
KAYNAKÇA.....	109
ÖZGEÇMİŞ.....	119

Kısaltmalar

b. : Bin

bt. : Bint

c. : Cilt

çev. : Çeviren

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Dr. : Doktor

h. : Hicri

haz. : Hazırlayan

hs. : Hadis

Hz. : Hazreti

İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

KURAMER : Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları

no : Numara

ö. : Ölüm

Öğr. : Öğretim

s. : Sayfa

sad. : Sadeleştiren

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik eden

trc. : Tercüme

trs. : Tarihsiz

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğçerleri

yy. : Yayın yeri yok

GİRİŞ

A- Araştırmanın Konusu

Araştırmamızın konusu, ilk dönemde yer alan Mekki surelerde geçen esma-i hüsnanın kronolojik olarak nasıl kullanıldığı, müşrikler üzerinde nasıl bir etki bıraktığı ve şirkten tevhide dönüşünde nasıl bir rolü olduğunu tespit etmektir. Bu çalışma yapılırken cahiliye devri ve Kur'an'ın nüzülü, cemi ve istinsahı konuları, mevzunun sağlıklı bir şekilde anlaşılması açısından genelden özele doğru bir şekilde ele alınmıştır.

B- Araştırmanın Amacı

İnsanlık uzun bir süreden bu yana şirkte bulaşmıştır. Yüce Allah, tevhide dönmeleri adına her dönemdeki toplumlara elçiler göndermiştir. Elçiler vasıtasıyla fitri inanca yani tevhide döndürülmeye çalışılmıştır. VI. asırdaki Arap toplumu da geçmişten tevarüs eden şirk inancına bulaşmıştır. Tevhid inancına put, cin, melek gibi varlıklar da ortak edilmiştir. Allah, son hak din olan İslam'ı ve son peygamber olan Hz. Muhammed'i bu topluma göndererek bozulan inancı düzeltmiştir. Çalışmamızdaki amaç bu dönüşümde esma-i hüsnanın nasıl bir rol oynadığını tespit etmek ve kimlik dönüşümünde ne kadar etkili olduğunu bulmaktır.

C- Araştırmanın Önemi

Son ilahi kitap olan Kur'an, muhatap aldığı kitleye dünya-ukba saadet ve düzenini temin etmek üzere, Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber'e inmiştir. Zengin bir muhtevaya sahip olmakla birlikte üzerine üç ana konudan bahseder. Tevhid, nübüvvet ve ahiret. Nübüvvetin de ahiretin de varlığı kişiyi tevhide yani bir olan Allah'a götürmek içindir. Kimliğin dönüşümünde, tevhide giden yolda ahiret ve nübüvvet sadece bir vasıta olmuştur. Bu durum da tevhidin ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca tevhide götüren en önemli unsurlardan biri kuşkusuz esma-i hüsnadır. Zira Allah'a inanacak kimse Rabbini esma ile tanıyabilir. Bu tanıma da kevnî ayetler, ahiret ve geçmiş kavimler üzerinden hakikatler gözler önüne serilerek ulaşabilmektedir. Dolayısıyla indiği ilk andan kıyamet anına kadar kalacak olan Kur'an'ın Allah'ı nasıl tanıttığı oldukça önemlidir.

D- Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada konuyla alakalı eserlere, tefsir, hadis, siyer, tarih gibi ana kaynaklara ve günümüzde yazılan bazı tali kaynaklara başvurulmuştur. Tefsir kaynakları arasında bilhassa şu eserler yer almaktadır; Ebî Cafer Muhammed b. Cerîr et- Taberî'nin, *Camiu'l- Beyân an Tevî'li'l- âyi'l- Kur'ân*'ı, Suyutî'nin *ed- Duru'l- Mensûr fi't- Tefsîri'l- Me'sûr*'u, İbni Kesîr'in

Tefsîru'l- Kur'ân'il- Azîm 'i, Beğâvî'nin *Meâlimu't- Tenzîl* 'i, Kurtubi'nin *el- Câmî' li ahkâmi'l- Kur'ân* 'ı, Cabiri'nin *Fehmü'l Kur'an* 'ı, Hadis kaynakları arasında, Buhârî'nin *Sahîh* 'i, Muslim'in *Sahîh* 'i, siyer kaynaklarında bilhassa, İbni Hişâm'ın *Sîretu'n-nebeviyye* 'si, İbni İshâk'ın, *Sîretu'n-nebeviyye* 'si, tarih kaynakları arasında bilhassa, Cevâd Alî'nin *el- Mufassal fi tarîhu'l-Arab kable'l-İslam* 'ı, Ya'kûbî'nin, *Tarîh'ul-Ya'kûbî* 'si, gibi eserlere başvurulmuştur. Bu vb. eserlerden elde edilen bilgiler ile bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

E- Araştırmanın Sınırları

Aslında sadece Kur'an değil kâinatın hepsi Rabbimizi bize tanıtmaktadır. Ancak araştırmamız, Muhammed Abid Cabiri'nin "*Fehmü'l Kur'an*" adlı eserinin birinci cildinde yer alan ilk 27 sure ile sınırlandırılmıştır. Bazı istisnalar olmak kaydıyla surelerin dışına çıkılmamaya özen gösterilmiştir. Bu surelerin anlaşılabilmesi adına, Arap toplumu bir başlıkta, Kur'an bir başlıkta, sureler ile birlikte esma da ayrı bir ana başlık altında incelenmiştir. Bu şekilde üç başlık altında çalışmamızı gerçekleştirmiş bulunmaktayız.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAHİY COĞRAFYASI

Kur'an belli bir coğrafyada, belli bir zamanda ve belli bir topluma inmiştir. Kur'an'ın doğru anlaşılabilmesi adına indiği coğrafya, zaman ve toplumu iyi bilmek elzemdir. Çalışmamızın bu bölümünde vahyin indiği coğrafyayı genelden özele ele almaya çalışacağız. Zira Allah, son Peygamber olarak Hz. Muhammed, son din olarak da İslam'ı seçtiği gibi zuhur edeceği mekan olarak da hikmet-i ilahi gereği Arap yarım adasını tercih etmiştir. Bundan dolayı coğrafi bölge olarak genelde Arabistan özelde ise Mekke ve civarının bilinmesi hem üzerinde yaşayan toplumun tanınmasına hem de zuhur eden dinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1.1. Arap Coğrafyası ve Toplumunu

İslamiyet'in zuhur ettiği bölge olan Arabistan, Basra Körfezi, Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı ile ayrılan bir yarımadadır.¹ Genellikle Kuzey Arabistan, Güney Arabistan ve Hicaz olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır.² Arabistan'ın en önemli bölgesi coğrafi, dini ve ekonomik boyutlar göz önünde bulundurulduğunda Hicaz bölgesi, Hicaz bölgesinin de Mekke şehri kabul edilmektedir. Zira Kâbe, panayırlar ve ticaret yollarının mevcudiyeti, genelde Hicaz'ı, özelde ise Mekke'yi, öteki bölge ve şehirlerden değerli kılmaktadır.

Tarih, Arapların soyunu Hz. Nuh'un oğlu Sam'a dayandırmaktadır.³ Araplar, tarihi açıdan Arab-ı Baide ve Arab-ı Bakiye olmak üzere iki gruba ayrılmaktadırlar.⁴ Arab-ı Baide eski devirlerde yaşayıp sonraları yok olan Ad, Semud, Medyen, Tasm, Cesm gibi kavimlerdir.⁵ Arab-ı Bakiye ise günümüze kadar ulaşan Arap kavimleridir. Onlar da Arab-ı Aribe ve Arab-ı

¹ M. Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 15; Mahmûd Şükrî el-Bağdadî el-Âlûsî, *Bulûğu'l-erab fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab*, thk. Muhammed Behcet el-Eserî (Kâhire: Dâru'l-kitabu'l-Mısri, trs.), 1/187.

² Neşet Çağatay, *İslamiyet Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 1,33,77; Adem Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 24-84; Eyüp Baş, *İslam Tarihi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 46-51.

³ Ebû Muhammed b. Abdilmelik İbni Hişâm, *Sîretu'n-nebeviyye*, thk. Ömer Abdisselam Tedmurî (Beyrut: Daru'l-kitabu'l-Arabî, 1990), 1/23; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî târihu'r-rusul ve'l-mulûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadıl İbrahîm (Mısır: Daru'l-mearif, 1969), 1/210; *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi ve Yeni Yaşam Yayınları, 2016), Yaratılış 11/10-27; Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 33; Philip K Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İFAV, 2011), 37.

⁴ Corcî Zeydân, *el-Arabu kable'l-İslâm*, thk. Huseyn Mu'nis (yy. Daru'l-hilal, trs.), 45.

⁵ Cevâd Alî, *el-Mufasssal fî târihu'l-Arab kable'l-İslâm* (yy: 1993), 1/295; Şibli Nu'manî, *Dairetu meârifî sîretî'n-nebî*, trc. Yusuf Seyyid Amr (yy: 2005), 1/101; Ebû'l-Fida' Hafız İbni Kesîr el-Dimaşkî, *el-Bidaye ve'n-nihaye* (Beyrut: Mektebetu'l-mearif, 1990), 2/156.

Musta'ribe olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Arab-ı Arike aslen Arap olan ve ilk Arapça'yı konuşan Amlık ve birinci Cürhüm⁶ ile Kahtaniler'dir.⁷ Arab-ı Musta'ribe ise aslen Arap olmayıp sonradan Araplaşan kabilelerdir. Hz. İsmail'in soyundan gelen kabileler musta'ribeden kabul edilmektedir.⁸

Arapların bir kısmı göçebe bir hayat tarzını yaşar iken, bilhassa Kureyş gibi başka bir kısmı da hadari (şehirli) hayatı yaşamaktaydı.⁹ Coğrafya, çöllerle kaplı ve kurak olduğu için tarım ve hayvancılık yapma olanağı oldukça kısıtlı bir durumdaydı. Bu yüzden Araplar arasında ticaret, hayatta kalabilmek adına önemli bir yer tutmuştur.¹⁰ Tarım ve hayvancılığın yapılamayışı, Kâbe'nin Mekke'de oluşu, her yıl hacıların Mekke'ye gelmesi ve bu ziyaretler sonucu oluşan ünsiyet, yöre halkını, bilhassa Kureyş'i ticaret yapmaya sevk etmiştir. Ticaret başlarda Mekke ile sınırlı iken daha sonraları Kusay b. Kilab, oğlu Abdimenaf ve onun çocukları olan Haşim, Abdüşşems, Muttalib ve Nevfel ile şehrin sınırlarını aşır çevre şehir ve bölgelere taşınmıştır. Yapılan ticari antlaşmalar ile hem Kureyş kalkınmış hem de fakirler yoksulluktan kurtulmuştur.¹¹

Arap toplumu genel olarak, hür, mevali ve köle olarak sınıflandırılmaktadır.¹² Hür sınıfı, toplumun en üst kademesini oluşturmaktadır. Yönetimde sadece hürler yer alabilmektedir. Diledikleri sınıftan evlenebilirlerken yalnızca kendileriyle denk ya da üstün kimselere kız vermektedirler. Mevali sınıfı, daha önce köle olup sahibi tarafından evlat edinme ya da azat edilme şeklinde olmaktadır. Evlatlık, sahibinin varisi olabilmektedir. Mevali, evliliklerini ancak mevali ya da köle ile yapabilmekte ve hür bir kimseyle evlenememektedir. Bu şekilde köleden üstün iken hürden de düşük seviyededir. Köleler ise toplumun en düşük sınıfını teşkil etmekteydi. En zor işlerde çalıştırılıp herhangi bir hakka sahip değillerdi. Sahipleri tarafından diledikleri gibi kullanılmaktaydılar.¹³

Çetin bir coğrafyaya sahip olan Arabistan'da en önemli olgu kabileciliktir. Kabile, istisnai bir olay ve durum sonucu değil bizzat hayati esaslara dayalı ve yaşam şartlarının

⁶ Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zuhrî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-kebir*, thk. Alî Muhammed Amr (Kahire: Mektebetu'l-hancî, 2001), 1/27.

⁷ Cevâd Alî, *Mufasssal*, 1/353.

⁸ Nu'manî, *Sireti'n-nebî*, 101.

⁹ Corcî Zeydan, *İslam Medeniyet Tarihi*, trc. Zeki Meğamiz (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1971), 1/24.

¹⁰ Günaltay, *Arap Tarihi*, 23; Adem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu* (İstanbul: KURAMER, 2017), 265.

¹¹ Ebû Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *el-Muhabber*, çev. Adem Apak ve İsmail Güler (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 129.

¹² Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 116

¹³ Şerafeddin Gölcük, *Kur'an ve Mekke* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 66.

gerekliliği ile oluşmaktadır. Bu yüzden asla dağılmazlar. Kabileyi, yakın-uzak bütün akraba bireyleri oluşturmaktadır. Her bireyin yaşamı bir diğer bireyin yaşamı ile ilişkilidir.¹⁴ Bu yüzden Araplar kabile ve atalarına sınıksız sarılmakta, yeniliğe kapalı ve köklerine bağlıdırlar. Zira onların varlığı atalarının varlığından kaynaklıdır. Dolayısıyla onların yaptığı şeylere sınıksız bağlılık gösterirlerken yapmadıkları şeylerden ise mümkün oldukça uzak durmuşlardır.¹⁵

İslam öncesi meydana gelen savaşlarda kabileler arasında üstünlük kurmada şair ve şiirlerin yeri de oldukça önemlidir. Bir şaire sahip olan kabile büyük ve etkili bir silaha sahip olurdu. Zira İbn Reşik el- Keyravani, şairlerin Arap toplumundaki önemini Umde adlı eserinde şu şekilde açıklamaktadır: “*Araplardan bir kabilede bir şair yetişse diğer kabileler gelip tebrik ederlerdi. O kabile ziyafet verir, kadınlar toplanır, düğün merasimlerinde olduğu gibi çalgı çalar, oyun oynar, erkeklerle çocuklar birbirini tebrik ederlerdi. Çünkü bu şair onların namuslarını korur, faziletlerini kuvvetlendirirdi. Zaten Araplar ya bir erkek çocuğun doğmasından veya bir atın yavrulamasından yahut da içlerinden bir şair çıkmasından dolayı sevinirlerdi.*”¹⁶

1.2. Mekke ve Kâbe Tarihi

Kâbe’yi içinde barındırması, İslam’ın zuhur ettiği belde olması ve ticaret yollarının kesiştiği yer olmasıyla vahyin beşiği olan Mekke, Kur’an’da Bekke,¹⁷ Mekke,¹⁸ Ummu’l-Kura¹⁹ ve Beledü’l- Emin²⁰ olarak geçmektedir. Bekke kelimesi, kurulan ilk ibadet yerini ifade ederken, sözlükte b-k-k kökünden türeyip, “boyun kırmak, boynu kırılmak, sıkıştırmak ve izdiham”²¹ anlamlarına gelmektedir. Bekke denilmesinin sebebi, “zorbalık yapanların boyunlarının orada kırılması,²² insan ve develerin sıkışık bir vaziyette kalmalarıdır.”²³ Mekke ise, m-k-k kökünden türeyip Beytu’l- Harem’in ismidir. “İzdiham, çıkartmak,²⁴ eksiltmek,²⁵ ve

¹⁴ Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 25.

¹⁵ Cevâd Alî, *Mufasssal*, 1/279.

¹⁶ Ebû Alî Hasan İbni Reşik el-Kayravani el-Ezdî, *el-Umde fî mehâsini’s-şi’r ve âdabihi ve nakdihi*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Daru’l-ceyl, trs.), 1/65.

¹⁷ Ali İmran 3/96.

¹⁸ Fetih 48/24.

¹⁹ En’am 6/92, Şura 42/7.

²⁰ Tin 95/3.

²¹ Râgıb el- İsfahânî, *Mufredât elfazi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân Davudî (Beyrut: Daru’s-Şam, 2009), 140.

²² İbni Hişâm, *Sîret*, 1/132

²³ İbni Hişâm, *Sîret*, 1/133; Âlûsî, *Buluğu’l-erab*, 1/227.

²⁴ Ebu Fadıl Cemaluddîn Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr el-İfrikî el-Mısırî, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Daru’s-sadr, trs), 10/491.

²⁵ İsfahânî, *Mufredât*, 772.

helak etmek²⁶ anlamlarına gelmektedir. Mekke’de zalim, azgın, günahkâr barınamaz, helak edilir ve çıkarılır.²⁷ Ayrıca İslam öncesi eski coğrafyacılarından Ptolemy’de Makorabba olarak geçen Mekke’nin adı, Sebe dilindeki Makurabba’dan gelmektedir ve mukaddes ibadet mahalli demektir.²⁸ Bir görüşe de göre Mekke tüm şehri, Bekke ise yalnızca Kâbe’yi ifade etmektedir.²⁹

Kâbe ise sözlükte kare şeklindeki yapı³⁰ anlamındadır. Kur’an’da Kâbe,³¹ Beyt,³² Mescidu’l- Haram,³³ Beytu’l- Ma’mur,³⁴ Beytu’l- Haram,³⁵ Beytu’l- Muharrem³⁶ ve Beytu’l- Atik³⁷ gibi isimler ile geçmektedir.

Mekke kadim bir geçmişe ve öneme sahiptir. Rivayetler ilk olarak Hz. Adem’in, Kâbe’yi inşa emrini Allah’tan aldığını ve bu emri yerine getirdiğini zikretmektedir.³⁸ Yeryüzünde ibadet için kurulan ilk beyt³⁹ Kâbe’dir. Hz. Nuh devrindeki tufan ile yeri kaybolan Kâbe’nin çevresinde ilk olarak Amlık b. Lavuz b. Sam b. Nuh’a nispet edilen⁴⁰ Amalikalılar yerleşmiştir.⁴¹ Amalikalılar, rivayete göre Hz. Hud’dan itibaren Mekke’de yaşamışlardır.⁴² Amalikalılar’ın ardından birinci Cürhümlüler onların yerini almıştır. Arab-ı Baide’den olan ilk Cürhümlüler Abir’e nispet edilmiştir.⁴³

Arab-ı baidenin ardından kaynaklar Hz. İbrahim’in Mekke’ye gelişini şu şekilde ele almaktadır: Hz. İbrahim Harran’da tevhid mücadelesi vermekte iken bir rivayete göre Harran melikinin kızı⁴⁴ Sare ile evlenmiştir. Nemrud’un zulmüne karşılık, yanında Sare ve Hz. Lut ile birlikte hicret ederken zalim bir hükümdara sahip bir beldeden geçmişlerdir. Bu arada Hz. İbrahim gelebilecek muhtemel bir tehlikeye karşın Sare’yi kız kardeşi olarak tanıtmıştır.⁴⁵

²⁶ Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu’l-muhît* (Dımaşk: Muessesetu’r-risale, 1998), 954.

²⁷ Ebû’l Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed Ezrakî, *Ahbaru Mekke vema cae fîha mine’l-âsar*, thk. Abdilmelik b. Abdillâh b. Dehîş (yy.: Mektebetu’l-esedî, 2003), 150.

²⁸ Hittî, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 152; Cevâd Alî, *Mufasssal*, 4/9.

²⁹ Âlûsî, *Buluğu’l-erab*, 1/228.

³⁰ Isfahânî, *Mufredât*, 712.

³¹ Maide 5/95-97.

³² Bakara 2/135-127.

³³ Bakara 2/144.

³⁴ Ali İmran 3/96.

³⁵ Maide 5/2-97.

³⁶ İbrahim 14/37.

³⁷ Hac 22/29-33.

³⁸ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 72; İbn Sa’d, *Tabâkat*, 1/21-22; Taberî, *Târih*, 1/123.

³⁹ Ali İmran 3/96.

⁴⁰ Cevâd Alî, *Mufasssal*, 1/345.

⁴¹ Cevâd Alî, *Mufasssal*, 4/12; Günaltay, *Arap Tarihi*, 236.

⁴² Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2016), 28.

⁴³ Cevâd Alî, *Mufasssal*, 1/345.

⁴⁴ Taberî, *Târih*, 1/244.

⁴⁵ Peygamberimiz Hz. İbrahim için “O, hasta olduğunu, putları en büyük putun kıldığını söylemesi ve Sare’yi kız kardeşi olarak tanıtmaması dışında gerçeği örtmemiştir.” buyurmuştur. (İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/32.)

Firavun Sare'yi yanına getirtmiş ve üç kez ona el uzatmaya çalışmıştır. Her defasında eli göğsüne kadar kuruyan Firavun, sonunda Sare'ye Kıpti cariyesi Hacer'i de hediye ederek Hz. İbrahim'e geri göndermiştir.⁴⁶ Çocuğu olmayan Sare, çocuk sahibi olabilmesi adına, Hacer'i Hz. İbrahim'e hediye etmiştir.⁴⁷ Hz. İbrahim ile birlikteliğinin ardından Hacer, Hz. İsmail'i dünyaya getirmiştir.⁴⁸ Hz. İbrahim'in, Hz. İsmail'den sonra Sare'den de Hz. İshâk adlı bir oğlu daha doğmuştur.⁴⁹

Hz. İbrahim, Allah'ın emri ile Hz. İsmail ve Hacer'i "ekin bitmez bir vadi"⁵⁰ olan Mekke'ye getirmiştir.⁵¹ Onları orada bırakıp geri döneceği vakit Hacer şaşırmiş ve "Bu Allah'ın mı emri?" diye sormuştur. Hz. İbrahim de "Evet" diye cevap verince, Hacer de "Öyleyse O bizi zayi etmez." cevabıyla Hz. İsmail'in yanına dönmüştür. Hz. İbrahim, göremeyecek kadar onlardan uzaklaşınca yüzünü onlara çevirerek "*Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için böyle yaptım. Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerinden rızıklandır, umulur ki şükrederler.*"⁵² diye dua etmiştir.

Hacer, sularının tükenmesi üzerine Safa ve Merve arasında git-gel yaparak say farizasını ilk kez yerine getiren kişi olmuştur.⁵³ Sonunda Hz. İsmail'in yanına dönünce zezem suyunun fişkırdığını görmüş ve hemen etrafını çembere almıştır.⁵⁴ Zemzem'in bulunmasından sonra Cürhümlülerden bir kervan Mekke yakınlarından geçerken, çevrede daha önce olmayan ve uçuşan kuşlar görmüştür. Merakları sonucu birkaç kişiyi kontrol amacıyla zemzem'in olduğu yere göndermişlerdir. Zemzem suyunu gördükten sonra Hacer'den izin alarak Kâbe'nin çevresine yerleşen Cürhümlüler⁵⁵ arasında Araplaşarak büyüyen Hz. İsmail, onlardan bir kadın ile evlenmiştir.⁵⁶ Hz. İbrahim, bir gün oğlu avdayken Onu ziyaret eder, ancak kendisini karşılayan hanımının alicenap olmayışı ve katı olmasından dolayı hanımına, (Hz.) İsmail'e selamlarını iletip kapısının eşiğini değıştirmesini söylemesini ister. Hanımı bunları kocasına

⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/32.

⁴⁷ Taberî, *Târîh*, 1/245.

⁴⁸ Peygamberimiz "Mısır'ı fethederseniz onlara iyi davranın. Zira aramızda akrabalık bağı vardır." buyurmaktadır. (İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/31.)

⁴⁹ Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Vehb Ya'kubî el-Kâtibû'l Ma'rûf el-Ahbarî, *Târîh 'ul-Ya'kubî* (yy.: 1964), 1/19.

⁵⁰ İbrahim 14/37.

⁵¹ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 97.

⁵² İbrahim 14/37.

⁵³ Ebu Abdillah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîh-u Buhârî* (Dımaşk: Daru İbni Kesîr, 2002), Ehadîsu'l Enbiya 9

⁵⁴ Peygamberimiz "Allah, Hacer'e merhamet etsin. Acele etmeseydi, zemzem sürekli akan bir pınar olurdu." buyurmuştur. (Taberî, *Târîh*, 1/256)

⁵⁵ İbni Kesîr, *Bidaye*, 1/155; Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 102.

⁵⁶ Taberî, *Târîh*, 1/258; İbni Kesîr, *Bidaye*, 1/155; Ya'kubî, *Târîh*, 1/19; Cevâd Alî, *Mufasssal*, 4/13.

söyleyince Hz. İsmail onu boşar ve Cürhümlülerden bu kez Seyyide b. Mudad b. Amr el-Cürhümi ile evlenmiştir. Hz. İbrahim ikinci ziyaretinde hanımı Seyyide'den memnuniyetini, "(Hz.) İsmail'e söyle kapısının eşiğine sahip çıksın." şeklinde dile getirerek tekrar Şam'a dönmüştür.⁵⁷

Hz. Nuh zamanında tufan ile kaybolan Kâbe, Allah'ın emriyle Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından yeniden ortaya çıkarılmış ve inşa edilmiştir. Kâbe'nin yeniden inşası Kur'an'da "*Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" diyorlardı. Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tövbemizi kabul et. Çünkü sen, tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın. Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara ayetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.*"⁵⁸ şeklinde anlatılmaktadır.⁵⁹

1.3. Kusay'a Kadar Mekke

Mekke ve Kâbe'nin idaresi vefatına kadar Hz. İsmail'de kalmıştır. Bu süre zarfında Hz. İsmail'in 12 erkek çocuğu olmuştur.⁶⁰ Hz. İsmail'in en büyük oğlu Nabit'tir. Cürhümlü olan Nabit, babasından sonra Mekke ve Kâbe'nin yönetimini ele almıştır. Nabit'ten sonra yönetim Cürhümlüler'de kalmaya devam etmiştir. Ancak Cürhümlüler zamanla Kâbe ve Mekke'de yapılmayacak büyük hatalar⁶¹ yapıp kendilerinden başkasına kötü davranmaya başlamışlardır. Güney Arabistan'dan Hicaz'a göç eden Huzaalılar Mekke civarında konaklamak için Cürhümlüler'den izin alamayınca aralarındaki çatışma Huzaalıların galip gelmesiyle son bulmuştur.⁶² İdare Huzaalılara geçince Cürhümlüleri Mekke'den uzaklaştırırken, onların akrabası olan İsmailoğulları'nın tarafsız kalmaları nedeniyle şehirde kalmalarına müsaade etmişlerdir.⁶³

Cürhümlülerin Mekke'den uzaklaştırılmasıyla idareye Huzaa kabilesinden Rabia b. Harise b. Amr b. Amr (Luhay) geçmiş ve perdedarlığı ele geçirmiştir.⁶⁴ Amr b. Luhay,

⁵⁷ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 103; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/34.

⁵⁸ Bakara 2/127-129.

⁵⁹ Ayrıca bkz. Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 104-118.

⁶⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/34; İbni Hişâm, *Sîret*, 1/19.

⁶¹ Muhammed Emin Yıldırım, *Tarihi ve Sosyal Yapısıyla Siyer Coğrafyası* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 29; Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 153; Hudeyr Âbbas Cümeylî, *Kureyş -İslam Öncesi Arap Hayatına Etkisi-*, çev. Asım Sarıkaya (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 162.

⁶² Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 157.

⁶³ Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 75.

⁶⁴ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 59-60.

idari/politik öneminden ziyade Mekke tarihinde, dini hayatta önemli etkiler bırakmıştır. Bu konu ilgili başlık altında incelenecektir.

1.4. Kusay Sonrası Mekke

Huzaalılardan sonra Mekke'nin yönetimini Kureyş kabilesinin birleştirici/kurucusu kabul edilen Kusay b. Kilab ele geçirmiştir. Kusay, Kilab b. Murre ve Fatıma b. Sa'd'ın⁶⁵ ikinci çocuğudur.⁶⁶ Henüz küçük yaşta iken babasını kaybetmiştir. Kusay, annesi Fatıma'nın Mekke'ye ticaret için gelen Uzreoğullarından Rebia b. Harem ile evlenmesi sonucu, annesiyle birlikte Şam bölgesine gitmiştir.⁶⁷ Şam halkının onu kabul etmemesi ve nesebiyle alay etmesi üzerine kendinden büyük, baba bir kardeşi Zühre'nin yanına Mekke'ye dönmüş ve hayatını burada devam ettirmiştir.⁶⁸ Bir müddet sonra evlenme çağına erişince Huzaa kabilesi lideri Huleyl b. Hubşiyye'nin kızıyla evlenmek istemiştir. Huleyl, Kusay'ın nesebini öğrenince kızını onunla gönüllü olarak evlendirmiştir.⁶⁹ Kusay'ın bu evlilikten Abduddar, Abdumenaf, Abduluzza ve Abdikusay adlarında 4 erkek çocuğu dünyaya gelmiştir.⁷⁰ Zamanla zenginleşen ve evlatları olan Kusay, Mekke toplumunda saygınlık kazanmış ve yüksek bir konum elde etmiştir.⁷¹ Bunda hem kendi nesep ve bireysel gücü hem de Huzaa lideri ile olan akrabalık bağının önemli bir etkisi olmuştur.⁷²

Kusay asıl yurdu olan Mekke'ye gelip yerleştikten ve maddi-manevi kuvvetlenmesinin ardından Huzaa kabilesine karşı çıkmıştır. Zira ona göre Mekke'nin idaresi Huzaa değil Kureyşlileri hakkıdır.⁷³ Kusay bu düşünceyle Kureyş ve Beni Kinane ile Şam'daki anne bir kardeşi Rizah ile anlaşarak Huzaa ile çarpışmıştır. Çarpışmanın şiddetiyle iki tarafta büyük hasarlar meydana gelince sulh edip hakeme gitme kararı alınmıştır. Ya'mur b. Avf hakemliğinde, Mekke ve idaresinin Huzaa'dan çok Kusay'ın olduğu kararı çıkmış ve Mekke Kusay'ın idaresine verilmiştir.⁷⁴ Mekke'nin yönetimini Huzaalılardan devralan Kusay, kabilesi Kureyş'i Mekke'ye toplamıştır. Ancak Kusay, daha önce var olan dini ritüellere, değişmez inanç/din olarak düşünmesinden dolayı karışmamıştır.⁷⁵

⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/48.

⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/48; Taberî, *Târîh*, 2/254.

⁶⁷ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 170; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/48.

⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/49; İbni Kesîr, *Bidaye*, 2/205.

⁶⁹ Cümeylî, *Kureyş*, 164.

⁷⁰ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 171; Taberî, *Târîh*, II/255.

⁷¹ Taberî, *Târîh*, II/255.

⁷² Cümeylî, *Kureyş*, 39.

⁷³ İbni Hişâm, *Sîret*, 1/142; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/50.

⁷⁴ İbni Kesîr, *Bidaye*, 2/207; Taberî, *Târîh*, 2/258.

⁷⁵ İbni Hişâm, *Sîret*, 1/143.

Şehre Kureyşlileri toplayan Kusay daha sonra şehri bölgelere ayırmıştır. Kâbe'nin de bulunduğu yer de dahil olmak üzere bir kısmını kendine ayırmıştır. Mekke'nin yönetimini idare edeceği Darunnedve'yi de Kâbe'nin yanına inşa etmiştir. Kusay, Mekke'yi merkez ve çevresi olmak üzere iki ana bölüme ayırmıştır. Merkeze yerleşen Kureyşliler zamanla Mekke'nin mele, zengin, tüccar ve aristokrat kısmını, çevresine yerleşenler ise merkezdekilere kıyasla daha alt sınıfları oluşturmuştur. Buradaki aileler daha çok başka kabilelere üstünlük kurmak adına yardımcı oyuncu rolünü üstlenmişlerdir.⁷⁶ Mekke'deki görevler Kusay'dan önce mevcut olsa da önemli bir kısmı Kusay ile ihdas edilmiştir. Bu görevlerden bazıları arasında sidane,⁷⁷ hicabe,⁷⁸ sikaye,⁷⁹ rifade,⁸⁰ nedve,⁸¹ hükümet⁸² ve kıyadeyi⁸³ sayabiliriz.⁸⁴

Kusay'ın vefatının ardından görevler dört oğlu arasında bölüşüldü. Liva,⁸⁵ sidane ve darunnedve en büyük oğul Abduddar'a; sikaye, rifade ve kıyade ise Abdumenaf'a verilmiştir.⁸⁶ Her ne kadar Mekke'nin yönetimi Kusay'ın en büyük oğlu Abduddar'a verilmiş olsa da küçük oğul Abdumenaf, bazı kabileler ile antlaşmalar yapması ve Mekke'de Kureyş'e ait yerleşim yerlerini yeniden düzenlediği için Abduddar'a göre daha ön planda olmuştur.⁸⁷

Abduddar'ın vefatından sonra, Kusay'ın torunları arasında ihtilaflar çıkmıştır. Gerginliğin artması sonucu ittifaklar meydana gelmiştir.⁸⁸ Abdumenaf'ın çocukları ve müttetikleri, ellerini kokulu bir suya koydukları için "muttayibin", Abduddar'ın oğulları ve destekçileri ise birbirlerine destek çıkacaklarına dair sözlü yemin ettikleri için "ahlaf"⁸⁹ olarak isimlendirilmişlerdir.

Abduddar'ın çocukları arasında Osman, Vehb, Kalede, Abdumenaf ve Sebbak olarak zikredilmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz Mekke idaresi Abduddar'da görünse aslında Abdumenaf Mekke'nin yönetiminde etkili olmuştur. Aynı durum Abduddaroğulları ve Abdumenaf oğulları için de geçerlidir. Zira riyaset Abduddaroğullarında olsa da Abdumenaf

⁷⁶ Muhammet Fatih Duman, *Kureyş Kabilesi İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı* (Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2017), 159-160.

⁷⁷ Sidane: Kâbe'nin muhafızlığı

⁷⁸ Hicabe: Kâbe'nin perdedarlığı

⁷⁹ Sikaye: Hacıların su ihtiyacının karşılanması

⁸⁰ Rifade: Hacıların iâşe ihtiyaçlarının karşılanması

⁸¹ Nedve: Şehrin yönetimi

⁸² Hükümet: İhtilaf içinde olan taraflar arasında hakemlik

⁸³ Kıyade: Savaş ve ticari seferlerde komutanlık

⁸⁴ Adnan Demircan, *Cahiliye Arapları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 100.

⁸⁵ Liva: Savaşlarda sancaktarlık

⁸⁶ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 178.

⁸⁷ Duman, *Kureyş*, 172.

⁸⁸ Demircan, *Cahiliye Arapları*, 100.

⁸⁹ İbni Hişâm, *Sîret*, 1/149-150.

oğullarındaki kadar şöhret sahibi olamamışlardır. Abdudaroğulları risalet yıllarında Hz. Peygamber ve mü'minlerin en büyük düşmanları olmuş ve hicretten önce birkaçı dışında iman eden de olmamıştır. Abdumenaf'ın ise Haşim (Amr), Abduşems, Muttalib, Nevfel, Ebu Ubeyde ve Ebu Amr isimlerinde 6 çocuğu vardır. Abdumenaf'ın çocukları, Kureyş adına kendi dönemlerinin en etkili devletleri ve ticaret yolları üzerindeki kabileler ile önemli ticaret antlaşmaları yapmışlardır. Bu durum onları Kureyş'te itibar sahibi yapmıştır. En büyükleri olan Muttalib Necaşi ile Haşim (Amr) Şam'daki Heroklios ile Nevfel ise Irak'taki Kısra ile serbest ticaret antlaşmaları yapmışlardır. Tüm bu vb. sorumluluk ve başarılar, Abdumenafoğullarının Kâbe ve Mekke'nin doğal lideri konumunda olmalarını ve başkalarına kıyasla şöhretli olmalarını sağlamıştır.⁹⁰

Abdumenafoğullarında Haşim rifade ve sikaye görevlerini üstlenmiştir. Hacıların yemek ihtiyacını, Mekke halkına "Sizler, Allah'ın komşuları ve evinin ehlisiniz. Bu mevsimde (Hac mevsimi) size ziyaretçiler/misafirler ve Beytin Hacıları gelir. Onlar aslında Allah'ın misafirleridir. Ve ikrama en layık olanlar da O'nun misafirleridir. Onlar burada kaldıkları sürece onlara yiyeceklerini temin edin. Allah'a yemin olsun ki eğer tek başıma gücüm yetseydi bu işi tek başıma yapardım." diyerek, Mekkelilerin de yardımıyla karşılardı.⁹¹ Yine Haşim Kureyş için hayati öneme sahip olan yaz-kış ticaret yolculuklarını başlatan kişidir.⁹² Haşim'den sonra Mekke'nin idaresi sayılabilecek rifade ve sikaye görevlerini kardeşi Muttalib,⁹³ Muttalib'ten sonra Haşim'in oğlu, Resulullah'ın dedesi Abdulmuttalib bu görevleri üstlenmiştir.⁹⁴ Kureyş'in önderi sayılan Hz. Peygamber'in dedesi fil vakasında da Ebrehe ile kavminin lideri vasfıyla görüşmüştür.⁹⁵

Son olarak Abdulmuttalib'in vefatından sonra Velid b. Muğire, Safvan b. Ümeyye, Abbas b. Abdulmuttalib, Ebu Cehil, Ebu Süfyan b. Harb, Ebu Leheb b. Abdulmuttalib, Ebu Talib, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman Mekke'nin mele kısmındandır. Bir kısmı iman etmiş bir kısmı ise bilhassa İslam'ın ilk yıllarında İslam'a, Hz. Peygamber'e ve mü'minlere oldukça şiddetli karşı çıkmıştır.⁹⁶

⁹⁰ Duman, *Kureyş*, 172-173.

⁹¹ İbni Hişâm, *Sîret*, 1/157.

⁹² İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/57.

⁹³ İbni Hişâm, *Sîret*, 1/159.

⁹⁴ İbni Hişâm, *Sîret*, 1/163.

⁹⁵ Muhammed b. İshâk b. Yessâr el-Muttalibî el-Medenî, *Sîretu'n-nebeviyye li İbni İshâk*, thk. Ahmed Fureyd el-Mezidî, (Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, 2004), 112.

⁹⁶ Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 90.

1.5. Sosyal Hayat

Daha önce ifade ettiğimiz üzere Araplar, genelde bedevi ve hadari olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır. Bedevilik, çölde konar geçer halde yaşamakta iken hadarilik ise daha çok şehir hayatı ile belli bir düzen kurmuş ve bu düzene göre yaşayanlara denir. Her iki sınıf içinde kabile hayatta kalabilmek adına önemlidir. Araplar hayatlarını kabile sistemi üzerine kurmuştur diyebiliriz. Bu denli önemli bir yere sahip kabile hakkında kısaca şunları ifade etmek mümkündür.

1.5.1. Kabile

Kabile, sözlükte bir atadan geldikleri bilinen,⁹⁷ tek bir babadan meydana gelen⁹⁸ ve birbirlerini kabul ederek bir araya gelen topluluk⁹⁹ anlamlarına gelmektedir. Kur'an'da "... Sizleri kabile ve şubelere ayırdık."¹⁰⁰ şeklinde geçmektedir. Arapça'da birbirlerine kan yoluyla bağlı olan topluluklar yukarıdan aşağı şa'b, kabile, batn, fahz ve fasile şeklinde sıralanmaktadır. Örneğin, Kureyş bir kabiledir. Kureyş'in bir kolu olan Abdumenafoğulları batn, onların alt kolu Haşimoğulları fahz, onların alt kolu Abdulmuttaliboğulları ise fasiledir. Şa'b ise Kureyş'i de kapsayan Mudar ve Rebia gibi büyük insan topluluklarını ifade etmektedir.¹⁰¹

İslam öncesi kabilenin hayati bir önemi vardır. Zira çetin bir coğrafyaya sahip olan Arabistan'da tehlikelere karşı çekirdek aile yetersiz kalmakta ve akrabaların bir araya getirdiği kabilelere ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁰² Herhangi bir kabileye mensup olmak kişinin hayatta kalma garantisi yani hayat sigortası olduğu için, kişi kabilesine sorgusuz ve gönülden bağlanmalıdır. Çünkü kabileye zıt olmak zor şartlar altında, kabileden kovularak yalnız kalmak demektir. Soyu ile bağı kesilmek çöl ortamında bireyin başına gelebilecek en büyük felaketlerden biridir.¹⁰³ Kişi kabilenin getirdiği sorumlulukları terk edip çizdiği sınırlar dışına çıkınca kovulur. Kabileden kovulan kişinin adı, çarşı-pazarda duyurularak himayesiz olduğu resmi olarak açıklanmaktaydı. Böyle kimseler ya bir başka kabileye sığınarak himayesi altına girer ya da eşkıya olurdu.¹⁰⁴

⁹⁷ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, 1045.

⁹⁸ İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11/541.

⁹⁹ İsfahânî, *Mufredât*, 654.

¹⁰⁰ Hucurat 49/13.

¹⁰¹ Ögmüş, Harun, *Câhiliye Döneminde Araplar Cahiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 33.

¹⁰² Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 162.

¹⁰³ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 131.

¹⁰⁴ Fuat Daş, *Cahiliye Döneminde Arap Savaşları* (İstanbul: Hiper Yayın, 2019), 45.

Araplar için kabile, zorlu hayat şartlarına sahip coğrafyada hayatta kalmak adına bu denli önemli olduğu için bireysel değil kabilece hareket edilmiştir. Bu yüzden kabileye sıkı sıkı bağlı kalınmış, genel olarak muhalif bir durum olmamıştır. Kabile yaşantısında, kabileden bir bireyin başka bir kabileye karşı zalim ya da mazlum oluşuna bakılmaksızın kabiledeki kişiye sahip çıkılmaktadır.¹⁰⁵ Bir Arap atasözünde bu durum “Zalim de olsa kardeşine yardım et.”¹⁰⁶ şeklinde dile getirilmiştir. Ayrıca Cahiliyeye nispet edilen “Hakiki kardeş seninle birlikte hareket eder. Sen zulmedersen o da seninle birlikte olur.”¹⁰⁷ mısraları da kabileye bağlılık olan asabiyeti gözler önüne sermektedir.

Çöl ortamında tarım ve hayvancılığın yapılamaması, hayat şartlarını olumsuz etkilemiştir. Bu zorlu şartlar altında kabilelerin hayatta kalmak adına başka kabilelere saldırıları oldukça yaygın bir durumdur. Bu baskınlar vasıtasıyla yağmalar yapılmış ve rakipler zayıf bırakılarak olası bir tehlikenin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu çatışmalardan dolayı da Araplar arasında sürekli bir harp hali olmuştur. Muallakatu's seb'a şairlerinden Amr b. Kulsum de bu durumu açıklayıcı mahiyette şunları söylemiştir.

حديا الناس كلهم جميعا مقارعة بنهم عن بنينا
فأما يوم خشيتنا عليهم لتصبح خيلنا عصبا ثبينا
¹⁰⁸ وأما يوم لا نخشى عليهم فتمعن غارة متلببينا

Bütün insanlara meydan okuruz, soyumuzu korumak için karşı tarafın kökünü kazırız.

Çocuklarımızın geleceğinden endişe duyduğumuz günde süvarilerimiz bölük bölük her tarafa yayılır.

Böyle bir endişe duymadığımız günde ise, silahlarımızı kuşanır baskına çıkarız.¹⁰⁹

Cahiliye Arapları bu düşünceyle, biz onları imha etmezsek, onlar bizi etkisiz hale getirecektir, diyerek kabileye bağlı kalmış, bu bağlılık ile öteki kabilelere akınlar düzenlemişlerdir.

¹⁰⁵ Muhammed Suheyli Takkûş, *Târîhu'l-Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: Daru'n-nefâis, 2009), 159.

¹⁰⁶ Demircan, *Cahiliye Arapları*, 50.

¹⁰⁷ Mustafa Çağrıçı, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri* (İstanbul: KURAMER, 2017), 181.

¹⁰⁸ Ebu Abdillâh Huseyn b. Ahmed Zevzenî, *Şerhu muallâkatu's-seb'a* (yy.: Daru'l-alemiyye, 1993), 120.

¹⁰⁹ *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, çev. Ceviz, Nurettin vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 125; ayrıca bkz. *Yedi Askı Muallakâtu's-Seb'a*, çev. Şerafettin Yaltkaya (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018), 162-163.

1.5.2. Aile

Bir önceki başlıkta ele aldığımız kabileler, ailelerden oluşmaktadır. Aile genel olarak günümüzde de var olan normal nikahlar ile meydana gelmektedir. Cahiliye Arap toplumunda normal nikah mevcut olsa da farklı türden evliliklere de rastlanmaktadır. Bu başlık altında hem bazı nikah türleri hem de kadının toplumdaki yerini kısaca ele alınacaktır.

1.5.2.1. Makt Nikahı

Cahiliye devrindeki nikah çeşitlerinden biri olan makt, iğrenme, çirkin¹¹⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca bu nikaha “dayzen” de denilmektedir. Cahiliyede kişi öldüğünde, ardında kalan karısı üzerinde en büyük oğul ya da yakın akrabalarından biri, başkasından daha fazla hak sahibidir. Ölen kişinin büyük oğul üvey annesinin üzerine bir elbise atarak ona sahip olmaktadır. Bu şekilde dilerse onunla evlenir dilerse de mehrini kendisine alarak bir başkasıyla da evlendirme yetkisine sahip olur.¹¹¹ Bu nikah daha çok Yesrib ehli arasında yaygın olsa da¹¹² Kureyş kabilesinde de mevcuttur. Örneğin Hz. Ömer’in dedesi Nufeyl öldükten sonra hanımı Hayda bt. Halid, üvey oğul Amr ile evlenmiştir. Ondan Zeyd adında bir oğul oldu. Hz. Ömer’in babası Hattab, Zeyd’in hem anne bir kardeşi hem de amcasıdır.¹¹³ Kur’an’ı Kerim’de bu habis ve insanlık onurunu zedeleyen evlilik çeşidi “*Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın hanımlarıyla evlenmeyin. Çünkü bu bir hayasızlık, öfke ve nefret gerektiren bir işittir. Bu ne kötü bir yoldur.*”¹¹⁴ şeklinde haram kılınmıştır.

1.5.2.2. Normal Nikah

Cahiliyede olup İslam’ın onayladığı ve günümüzde de mevcut olan bir nikah türüdür. Kişi evlenmek istediği kızı/kadını, velisinden izin alarak bir mehir karşılığında izdivacını gerçekleştirir.¹¹⁵ Bu evlilik türüne İslamiyet herhangi bir yasak getirmemiş bilakis teşvik etmiştir. Erkek için evlenilecek eş sayısını ise dört ile sınırlandırmıştır.¹¹⁶

1.5.2.3. Şiğar Nikahı

Cahiliyede var olan başka bir nikah çeşidi de şiğardır. Bu evlilikte iki erkek, kız, kız kardeş ya da akrabalarından ikisini mübadele edip kadınlık kıymetini mehir sayarak karşılıklı olarak değiştirmektedir. Bu evlilik herhangi bir mehir olmaksızın yapılmaktadır.¹¹⁷ İmam

¹¹⁰ Isfahânî, *Mufredât*, 772.

¹¹¹ Cevâd Alî, *Mufasssal*, 5/534; Takkûş, *Târîhu ’l-Arab*, 180-181.

¹¹² Cevâd Alî, *Mufasssal*, 5/534.

¹¹³ Adnan Demircan, *Cahiliyeden İslam’a Kadın ve Aile* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 82.

¹¹⁴ Nisa 4/22

¹¹⁵ Buhârî, *Sahih*, Nikah 36

¹¹⁶ Nisa 4/3

¹¹⁷ Ebu İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *el-Câmiu ’l-kebir*, thk. Beşşâr Ma’rûf (Beyrut: Daru’l-garbi’l-İslamiyye, 1996), Nikah 30

Gazali de bu evlilik hakkında bir kimsenin bir başkasına “Senin de bana kızını vermen şartıyla kızımı sana verdim.” demesi ve kadınlardan her birinin nefsinin ötekinin nefsine mehir sayılması şeklinde olduğunu söylemiştir.¹¹⁸ Nübüvvet ile birlikte Resulullah, “İslam’da şıgar yoktur.” buyurarak bu evliliği yasaklamıştır.¹¹⁹ Bu evlilik çeşidi ülkemizde berdel olarak bilinmektedir.

1.5.2.4. Bedel Nikahı

Cahiliye devrinde karı-koca hukukunu hiçe sayan, aile kurumunu yerle bir eden evlilik çeşitlerinin biri de bedel nikahıdır. İki erkeğin eşlerini gönüllü olarak değiştirmesidir. Bu nikahta mübadele olduğu için mehir de ödenmezdi.¹²⁰ Bu konuda Ebu Hureyre, senedi zayıf bir rivayetle “Bedel, cahiliye devrinde bir adamın başka bir adama, ‘Karını bana ver, ben de karımı sana bırakayım.’ demektedir.”¹²¹ Bu evlilik çeşidi de İslam’da zina kabul edilmiş ve haram kılınmıştır.

1.5.2.5. Hıdn İlişkisi

Gizli dost tutma ile yapılmaktadır. Aslında buna evlilik denilmez. Zira evlilikte bir akit vardır. Oysa hıdn ilişkisinde ise bir akit yok sadece arkadaşlık vardır.¹²² Hür ve evli erkek-kadınların eşlerinden habersiz başkaları ile birlikte olmalarıdır.¹²³ Cahiliyede hür kadınlar açıktan zina edemezdi. Zira hür kadınların zina yapması çok ayıp sayılırdı. Bu yüzden de hür kadın metres hayatı yaşardı. Bu kadınlara “Müttehizât-ı ahdan” denilmekteydi. İbni Abbas da bu konu hakkında, Müttehizât-ı ahdânın tek bir dost tutan kadınlar olduğunu, cahiliyede açıktan zinanın haram, gizli yapılan zinanın ise helal sayıldığını bunu üzerine de “*Gizli ve açık kötülöklere yaklaşmayın.*”¹²⁴ ayetinin nazil olduğunu bildirmektedir.¹²⁵ Bu davranış da zina kabul edilmiş ve haram kılınmıştır. Kur’an’da ehli kitaptan bir kadınla evlenmenin şartlarından biri de gizli dost tutulmaması olduğu zikredilmiştir.¹²⁶

1.5.2.6. Mut’a Nikahı

Cahiliyedeki en meşhur nikah çeşitlerinden biridir. Süreli bir evlilik olan mut’a, erkeğin bir kadınla belli bir mal karşılığında bir müddet evli hayatı yaşamasıdır. Süre sonunda boşanma

¹¹⁸ Ali Osman Ateş, *İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 298.

¹¹⁹ Tirmizî, *Camîu’l-kebîr*, Nikah 30

¹²⁰ Cevâd Alî, *Mufasssal*, 5/537; Âlûsî, *Buluğu’l-erab*, 2/5.

¹²¹ Ateş, *İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, 300.

¹²² Cevâd Alî, *Mufasssal*, 5/546.

¹²³ Demircan, *Cahiliyeden İslam’a Kadın ve Aile*, 89; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 125.

¹²⁴ En’am 6/151

¹²⁵ Ateş, *İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, 299.

¹²⁶ Maide 5/5

olmadan ayrılık gerçekleşirdi.¹²⁷ Mut'a nikahının yapılabilmesi adına kadın aile büyüklerinin rızasına başvurmazdı. Bu evlilikte kadın geçici kocasına bir çadır temin eder ve birlikte oldukları müddetçe erkek kadının kabilesi ile birlikte kalırdı. Süre sonunda kadın evliliği bitirmek istediği vakit, çadırının kapısını ters yöne çevirir ve evlilik bu şekilde sona ererdi. Bu evlilikten çocuk meydana gelmesi durumunda kadına nispet edilirdi. Neslin devamı ve birlikte yaşamak gibi gayelerden uzak tamamen şehvet duygusunu tatmin etmek için yapılırdı.¹²⁸ Çocuk anneye nispet edilse de babaya varis olabilirdi.¹²⁹ Bu tarz geçici evlilikler genellikle harp, sefer ve göç zamanlarında yapılmıştır. İslam'ın ilk yıllarında mut'a nikahına izin verilmiş olsa da daha sonra haram kılınmıştır. Hz. Ömer bu konuda "Resulullah bize 3 kez mut'a için izin verdi. Ardından haram kıldı."¹³⁰ demiştir. Hz. Ali de "Hayber günü Resulullah, mut'a nikahını ve evcil eşek etini haram kıldı"¹³¹ demiştir.

1.5.2.7. İstabda' Nikahı

Cahiliyede kadın hayızdan temizlendiğinde kocası, "Fılan adama haber ver, seninle birlikte olmasını iste." derdi. Kadın belirlenen adamla birleşmesi akabinde, hamile kalıp, hamileliği belli oluncaya kadar kocasından ayrı kalırdı. Hamileliği belli olduktan sonra koca dilerse karısına yaklaşabilirdi. Bu tür durumlarda kadınlar genelde mele ve kabile reisleri ile birlikte olmuştur.¹³² Evlilikten ziyade zavallı bir uygulama olan bu durum, toplumda statüsü düşük bir bireyin, statüsü yüksek bir erkeğe karısını göndererek ondan hamile kalmasını istemesiyle gerçekleşirdi. Hamile kalana kadar karısına yaklaşmayan bu kişi, karısı hamile kalınca çocuğu kendisine nispet ederdi. Doğan bu çocuk vasıtası ile asil bir kana baba olduğu düşüncesine kapılan bu kişi, böylece toplumda yüksek bir mevkii elde etmeyi amaçlamaktadır.¹³³ İslam dini nesebin korunması, karı-koca şerefini muhafazayla bunu da kat'i bir şekilde haram sayarak yasaklamıştır.

1.5.2.8. Bir Kadının Ondan Az Erkeklerle Birlikteliği

Cahiliye döneminde sayısı ondan az olacak şekilde erkekler ile birlikte olan kadınlar da mevcuttur. Bu birliktelik sonucu kadın çocuk doğurursa, erkekleri çağırır ve "Yaptığımız işi

¹²⁷ Isfahânî, Mufredât, 758.

¹²⁸ Cevâd Alî, *Mufassal*, 5/537; Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, 289.

¹²⁹ Mehmet Altuntaş, "Cahiliye Dönemi Evlilikleri Muallaka Şiirlerinde Anlatılan Hayatın Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi", *Turkish Studies*, 11/5 (2016), 53.

¹³⁰ Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el- Kazvîni İbnî Mace, *Sünen-u İbn Mace*, thk. Muhammed Fuâd Abdülhakî (yy.: Daru'l-ahyai'l-kutubu'l-Arabiyye, 1918), Nikah 44

¹³¹ Buhârî, *Sahih*, Nikah 31

¹³² Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, 300.

¹³³ Buhârî, *Sahih*, Nikah 36; Cevâd Alî, *Mufassal*, 5/537-538.

biliyorsunuz. Bu çocuk filan kişinin.” der ve çocuğu dilediği kişiye nispet eder. Erkek de buna itiraz etmez ve çocuğu kabullenirdi.¹³⁴

1.5.2.9. Biğa İlişkisi

Cahiliye devrinde bazı kadınlar kendilerini isteyen erkekleri evlerinin önüne bir bayrak dikerek kabul etmiştir. Hamile kalan kadın, çocuğu doğurunca birlikte olduğu erkekler ile birlikte bir kaif (soy iziminde uzman) çağırır. Kaif, çocuk kimin derse itirazsız, söylediği kişiye nispet edilirdi.¹³⁵ Belli bir ücret karşılığı yapılan, bir nevi ticaret olan biğa da aslında hıdn ilişkisinde olduğu gibi nikah değildir. Zira bazı Araplar cariyelerini para karşılığında kiraya vermekteydi.¹³⁶ Kur’an’da biğa kavramı, “...*Sahip olduğunuz kölelerden mukatebe yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz mukatebe yapın. Allah’ın size verdiği siz de onlara verin. Dünya menfaatinin geçici menfaatlerini elde etmek için iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa (ala’l biğa) zorlamayın...*”¹³⁷ fuhuş anlamında kullanılmış ve haram kılınmıştır.

1.5.3. Kadın

Cahiliye Arap toplumunda kadınlar, hür ve cariyeler olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır. Hür kadınlar, erkekler ile denk tutulmamakla birlikte cariyeler gibi de kabul edilmemektedir. Cariyeler ise hürlerden alt sınıfta, bir nevi dişi deve hükmünde olup pazarlarda ticari mal olarak alınıp satılmaktadır.¹³⁸ Bu durum ticari bir sektör haline gelmiştir. Habeşistan, Yemen, Bizans gibi ülkelerden getirilen esirler çeşitli panayırarda satılmıştır. Hz. Peygamber’in azatlısı Ümmü Eymen ve amcasının kızı Ümmi Hani’nin cariyesi de Habeşli ve bu yolla Mekke’ye getirilmiştir.¹³⁹ Esir kadından doğan çocuklar da esir kabul edilmiştir. Ancak baba hür ve isterse o zaman çocuğu kölelikten özgür kılabilir. ¹⁴⁰ Bu devirde kadınlar bağımsız bir hayata sahip değillerdir. Çoğu zaman saygı görmez, onurlu bulunmazlardı. Erkekler dilediği kadar kadınla evlenirdi. Boşanma hakkı da yalnızca erkeklere has bir durumdur.¹⁴¹ Ayrıca kadınlar mirastan pay da alamazlardı.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Arabistan, oldukça zorlu bir coğrafyaya ev sahipliği yapmaktadır. Göçebe ve yarı göçebe hayat tarzı, yiyecek-içecek sıkıntısı, kabileler arası sürekli

¹³⁴ Buhârî, *Sahih*, Nikah 36; Âlûsî, *Buluğu’l-erab*, 2/4.

¹³⁵ Buhârî, *Sahih*, Nikah 36

¹³⁶ Cevâd Alî, *Mufassal*, 5/540.

¹³⁷ Nur 24/33

¹³⁸ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 121.

¹³⁹ Feyza Betül Köse, *Cariye* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 76.

¹⁴⁰ Rıza Savaş, *İslâm’ın İlk Asrında Kadın* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 36.

¹⁴¹ Muhammed Hüseyin Tabatabai, *İslam’da Kadın*, çev. Mustafa Yalçın (İstanbul: Kevser Yayınları, 2018), 21.

çatışma, bu çatışmalar sonucu kadınların esir düşüp köle-cariye oluşu, kadınların esir düşmesiyle kabilenin onurunun zedelenmesi ve rakip kabilenin kendi kadınlarıyla eğlenmesi ve erkek çocuk doğurmaları ile güçlenmesi gibi nedenlerden ötürü kadınlara toplumda genelde bir yük gözüyle bakılmıştır. Tüm bu vb. nedenlerden dolayı kız çocuğu dünyaya gelen Araplar, doğan kız çocuklarından dolayı hayal kırıklığına uğramaktadır. Oysa bazı Araplar melekleri Allah'ın kızları olarak şefaatçi kabul etmekteydi. Ancak tezat olarak kız çocuğu sahibi olduğunu öğrenen bazı Araplar utanır, sinir ve üzüntünün etkisiyle yüzleri çirkinleşerek simsiyah kesilirdi.¹⁴² Bu durum ayette, “*Onlar, kızları Allah'a nispet ediyorlar -ki O bundan uzaktır- kendilerine ise, canlarının istediğini. Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü müjde (!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa torağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar.*”¹⁴³ Bir başka ayette bu durum yine “*Onlardan biri Rahman'a isnat ettiği kız çocuğu ile müjdelendiği zaman öfkesinden yüzü simsiyah kesilir.*”¹⁴⁴ şeklinde dile getirilmektedir. Zikredilen bu ayetler ile de görmekteyiz ki cahiliye Arapları kız çocukları olmasından dolayı babalık sevinci yaşayacağına toplum içine çıkmaya dahi utanmışlardır.

Bazı Araplar yukarıda saymış olduğumuz sebeplere binaen kız çocuklarını diri diri toprağa gömmüştür. Kız çocuğunu gömen kişiye, الوائد vaid, gömülen kız çocuğuna ise المودة mev'ude denilmektedir. İbni Abbas bir rivayetinde bu korkunç durum hakkında “Hamile kadın doğumuna yakın çölde bir çukur kazar, doğum sancısı olunca çukurun başında bekler. Doğan çocuk kız ise çukura gömer ve üzerini toprakla örter.” demiştir.¹⁴⁵ Bir başka durumda da kız çocuğu doğduktan sonra altı yıl beklenirdi. Altı yaşına basınca baba, anneye “Onu temizle, süsle, onu gezmeye götüreceğim.” der. Daha sonra kızı çöle, daha önce kazdığı çukurun başına götürerek “Çukura bak.” deyince, arkası kendisine dönük olan kızı itekleyip çukura düşürür. Kızın üzerine çukur yerle düz oluncaya kadar toprak atardı.¹⁴⁶ Allah, kız çocuklarını diri diri gömenlerin ahirette hesabının sorulacağını “*Diri diri gömülen kız çocuğunun, hangi günahtan ötürü öldürüldüğü sorulduğunda*”¹⁴⁷ ayetiyle belirtmekte ve bu durumun karşılıksız kalmayacağını bildirmektedir.

¹⁴² Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed Maturîdî es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Halil İbrahim Kaçar (İstanbul: Daru'l-mîzan, 2006), 8/125.

¹⁴³ Nahl 16/57-59.

¹⁴⁴ Zuhruf 43/17.

¹⁴⁵ Cevâd Alî, *Mufasssal*, 5/90; Âlûsî, *Buluğu'l-erab*, 3/43.

¹⁴⁶ Âlûsî, *Buluğu'l-erab*, 3/43; Cevâd Alî, *Mufasssal*, 5/89.

¹⁴⁷ Tekvir 81/8-9

İslam'ın gelişi ve Hz. Ömer'in imanından sonra, sarf ettiği bir söz cahiliye ile İslam sonrası kadına bakış açısını bir nebze yansıtmaktadır. Hz. Ömer, "Allah'a yemin ederim ki cahiliye devrinde kadınlara hiç önem vermezdik. Yüce Allah onlar hakkında hükmünü indirip, onlara hakkını verince onların da hak sahibi olduğunu gördük."¹⁴⁸ söylemektedir.

Cahiliye devrinde kadına bakış açısını incelediğimizde, kadının sözde kabile ve erkek onurunu zedeleme tehlikesi ile bir yük olduğu ve bu yüzden de diri diri gömüldüğünü görmekteyiz. Kadın bilhassa cinsel bir obje olarak görülmekte ve bu uğurda toplumun ve kabilenin temelini teşkil eden aile kurumu dahi ayaklar altına alınmaktadır. İslam'dan önce, cinsel bir obje dışında neredeyse bir hiç olan kadın, İslam ile birlikte nazenin bir şahsiyet kabul edilmiş ve kendisine özel haklar verilerek koruma altına alınmıştır.

1.6. Dini Hayat

Risaletten önce Hicaz bölgesinin, çoğunluk şirk inancına sahip olmakla birlikte birçok inanca da ev sahipliği yaptığını müşahede etmekteyiz. Konumuz gereği en önemli başlıklardan biri olan "Dini Hayat", müşrik kimliğinin dönüşümünde nasıl bir yer ve etki ettiğini göstermemiz açısından yardımcı olacaktır.

1.6.1. Put İnancı

Hz. Peygamber'den önce, Mekke ve civarında en önemli inançlardan biri hiç şüphesiz şirk olan putperestliktir. Bu inancın Arabistan'a ne zaman ve nasıl girdiği tam manada bilinmemekle birlikte bazı rivayetler mevcuttur.

Taşlar, insanın varoluşu boyunca hayatında barınmadan korunmaya ve ebedi serüveninde bedenini emanet etmeye değer sağlamlığın ve sonsuzluğun timsali olarak yüzyıllar boyunca insanla iç içe bir malzeme olagelmıştır. Taş, dayanıklılığı sayesinde asırlar öncesini günümüze taşıyabilen önemli bir tanıktır. İnsanı bir çatı altında barındırmaktan, duygularını ve düşüncelerini geleceğe aktarmasındaki aracılığına kadar hayli önemli bir güven ve sırdaşlık simgesi olarak görülmüştür.¹⁴⁹ Taşların geçmişten günümüze hayatımızda önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Ancak Mekke halkı, Kâbe'ye oldukça saygılı olmuş, onu yüceltmek ve ta'zimde bulunmaktan geri durmamıştır. Bu hürmete binaen yöre halkı her nereye giderse gitsin yanlarında mutlaka Harem bölgesinden bir parça taş götürmüşlerdir. Taş parçasını bir yere koyar, Kâbe'ye duydukları saygı ile etrafında tavaflarını yaparlardı. Hareme olan saygı ve

¹⁴⁸ Cüneyt Eren, *Cennetten Süzülen Nâzenin İzdüşüm Kadın (Kur'an Perspektifinde Kadın)* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 31.

¹⁴⁹ Merve Saçlı, "Bakara Suresi 74. Ayet Bağlamında Taşlar ve Allah Korkusu", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/24 (Haziran 2020), 329.

bağlılıkları devam ediyordu. Zamanın geçmesi, nesillerin değişmesiyle bu ta'zim yerini, Harem bölgesinden götürdükleri taş parçalarının yanında farklı boyut ve şekillerde unsurlara da tapmaya bırakmıştır.¹⁵⁰

Ayrıca Huzaa kabilesi lideri Amr b. Luhayy bir hastalığı nedeniyle Şam'a gitmiştir. Belka denilen yerde, insanların putlara taptıklarını görmüştür. Bu putların ne işe yaradığını soran Amr, "Bu taptıklarımızdan yağmur isteyince yağmur yağar, düşmanlarımıza karşı yardım eder ve ne istersek bize onu verir." cevabını almıştır. Bu durumdan etkilenen Amr, onlardan putlarını istedi. Bazı putları Mekke'ye getirerek Kâbe ve civarına yerleştirmiştir.¹⁵¹ Hubel ve diğer putları getiren Amr, bu putlara hürmet gösterilmesini ve ibadet edilmesini emretti.¹⁵² Bazı rivayetlerde Hz. Nuh'un kavmi tarafından tapılan Vedd, Suva, Yeğus, Yeuk, Nesr putlarının da yine onun tarafından Mekke'ye getirildiği anlatılmaktadır.¹⁵³ Amr bu şekilde putçuluğu Harem bölgesine yayınca Araplar da putlara taptı ve onları kendilerine ilah edindiler.¹⁵⁴ Hz. Peygamber, Amr'ın kafir olarak cehennemde olduğunu ve bağırsaklarını sürürken gördüğünü belirtmektedir.¹⁵⁵

Kaynaklardaki bu rivayetler tevhid inancının Amr b. Luhay ile bozulduğunu göstermektedir. Ancak Amr başa geçtiği zaman, Kâbe ve Mekke'nin, halk gözündeki imajı sarsılmıştır. Zira Cürhüm kabilesi, kendi zamanlarının son dönemlerinde Harem ehline yakışmayacak davranışlarda bulunmuş, hac, umre ve çeşitli nedenlerden dolayı ziyaret için gelen misafirlere oldukça kötü davranmışlardır. Binaenaleyh insanların Kâbe ve Mekke'ye olan saygıları azalmış ve itibarı zedelenmiştir. Huzaa kabilesi lideri idareyi ele alınca, bölgeye yeniden bir itibar kazandırmak adına çareler düşünmüştür. Bu arada hastalanan Amr, tedavi için Şam'a gidince yol üstündeki kabilelerin de putperest olduğunu görmüştür. Şam'da da putların revaçta olduğunu görünce, tevhid yurdu Mekke'ye putları getirmiştir. Böylece bölge dışındaki kabilelerin putları yeryüzünün ilk beyti Kâbe'de¹⁵⁶ yer edinmiştir. Bunun sonucu insanlar Mekke'ye yönelmiş ve putlarını ziyaret etmişlerdir.¹⁵⁷

¹⁵⁰ Ebu Manzur Hişâm b. Muhammed b. Saib İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa (Kahire: Daru'l-kutubu'l-Mısriyye, 1995), 6.

¹⁵¹ İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 8; Ya'kubî, *Târih*, 1/224.

¹⁵² İbni Hişâm, *Sîret*, 2/95.

¹⁵³ Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 27.

¹⁵⁴ Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 13.

¹⁵⁵ Buhârî, *Sahih*, Menakıb 9

¹⁵⁶ Ali İmran 3/96.

¹⁵⁷ M. Mahfuz Söylemez, *Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 11.

Amr'ın bu yola başvurmasındaki bir başka önemli faktör de Mekke'nin ticaret yolları üzerinde olmasıyla bir ticaret merkezi haline gelmesidir.¹⁵⁸ Ticaretin sağlıklı olabilmesi adına bilhassa ticaret yolları üzerindeki boy ve kabileler ile iyi ilişkiler kurulmalıdır. Bu ilişkilerin kurulmasının bir yolu da inançlarına saygılı olmaktan geçmektedir. Bunun farkında olan Amr hem Mekke'ye olan bakışı düzeltmek hem de ticaret yollarının güvenliği adına bölgedeki kabilelere ait putları Mekke'ye getirmekten ve Kâbe'ye yerleştirmekten çekinmemiştir. Dolayısıyla Kâbe'deki her put Kureyş kabilesinin değil aynı zamanda çevre kabilelere de aittir. Kâbe ve Mekke, Hicaz bölgesinde bütün kabileler arasında saygın bir konumda iken kendi putlarının da bölgeye yerleştirilmesiyle çevredeki insanların gözünde daha da ulvileşmiştir. Kâbe, artık hem geçmişten gelen saygınlığı hem de kendi putlarının yerleştirilmesi sebebiyle çevre toplumlarca daha sevimli görülmüştür. Bu bağlamda Amr'ın getirdiği bu sistem paganizm inancı açısından bir dönüm noktası olmuştur. Böylece putlar meşruiyet ve bir statü kazanmıştır. Kabileler de putlara ayrı ayrı saygı göstererek ibadet etmişlerdir. İnanç konusunda ortak bir paydada toplanılmış ve çatışma durumu ortadan kalkmıştır.¹⁵⁹

Risaletin ilk yıllarında inen ve çalışmamızda inceleyeceğimiz surelerden biri olan Kafirun suresinin nüzul sebebi de manidardır. Zira Mekke'nin ileri gelenlerinden Haris b. Kays, As b. Vail, Velid b. Muğire ve Esved b. Muttalib gibileri, Hz. Peygamber'e gelerek "Ey Muhammed! Gel bir yıl Sen bizim ilahlarımıza tap, bir yılda biz Senin İlahına tapalım." teklifinde bulunmuşlardır.¹⁶⁰ Müşriklerin bu teklifini, vahiy kat'i bir şekilde reddetmiştir.¹⁶¹ Çabalarının boşa çıkması ve kurdukları düzenin bozulmasıyla müşrikler sonunda "Muhammed ticaretimizi hasara uğrattı."¹⁶² demiştir.

1.6.1.1. Hicaz Bölgesindeki Bazı Putlar

Cahiliye devrinde Arapların inançlarında birtakım tanımlamalar mevcuttur. Çoğulu ansab olan nusub kavramı, dikili taşlar olarak bilinmekte ve müşrikler genelde bu taşların yanında kurban kesmekteydiler. Çoğulu evsan olan vasen kavramı, put kelimesi ile aynı anlamdadır. Evsan putperestlerin taptığı herhangi bir şekle ve surete sahip olmayan taştan

¹⁵⁸ Cürhümlüler de Kâbe ve civarını, Mekke'nin yakınından bir kervan ile geçerken fark etmiş ve yerleşmişlerdir.

¹⁵⁹ Söylemez, *Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı*, 12.

¹⁶⁰ Ebu Muhammed Huseyn b. Muhammed b. Mes'ûd el-Beğavî, *Tefsîru'l-Beğavî mealimu't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Daru't-tayyibe, 1989), 8/563; Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî câmiu'l-beyân an tevi'li'l-âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et- Turki (Kahire: Daru hicr, 2001), 24/703.

¹⁶¹ Kafirun 109/1-6.

¹⁶² Cümeylî, *Kureyş*, 118.

putlardır. Çoğulu asnam olan sanem kavramı ise genellikle ağaç, altın ve gümüştan yapılan ve şekilli putlara denir.¹⁶³

Putların Mekke ve çevresine gelişini açıkladıktan sonra şimdi de bölgedeki bazı önemli putları ele almaya çalışacağız. Cahiliyedeki en önemli putlardan sayılan Lat, Uzza ve Menat Kur'an'da da geçmektedir.¹⁶⁴ Keza Hz. Nuh'un kavmi tarafından tapılan ve bir önceki başlıkta da ifade ettiğimiz gibi Amr b. Luhay tarafından Mekke'ye getirilen Vedd, Suva, Yeğus, Yeuk ve Nesr de yine Kur'an'da geçmektedir.¹⁶⁵ Cahiliye toplumunda Hubel ile İsaf ve Naile de saydığımız bu putlar kadar meşhurdur. Kur'an'da bu tapınmanın nedenleri arasında Allah ile yakın olmak arzusu¹⁶⁶ ve putlardan şefaath beklentisi olduğu¹⁶⁷ bildirilmektedir.

1.6.1.1.1. Lat

Lat, Araplar arasındaki en eski ve meşhur putlardan biridir.¹⁶⁸ Kelimenin kökeni hakkında farklı görüşler vardır. Mesela Latin لَت kelimesinden türediğini zikredenler vardır. لَت sözlükte “ezmek, ufalamak, doğramak”¹⁶⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Lat ismi de لَت fiilinin ismi faili olup “ufalayan, doğrayan, ezen,” gibi manalara gelmektedir.¹⁷⁰ Sakifli Yahudi¹⁷¹ bir adam, bir kayanın üzerinde yağ ile buğdayı pişirdikten sonra ufalayarak aç olan Hacılar dağıtmıştır.¹⁷² İnsanların gözünde sevgili olan bu adam öldükten sonra Amr b. Luhay, “O ölmedi. Kayanın içine girdi. Ona tapın.” diyerek kulluk etmelerini emretmiştir.¹⁷³ Lat adını bir erkekten almıştır. Un yapan adamın suretine taptıkları için de Lat erkektir.¹⁷⁴

Bir başka görüşe göre ise Lat adı, Allah'ın isminden türetilmiştir.¹⁷⁵ Latin sonundaki ta da (ت) aslında Menattaki gibi kapalı tadır (ة). Ancak açık ta (ت) olarak yazılmıştır. Zira kapalı ta (ة) olarak yazılması durumunda vakfe yapıldığı zaman Allah lafzı ile benzeşir. Bu yüzden de

¹⁶³ İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 33.

¹⁶⁴ Necm 53/19-20

¹⁶⁵ Nuh 71/23

¹⁶⁶ Zümer 39/3

¹⁶⁷ En'am 6/94; Yunus 10/18

¹⁶⁸ Cevâd Alî, *Mufasssal*, 4/227.

¹⁶⁹ İbni Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 2/82.

¹⁷⁰ M. Mahfuz Söylemez, *Cahiliye Araplarının İlahları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2016), 52; Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 198.

¹⁷¹ İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 16.

¹⁷² Buhârî, *Sahih*, Kitabu't-tefsir 53

¹⁷³ Şihabuddin Ebî Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî er-Rumî el-Bağdadî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beirut: Daru's-sadr, 1977), 4/4; Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 198.

¹⁷⁴ Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Huseyn et-Teymî Fahreddîn er-Razî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beirut: Daru'l-Fikr, 1981), 28/296.

¹⁷⁵ Beğavî, *Mealimu't-tenzîl*, 7/407; Ebû'l-Fida İsmâil b. Ömer İbni Kesîr el-Kerşî el-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azim*, thk. Samî b. Muhammed es-Selame (Riyad: Daru't-tib, 1999), 7/455; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*,

kapalı ta (ة) yerine açık ta (ت) tercih edilmiştir. Allah lafzının sonudaki he (ه) ise te'nis tasının (ة) vakfedeki he (ه) değil, aslında olan he'dir (ه).¹⁷⁶

Lat putu Taif'te yer almaktaydı. Menat'tan sonra Arap toplumunda en önemli put kabul edilmekteydi. Sakif kabilesinden Attab b. Malikoğulları sidaneliğini/bekçiliğini yapmıştır.¹⁷⁷ Lat'ın üzerine bir bina yapmışlardır. Kureyş da dahil olmak üzere bütün Araplar tazimde bulunmuşlardır.¹⁷⁸ Ebu Sufyan'ın iman etmeden önce Uhud harbine Lat ve Uzza putlarını da götürdüğü söylenmektedir.¹⁷⁹ Araplar ona nispetle çocuklarında Zeydu'l Lat ve Teymu'l Lat isimlerinin kullanmışlardır.¹⁸⁰ Öyle ki Sakifliler, bir sefere çıkmadan önce gelir, eve sağlam dönmek adına Lat'ın huzurunda ibadet ederlerdi. Keza dönüşte de eve gitmeden evvel Lat'ın huzura gelinir, yüceltilir ardından eve gidilirdi.¹⁸¹

İslam'ın gelişi ve Mekke'nin fethinden sonra Resulullah bütün putları kırdığı gibi, Lat'ı da yıktırıştır. Hz. Peygamber'in bu yıkım işini, Mekke'nin önde gelenlerinden, mühtedi olmadan evvel putlarını savaşa dahi götürmekten çekinmeyen, Ebu Sufyan ve Muğire b. Şu'be'ye vermesi¹⁸² oldukça manidardır.

1.6.1.1.2. Uzza

Uzza ismi, Allah'ın isimlerinden biri olan Aziz isminden türetilmiştir.¹⁸³ Sözlükte, “çok yüce, azize” anlamlarına gelen “eazze”nin mübalağalı müennes halidir.¹⁸⁴ Uzza'ya tapma konusunda farklı görüşler vardır. Uzza, eski Mısır bereket tanrıçası “İsis”, eski Yunanlıların gök tanrıçasının adı “Afrodit” ve Mezopotamya bereket tanrıçası “İştâr” ile özdeşleşmiştir.¹⁸⁵

Uzza, Batnı Nahle denen yerdeki üç dikenli hurma ağacından birinde olan dişi bir şeytandı. Ğatafanlıların da¹⁸⁶ taptığı bu putu, ilk edinen kişi Zalim b. Esed¹⁸⁷ iken, tapılması emrini veren kişiler Amr b. Rebia ile Haris b. Ka'b'dır. Amr tapma emrini halka, “Rabbiniz, Taif'in serinliğinden dolayı yazın Lat'a, Tihame'nin sıcaklığından dolayı da kışın da Uzza'ya gider.” şeklinde vermiştir. Her ikisinde de tapılmak için birer şeytan vardı. Ayrıca yine Amr

¹⁷⁶ Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/295.

¹⁷⁷ İbni Hişâm, *Sîret*, 1/102.

¹⁷⁸ İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 16-17.

¹⁷⁹ Yakutî, *Mu'cemu'l-buldân*, 5/4.

¹⁸⁰ Âlûsî, *Buluğu'l-erab*, 2/203; İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 16; Yakutî, *Mu'cemu'l-buldân*, 5/4.

¹⁸¹ Cevâd Alî, *Mufasssal*, 6/238.

¹⁸² Yakutî, *Mu'cemu'l-buldân*, 5/5; Âlûsî, *Buluğu'l-erab*, 2/203.

¹⁸³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/46.

¹⁸⁴ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, 517; Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/296.

¹⁸⁵ Söylemez, *Cahiliye Araplarının İlahları*, 111.

¹⁸⁶ İbni Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 5/378; Yakutî, *Mu'cemu'l-buldân*, 4/116.

¹⁸⁷ İbnu'l Kelbî, *Kitabu'l-esnâm*, 19.

zamanında Hacılar, hac farizalarını ve Kâbe'yi tavaflarını tamamlayınca, Uzza'ya gitmeden durmazlardı. Uzza'yı da tavaf eder, yanında bir gün kalır ve sonra ihramdan çıkarlardı.¹⁸⁸ Uzza'dan bazı sesler de çıkardı.¹⁸⁹ Araplar çocuklarına Abduluzza diye isim vermiş onun adına da yeminler etmişlerdir.¹⁹⁰ Uzza, Lat ve Menat'tan sonra ortaya çıksa da¹⁹¹ Kureyş'in en büyük putudur.¹⁹² Kureyş, Uzza'yı ziyaret eder, hediyeler sunar ve kurbanlar adardı. Uzza'nın yanında adı Ğabğab olan özel bir kurban kesme yeri dahi mevcuttu.¹⁹³

Kureyş, Kâbe'yi tavaf ettiği zaman şu telbiyeyi getirirdi:

والآت والعزى	Lat ve Uzza
ومناة الثالثة الاخرى	Üçüncüleri Menat
فإن الغرائق العلى	Şüphesiz üçü de ulu kuğular
! وإن شفاعتهن لترتجى	Muhakkak şefaathleri umulur! ¹⁹⁴

Kureyş ve Araplar Uzza'ya gösterdikleri saygıyı başka putlara göstermemişlerdir. Uzza'nın ardından Lat, sonra da Menat gelirdi.¹⁹⁵ Özeldede ise Kureyş Uzza'yı, Sakif Lat'ı, Evs ve Hazreç ise Menat'ı kendilerine put kabul etmişlerdir. Önem verdikleri bu putları için, ona özel olarak Hurad vadisinde, Sukam denilen bir patikada yer yapmışlardır. Bu yer de onların gözünde Harem bölgesi kadar kutsaldır. Bu durum bir beyitte şöyle geçmektedir:

تلينا بيت الله أول حلفة	İlk antlaşmayı Allah'ın evinde yerine getirdik.
وإلا فأنصاب يسرن بغيب	Yoksa ğabğabdaki ensabda (Uzza putunun olduğu yer) yapardık. ¹⁹⁶

Risaletten sonra putlara tapmak yasaklanınca müşrikler bu durumu kabullenmekte zorlandılar. Kureyş'in önde gelenlerinden Ebu Uhayha ölüm döşegine düşecek kadar hastalanınca, Ebu Leheb onu ziyarete gitmiş ve onu ağlar halde bulmuştur. Bu duruma şahit olunca "Ebu Uhayha bu ağlamak da ne oluyor? Öleceğini bildiğin için mi ağlıyorsun? Malumun bundan kaçış yok." Ebu Uhayha cevap olarak, "Ölümden korktuğum için değil, bundan sonra Uzza'ya tapacak kimsenin kalmamasından korkuyorum." deyince bu kez Ebu Leheb "Allah'a yemin ederim ki Uzza'ya senin varlığıyla tapılmadığı gibi, senin ölümünle de vazgeçilecek değildir." Ebu Uhayha, Ebu Leheb'in bu şekilde Uzza'ya bağlılığı karşısında tebessüm ederek

¹⁸⁸ Ezrakî, *Ahabru Mekke*, 198; Cevâd Alî, *Mufasssal*, 6/230.

¹⁸⁹ Cevâd Alî, *Mufasssal*, 6/235.

¹⁹⁰ İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 19; Yakutî, *Mu'cemu'l-buldân*, 4/116; Cevâd Alî, *Mufasssal*, 6/230.

¹⁹¹ İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 17.

¹⁹² Âlûsî 2/130; Yakutî, *Mu'cemu'l-buldân*, 4/116.

¹⁹³ İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 20; Cevâd Alî, *Mufasssal*, 6/230.

¹⁹⁴ Âlûsî, *Buluğu'l-erab*, 2/203; İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 19; Yakutî, *Mu'cemu'l-buldân*, 4/116.

¹⁹⁵ Âlûsî, *Buluğu'l-erab*, 2/205.

¹⁹⁶ Âlûsî, *Buluğu'l-erab*, 2/204; İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 21.

“Şimdi biliyorum ki sen benim halifemsin.”¹⁹⁷ demiştir. İslam ile müşerref olmadan önce Lat ve Uzza’yı kendiyile Uhud savaşına götüren Ebu Sufyan, cenk meydanında “Bizim Uzza’mız var. Sizin yok.” Buna karşılık Resulullah mü’minlere dönerek “Deyin ki bizim Mevlamız Allah’tır. Size ise Mevla yoktur.”¹⁹⁸

Mekke’nin fethinden sonra Resulullah Halid b. Velid’i Batı Nahle’ye “Orada üç tane semmure ağacı bulacaksın. İlkini kes.” diyerek göndermiştir. Denileni yapan ulak, bir şey görmediğini söyleyince, ikinci ağacı kesmekle emrolundu. Yine bir şey görmediğini söyleyen Halid’e bu kez son ağacı kesmesi Resulullah tarafından emredildi. Batı Nahle’ye gelen Velid b. Muğire, son ağacı kesmeye yönelince, arkasında sidane/bekçisi Dubeyye b. Haremi olacak şekilde, saçları dağınık, elleri ensesinde, azı dişlerini gıcırdatan bir dişi çıktı. Dubeyye, Halid’i görünce, Uzza’dan kendisini yalancı çıkarmaması adına Halid’e saldırmasını yoksa devrileceğini söyledi. Buna karşılık Halid b. Velid “Sana tazim değil inkar gerek, zira gördüm ki Allah seni adileştirmiştir.” dedi. Böylece Halid b. Velid tarafından her ikisi öldürülmüş, ağaç kesilmiş, ev yıkılmış, put da kırılmıştır. Halid b. Velid yaşanan bu olayları Hz. Peygamber’e anlatınca O, “İşte Uzza! Bundan sonra Araplar için Uzza yoktur. Artık ona tapılma olmayacaktır.”¹⁹⁹ buyurmuştur.

1.6.1.1.3. Menat

Menat isminin eskilere dayandığı görülmektedir. Sami panteonunun en eski tanrılarında biri olan İştâr’ın bir adının da Menatum’dur. Menatum, Babil’de bereket tanrıçası olarak bilinmektedir.²⁰⁰ Ayrıca Menat adının, Allah’ın isimlerinden biri olan Mennan’ın dişileştirilmesiyle olduğu da söylenmektedir. Mennan, Hakk’ın kullarına bol nimetler vermesi demektir.²⁰¹ Bölge halkı da Menat putunu rüzgar estiren, yağmur yağdıran bolluk tanrıçası olarak kabul etmektedir.²⁰²

Menat, cahiliye Arapları arasında en eski put olarak kabul edilmekteydi. Aralarında Abdumenat, Zulmenat gibi isimler mevcuttur. Mekke ile Medine arasındaki Müşelşel bölgesinin Kudeyd adlı yerinde deniz kenarında bulunmaktaydı.²⁰³ Arap kabilelerinin hepsi, Evs, Hazreç, Mekke-Medine, komşu çevrelerde oturan herkes, ona ta’zimde bulunur, hediyeler

¹⁹⁷ Cevâd Alî, *Mufassal*, 4/243; İbnu’l Kelbî, *Kitâbu’l-esnâm*, 22.

¹⁹⁸ İbni Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ân*, 7/406.

¹⁹⁹ Beğavî, *Medariku’t-tenzil*, 7/408; Razî, *Mefâtihu’l-gayb*, 28/296; Âlûsî, *Buluğu’l-erab*, 2/204; Cevâd Alî, *Mufassal*, 6/243; İbnu’l Kelbî, *Kitâbu’l-esnâm*, 25-26.

²⁰⁰ Söylemez, *Cahiliye Araplarının İlahları*, 91.

²⁰¹ Gülşen Gazel, *Risale-i Nur Işığında Esma-i Hüsnâ* (İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2010), 225.

²⁰² Yıldırım, *Siyer Coğrafyası*, 140; Cevâd Alî, *Mufassal*, 6/247; Söylemez, *Cahiliye Araplarının İlahları*, 91.

²⁰³ İbni Hişâm, *Sîret*, 1/102; Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 197.

sunar ve kurbanlar keserdi. Ancak Menat putuna herkes içinde Evs ve Hazreç kabilesi kadar bağlı kimse yoktu.²⁰⁴ Evs ve Hazreç kabilesinin Menat'a bağlılıklarını göstermek adına, herkesle birlikte onlar da hacceder, vakfede bulunurlardı ancak tıraş olmazlardı. Kâbe'yi tavaf bitince, doğrudan Menat'ın yanına gelir, tıraş olur ve bir müddet orada beklerdiler. Onlara göre bunlar yapılmadıkça hac tamamlanmış olmazdı. Şu beyitte onların Menat'a olan bağlılıklarını göstermektedir.

إني حلفت يمين صدق برة

Sadık ve güvenilir bir yemin ediyorum

بمنة عند محل آل الخزرج

Menat'ın yanında Hazreç kabilesinin mekanında²⁰⁵

Menat'ın yıkılması Mekke'nin fetih yılında olmuştur. Hz. Peygamber bu görevi Hz. Ali'ye vermiştir. Hz. Ali görevi yerine getirince, yanında bulunan malzemeleri Allah Resulüne getirmiştir. Bu malzemeler içerisinde Gassani kralı Haris b. Ebu Şemir'in hediye ettiği mihzem ve resub adlı iki kılıç da bulunmaktaydı. Hz. Peygamber, bu kılıçları Hz. Ali'ye hediye etmiştir. Meşhur Zülfikar kılıcın bu iki kılıçtan biri olabileceği söylenmektedir.²⁰⁶

1.6.1.1.4. Hubel

Kureyş'in sahip olduğu en büyük puttur. İnsan şeklinde, kırmızı akika taşından yapılmıştır. Sağ kolu kırık olduğu için ona tapanlar altından bir kol yaptırmıştır.²⁰⁷ Hubel'i Mekke'ye ilk Huzeyme b. Mudrike'nin getirdiği bu yüzden de Huzeyme'nin putu/Hubel'i şeklinde isimlendirilmektedir.²⁰⁸ Ayrıca ilk olarak Amr b. Luhay'ın Cezire bölgesinden getirdiği de söylenmektedir.²⁰⁹

Hubel kavramının anlamı hakkında da farklı görüşler vardır. Hubel, 'Hubeyl' yani rahip anlamındadır. Ayrıca 'Zufer' vezninden çok etli, kilolu anlamına da gelmektedir.²¹⁰ En meşhur ve tercih edilen görüş ise İbranice bir kavram olduğudur. İbranice'de Habal, iki kelimeden oluşmaktadır. Ha harfi, harfi ta'rif iken bal, Rabb anlamındadır. Bu şekilde Habal yani Hubel Rabb anlamına gelmektedir.²¹¹ Hubel yağmur, bilgelik, ticaret, kader ve çobanların tanrısı olarak bilinmektedir.²¹²

²⁰⁴ İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 13; Derveze, Muhammed İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Yarı Yayınları, 2016), 296.

²⁰⁵ İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 14; Yakutî, *Mu'cemu'l-buldân*, 5/205.

²⁰⁶ İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 15; Cevâd Alî, *Mufassal*, 6/249; Yakutî, *Mu'cemu'l-buldân*, 5/205.

²⁰⁷ Cevâd Alî, *Mufassal*, 6/230; Âlûsî, *Buluğu'l-erab*, 2/205; İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 27.

²⁰⁸ Cevâd Alî, *Mufassal*, 6/251; İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 28.

²⁰⁹ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 187; Takkûş, *Târihu'l-Arab*, 256.

²¹⁰ Cevâd Alî, *Mufassal*, 6/252.

²¹¹ Yıldırım, *Siyer Coğrafyası*, 137.

²¹² İbrahim Usta, *İslâm Öncesi Arap Mitolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 148.

Bir adam, seferden dönünce ilk olarak Kâbe'yi tavaf eder ve Hubel'in yanında tıraş olurdu. Hubel'in yanında yedi tane fal oku vardı. Evlilik, sünnet, ölü yıkama, nesep şüphesi, hasta, sefer, ticaret, kuyu kazma ve ihtilaf edilen bir konunun olması gibi durumlarda Hubel'e yüz dirhem ve bir koyun da hediye edilmek üzere gidilirdi. Oklar üzerinde, "sizdendir, mulsak, sizden değildir, evet, hayır, sular ve akıl" yazmaktaydı. Örneğin, nesep hakkında şüpheye düştüklerinde çıkan fal oku 'sizdendir' olursa şüphe ortadan kalkar; 'sizden değildir' olursa aileden olmaz ama müttefiki olur; 'mulsak' olursa nesepsiz ve müttefiksiz olarak kabul edilirdi. Bir işe, bir ticarete niyetlendiklerinde çıkan ok 'evet' ise olumlu; 'hayır' ise olumsuz kabul edilip bir sonraki yıla ertelenirdi. Bir yerde su kuyusu kazmak istediklerinde 'sular' oku çıkarsa kazılır yoksa kazmazlardı. İhtilafa düştükleri bir konuda ise 'akıl' yazılı ok kime çıkarsa tazminatı/diyeti o kişi öderdi. Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib, adağı gereği kendi oğlu, Resulullah'ın babası Abdullah'ı kurban etmeye yeltenmiş ancak sonunda Hubel'in önünde fal oku çekmeye karar vermiştir. Sonuçta Abdullah, yüz deve karşılığında kurban edilmekten kurtulmuştur. Ebu Sufyan, Uhud harbinde Hubel için 'Yücel Hubel!' deyince Hz. Peygamber buna karşılık 'Allah en yüce ve en büyüktür.' demiştir. Mekke'nin fethinde öteki putların akıbetine uğramış ve Resulullah tarafından yıktırılmıştır.²¹³

1.6.1.1.5. İsaf ve Naile

Kaynaklar İsaf ve Naile hakkında oldukça ilginç bilgiler içermektedir. Hatırlanacağı üzere Kâbe'nin yönetimi Hz. İsmail'den sonra Cürhümlülerin eline geçmiş ancak bazı büyük hataları yüzünden Mekke'den ayrılmak zorunda kalmış, yerlerine de Huzaalılar geçmiştir. Daha sonra da Kureyş'in mücemmisi Kusay başa geçmiştir. İsaf ve Naile bu üç dönemde de ayrı ayrı merhalelerden geçmiştir.

Cürhümlülerden İsaf b. Buğa adlı bir erkek ile Naile b. Zi'b adlı bir kadın Kâbe'de uygunsuz fiillerde bulunmuş bu esnada da taş kesilmişlerdir. Bu olay daha sonra Cürhümlüler tarafından fark edilince ikisi Kâbe'den çıkarılmıştır. İbret alınması ve halkın bu büyük günahtan yüz çevirmesi adına birini Safa diğeri de Merve tepesine dikmişlerdir. Zamanın ilerlemesi, nesillerin değişmesiyle insanlar, bu taşlaşmış kişilerin yaptığı kötü fiilleri unutarak, yavaş yavaş kutsiyet addedip ellerini sürmeye başlamışlardır. Olayların tamamen unutulması ve insanların putperest bir inanca sahip olmasıyla birlikte Huzaa lideri Amr b. Luhay insanlara "Sizden öncekiler de bunlara tapmıştır. Sizler de tapın." diyerek ibretlik olarak dikilen, zamanla tazim edilen, sonunda tapılmaya giden yolu tamamlamıştır. O zamandan itibaren tapılan İsaf ve Naile

²¹³ Cevâd Alî, *Mufasssal*, 6/251; İbni Hişâm, *Sîret*, 1/174-178; Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 187-188; Âlûsî, *Buluğu'l-erab*, 2/205; İbni İshak, *Sîret*, 85-93; İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 28.

Kusay b. Kilab zamanında ise Safa ve Merve tepelerinden alınıp biri Kâbe'nin yanına diğeri ise zemzem kuyusunun üzerine dikilmiştir. İnsanların gözünde kutsiyeti artan bu taşlar cahiliye devrinde yanından geçerken süründükleri putlara dönüşmüştür. Ayrıca bu iki putun yanında kurbanlar kesilmiştir. Tavafa başlanacağı zaman İsaf'ın yanında istilam ederek başlanmış yine Naile'nin yanında istilam edilerek tavaf lar bitirilmiştir. Bunların yanında hayızlı kadınların, İsaf ve Naile putlarına yaklaşılması yasaklanmıştır.²¹⁴

1.6.1.2. Hz. Nuh'un Kavmi Tarafından Tevarüs Eden Putlar

Kaynakların aktardığına göre Vedd, Suva, Yeğus, Yeuk ve Nesr aslında salih kimselerdendi. Beşi de aynı dönemde vefat edince sevenleri üzüldü. Şeytan ya da Kabiloğullarından biri onlara bu beş salih kimselerin heykellerini yapmayı teklif etti. Bu beş salihin yapılan heykellerine akranları saygı gösteriyor, etraflarında tavaf ediyorlardı. Yine zamanın ilerlemesi, kuşakların değişmesiyle tazim yerini tapmaya bırakmıştır. Hz. Nuh, bu putperestlerin tevhide rücu etmeleri adına gönderilmiş olsa da iman etmeleri gerekirken küfürlerinde inat etmişler ve sonunda da tufan ile helak olmuşlardır.²¹⁵ Tufanın suları bu putları Cidde kıyısına sürüklemiştir. Suların çekilmesiyle karada kalan putlar, rüzgârın sürüklediği toz ve toprak ile üzeri örtülerek toprak altında kalmışlardır.²¹⁶

Huzaalılar devrinde Amr b. Luhay'ın Sümame adlı bir cin dostu vardı. Sümame ona telkinlerde bulunarak bu putların yerini göstermiştir. Amr'dan insanların da bu putlara tapmalarını istemiştir. Amr Cidde'ye gitmiş ve putların yerini tespit etmiştir. Hac mevsiminde, insanları Mekke'ye getirdiği, bu putlara tapmaya davet etmiştir.²¹⁷

1.6.1.2.1. Vedd

Sözlükte sevgi, temenni, arzu gibi anlamlara gelen vedd kavramı, meveddenin masdarıdır.²¹⁸ Allah'ın esmasından olan Vedud da vedden türemiştir. Vedud sözlükte, kullarını

²¹⁴ Ezrakî, *Ahbaru Mekke* 189-190; Âlûsî, *Buluğu'l-erab*, 2/206; Ya'kubî, *Târîh*, 1/224; Cevâd Alî, *Mufassal*, 6/266-267; Takkûş, *Târîhu'l-Arab*, 257-258; İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 29.

²¹⁵ Bkz. Nuh Suresi

²¹⁶ Halîl b. Ahmed Farahîdî, *Kitâbu'l-ayn Muretteben ala hurûfi'l-mu'cem*, thk. Abdulhumejd Hendavî (Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, 2003), 2/293; Abdîrahman b. Ebîbekr Celâluddin Suyutî, *ed-Duru'l-mensûr fî't-tefsîri'l-me'sûr*, (Beyrut: Daru'l-fîkr, 2011), 8/293; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 8/235; Beğavî, *Meâlimu't-tenzil*, VIII/293; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr Kurtubî, *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdu'l Muhsin et- Turki (Beyrut: Muessesetu'r-risale, 2006) 31/262; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/303.

²¹⁷ İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 54.

²¹⁸ İbni Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 3/453; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, 325; Isfahânî, *Mufredât*, 860.

çok seven, onlara ihsanda bulunan²¹⁹ gibi manalara gelmektedir. Vedd'in tarihte tapılan ilk put olduğu da söylenmektedir.²²⁰

Amr, Sümame'nin kendisinden istediği telkini insanlara yapınca Avf b. Uzre ona uymuştur. Bunun üzerine Amr, ona Vedd putunu vermiştir. Avf da Vedd'i, Dummetu'l Cendel'e götürüp oraya dikmiştir. Oğluna Abdulvedd adını koyarak ilk kez böyle bir ismin kullanımını gerçekleştirmiştir. Avf b. Uzre'nin oğlu ve sonraki nesilleri Vedd'in sidaneliğini yapmıştır.²²¹ Kudaa'dan Kelb b. Vebroğulları da Vedd'i kendilerine put edinmişlerdir.²²²

Vedd putu insan şeklinde, elinde kılıcı, omuzunda yayı, önünde kargısı ve oklarla dolu bir torbası ile tasvir edilmiştir.²²³ Hz. Peygamber, Tebük seferi dönüşü Halid b. Velid'i göndererek putu yıkmasını istemiştir. O esnada bir çarpışma meydana gelse de put, Halid tarafından yıkılmıştır.²²⁴

1.6.1.2.2. Suva

Kadın suretinde olan Suva,²²⁵ Hicaz bölgesine Amr b. Luhay tarafından getirilmiştir. Amr'ın tapma teklifine, Huzeyl b. Mudrike ve beraberindekiler, Suva'ya taparak olumlu cevap vermişlerdir. Medine'nin yakınındaki Yanbu'nun Ruhah bölgesinde bulunmaktaydı.²²⁶ Ayrıca Suva, Kinane, Müzeyre ve Amr b. Aylan kabilesinin de tanrısıdır.²²⁷ Suva'nın sidaneliğini, Huzeyl kabilesinden Sahinoğulları yapmıştır.²²⁸

1.6.1.2.3. Yeğus

Hz. Nuh'un risaleti döneminden cahiliye devrine tevarüs eden bir başka put da Yeğus'tur. Ğevese ya da ğayese kökünden türeyen Yeğus, her iki halde de yardım, yardım etmek, yağmur yağdırmak ve bereketli yağmur²²⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Aslan şeklinde olan Yeğus,²³⁰ daha önce Enam kabilesindeyken Muradoğulları'nın Beni Kuteyf kolu

²¹⁹ İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 340.

²²⁰ Kurtubî, *Cami'*, 21/263.

²²¹ İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 55.

²²² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/304; İbni Hişâm, *Sîret*, 1/97.

²²³ Carullah Ebû'l Kasım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el- Keşşâf an hakaiku gevamidu't-tenzîl ve uyûni'l-ekavîl fî vucûhi't-te'vîl*, thk. Adıl Ahmet Abdu'l Mevcûd (Riyad: Mektebetu abîkan, 1998), 6/218; Muhammed İzzet Derveze, *et- Tefsirü'l Hadis Nüzul Sirasına Göre Kur'ân Tefsiri*, çev. Heyet (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 4/257.

²²⁴ Cevâd Alî, *Mufassal*, 6/257; İbnu'l Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, 55.

²²⁵ Takkûş, *Târîhu'l-Arab*, 250; Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/218.

²²⁶ İbni Hişâm, *Sîret*, 2/97; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/304.

²²⁷ Takkûş, *Târîhu'l-Arab*, 251.

²²⁸ Yakutî, *Mu'cemu'l-buldân*, 3/276.

²²⁹ İbni Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 2/175; İsfahânî, *Mufredât*, 617; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, 173.

²³⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/218; Derveze, *Tefsirü'l Hadis*, 4/95.

tarafından kaçırılarak kendi toprakları olan Yemen'in Necran bölgesine götürülmüştür. Mudaroğulları'nın toplu halde ibadet ettikleri Yeğus putu, tarihte kendisi için savaş yapılan put olarak yer almıştır.²³¹

1.6.1.2.4. Yeuk

Hayvan kabilesi, Hemdan'ın bir kolu olup Yemen'in Hemdan bölgesinde Yeuk'a tapmaktaydı.²³² Hayvan tasarımına sahip bir başka put olan Yeuk, at şeklindeydi.²³³ Mezhic kabilesi, Amr'ın puta tapma teklifine olumlu karşılık vermiştir. Amr, kabileden Malik b. Mersed'e Yeuk'u vermiştir.²³⁴

1.6.1.2.5. Nesr

Nesr, sözlükte kartal, akbaba gibi kuş türlerine²³⁵ denilmektedir. Kur'an'da Hz. Nuh'un kavmi tarafından tapılan putlardan sonuncusudur. Amr, bu beş puta tapmaya davet edince Himyerliler de bu davete icabet eden topluluklardan biridir.²³⁶ Himyerliler olumlu bir cevap verince Amr, kendilerinden olan Kela'a²³⁷ Nesr'i vermiştir.²³⁸ Nesr manasından da anlaşılacağı üzere bir kuş şeklindeydi.²³⁹

Hz. Peygamber "*Hak geldi, batıl zail oldu. Şüphesiz batıl zayi olmaya da mahkumdur.*"²⁴⁰ hükmüyle Mekke fethinde, Kâbe ve civarında olan bütün putları yıkmıştır. Vedd, Tebük seferi dönüşü yıkılırken geri kalan putlar, fethin akabinde yıkılmıştır.

1.6.2. Cin Melek ve Yıldız İnancı

Cin kelimesi sözlükte, cenne-yecunnu kalıbından türemiştir. Örtmek, gizlemek, gece karanlığının örtmesi,²⁴¹ duyuların görmekten mahrum kalması²⁴² gibi anlamalara gelmektedir. Bu anlamıyla cin görünmeyen varlıkları ifade etmektedir.²⁴³

Araplar arasında cinler fırka firkadır. Mesela cini, genel anlamda cinleri ifade etmektedir. Amir, insanların yaşadığı yerlerde oturanları, ruh, çocuklara musallat olanları,

²³¹ Söylemez, *Cahiliye Araplarının Uluhiyet Anlayışı*, 43.

²³² İbni Hişâm, *Sîret*, 1/97; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/304.

²³³ Takkûş, *Târihu'l-Arab*, 251; Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/218.

²³⁴ İbnu'l Kelbî, *Kitabu'l-esnâm*, 57.

²³⁵ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, 481; İbni Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 5/204.

²³⁶ İbnu'l Kelbî, *Kitabu'l-esnâm*, 57.

²³⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/304.

²³⁸ İbnu'l Kelbî, *Kitabu'l-esnâm*, 57.

²³⁹ Derveze, *Tefsirü'l Hadis*, 4/95; Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/218.

²⁴⁰ İsra 17/81

²⁴¹ En'am 6/76; İsfahânî, *Mufredât*, 203.

²⁴² Seyyîd Muhammed Murtazâ Huseynî ez- Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiru'l-kâmûs*, thk. Ali Hilalî (Kuveyt: Muessesetu Kuveyt, 2001), 34/364; İbni Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 13/92.

²⁴³ Farahîdî, *Kitabu'l-ayn*, 1/267; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, 1/87.

şeytan, kötü huylu cinleri, ifrit, çok kuvvetli olduğuna inanılan cinleri, ğul, değişik şekillere giren cinleri ifade etmektedir.²⁴⁴ Bir de zayıflık ve kuvvete bağlı olarak cin ve hin tabirleri kullanılmaktadır. Yılan, siyah köpek ve rüzgar olmak üzere de üç farklı cin türü vardır.²⁴⁵

Araplardan bir kısmı cinlere bir kısmı da meleklerle tapmıştır.²⁴⁶ Onların (haşa) Allah'ın kızları olduğuna inanmaktaydılar.²⁴⁷ Huzaa'dan Müeyhoğulları cinlere tapardı. Onlar hakkında “Allah'ı bırakıp tapdıklarınız da sizin gibi mahluklardır.”²⁴⁸ ayeti nazil oldu.²⁴⁹

Araplardan bir kısım melekleri de Allah'ın kızları sayarak onlara tapmıştır.²⁵⁰ Bazılarının itikadında melek ve ruhlar yeryüzünde insanların can, mal ve çocuklarının hallerini ıslah ederler. Bazıları (haşa) Allah'ın katında her şeyi bilmediğini, bunun için de meleklerle yeryüzünde casusluk yaptırarak bilgileri onlardan kesp ettiğine inanmışlardır. Onlara göre cinler gaybı bilirler. İnsanlara zarar vermeye güçleri vardır. Bu yüzden bazı Araplar, ıssız çöllerde yolculuk yaptıkları zaman vadideki cinlerin büyüğüne sığınır. Böylece bölgedeki tehlikelerden korunduklarını iddia ederlerdi. Birçok hastalığın onlardan kaynaklı olduğuna, bu hastalıkların da ancak onlara yakın olmak kaydıyla iyileşeceğine inanmaktaydılar. Bir meskene sahip olduklarında o evde mutlu olmak için ya da bir su kuyusu kazdıklarında kuyunun kurumaması adına cinlere kurban keserlerdi.²⁵¹

Allah'ın cinler ile evlendiği, bu evlilikten de meleklerin olduğu ve meleklerin de Allah'ın kızları olduğuna inanırlardı.²⁵² Bu iddialara da cevaben erken dönemde inen surelerden biri olan İhlas suresinde Allah'ın anne-babasının olmadığı-olamayacağı gibi anne-baba da olmadığı-olamayacağı açıkça belirtilmiştir.²⁵³

Bazı rivayetlere göre cinler kendi aralarında evlendiği gibi insanlar ile de evlenmiştir.²⁵⁴ Onlara göre cinler, kendileri gibi kabile ve aşiret olarak yaşamakta, aralarında savaşlar meydana gelmekte, birbirlerinden intikam almakta, fırtına ve benzeri doğa olayları meydana getirmektedir.²⁵⁵

²⁴⁴ Usta, *İslam Öncesi Arap Mitolojisi*, 158.

²⁴⁵ Cevâd Ali, *Mufassal*, 5/706.

²⁴⁶ En'am 6/128; Sebe 34/140-141.

²⁴⁷ Saffat 37/158

²⁴⁸ A'raf 7/194.

²⁴⁹ İbnu'l Kelbî, *Kitabu'l-esâm*, 34.

²⁵⁰ Nahl 16/57; İsrâ 17/40.

²⁵¹ Muhammed Nu'man Cârîm, *Edyânu'l-Arab fî'l-cahiliyye* (Nahiye: Matbaatu-gaden, 2008), 182-183.

²⁵² Cevâd Ali, *Mufassal*, 6/710.

²⁵³ İhlas 112/1-4.

²⁵⁴ Ebî Osman Ömer b. Bahri el- Cahız, *Kitâbu'l- Heyevân*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (yy.: Matbaatu Mustafa el-babi, 1965), 5/161.

²⁵⁵ Cevâd Ali, *Mufassal*, 6/710.

Cahiliye Arapları içerisinde melek ve cinlere tapınmanın yanında bir de yıldızlara tapma olayı vardır. Lahm, Huzaa kabileleri ve Kureyş'ten bazı kimseler Şi'ra denilen yıldız tapmışlardır. Cahiliye devrinde bu inancın varlığıyla Şi'ra yıldızı şans kaynağı olarak görülmekteydi. İddiaya göre bu tapınmayı ilk kez Ebu Kebşe ve Hz. Peygamber'in anne tarafından büyük dedesi Cüz b. Ğalib başlatmıştır. Ebu Kebşe topluma yeni bir inanç getirmişti. Bu olaya kıyasla Hz. Peygamber'e de Ebu Kebşe'nin oğlu denilmekteydi.²⁵⁶ Zira O, topluma ilahi olan Kur'an ile gelmiş ve toplumda yer almayan bazı düzenlemeler yapmıştır. Bu yüzden de O'na Ebu Kebşe'nin oğlu denilmiştir.

1.6.3. Ahiret İnancı

İslam öncesi Arap toplumunda Allah inancı gibi ahiret inancı da dağınık bir görüntü vermektedir. Zira bir grup ahiretin varlığına iman ederken bir grup da ahireti inkar etmektedir.

Cahiliye toplumunda ahiretin varlığına inanlar genel itibariyle, aralarından biri ölünce sırasıyla; ölüyü yıkar, kefenler, kabre götürür, kabri başında bir tören düzenler, ölünün kabrine hayattayken kullandığı ve ikinci hayatta tekrar kullanması adına eşyalarını kabrine gömer, kabrin üzerine su döker, kesilen saçları kabrin üzerine serper, yine ikinci hayatında yani ahirette kullanması adına kabrinin yanına beliyeye dedikleri bir binek hayvanı ya boğazlayarak ya da canlı bir şekilde gömer, ölünün yakınları kabrin yanına bir müddet çadır kurarak orada yaşar, cenaze üzerine mersiyeler okunur ve mezarı üzerine kurbanlar kesilirdi.²⁵⁷ Müşrikler bu şekilde ahiretin varlığına inanmaktadır. Ayrıca kişi, başka biri tarafından öldürülmüş ise ruhu normal şartlarda ağız ya da burundan çıkar²⁵⁸ ancak bu durumda yaralandığı yerden çıkar. Ruh bu esnadan sonra Hamme denilen bir kuşun kılığına girerek kabrinin başına gelir ve "Bana su verin ya da beni sulayın." diyerek öcünün alınmasını isterdi.²⁵⁹ Kanaatimizce ahirete inanan bu sınıf Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'den kalma inancın bir devamıdır. Ancak verilen bilgilere göre bu inanç da Hanifler'de olduğu üzere tahrife uğramıştır. Zira İslam dininde Beliyeye, Hâme, kullanılan malzemelerin ölüyle gömülmesi vb. durumlar yoktur. Dolayısıyla ahiret inancı da tevhid inancının bozulması gibi bozulmuştur diyebiliriz. Bu grupta azınlıkta kalmaktadır.

Ahiret konusunda ikinci sınıfta yer alan Araplar ise çoğunlukta olup Kur'an'da inkarları detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

²⁵⁶ Sami Kılınçlı, *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Mekke Dönemi-* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 67.

²⁵⁷ Söylemez, Mahfuz, *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 11-24.

²⁵⁸ Cevâd Ali, *Mufassal*, 6/132.

²⁵⁹ Cevâd Ali, *Mufassal*, 6/139.

Müşrikler aslında sadece yeniden dirilmeyi değil ahiret hayatını komple reddetmektedirler.²⁶⁰ Böylece ukbaya ait kıyamet, ba's, haşr, hesap, ceza ve mükafatı reddetmişlerdir. Bu durum Kur'an'da, "*Kâfirler dediler ki: "Biz toprakta yok olduktan sonra mı, biz mi yeniden yaratılacakmışız? Hayır, onlar Rabblerine kavuşmayı inkar etmektedirler. De ki: "Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz."*²⁶¹ ve "*Derler ki: "Hayat ancak dünya hayatımızdır. Artık biz bir daha diriltilecek de değiliz." Rabblerinin huzurunda durduruldukları vakit (hallerini) bir görsen! (Allah) diyecek ki: "Nasıl, şu (dirilmek) gerçek değil miymiş?" Onlar, "Evet, Rabbinize andolsun ki, gerçekmiş" diyecekler. (Allah), "Öyleyse inkar etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı!" diyecek.*"²⁶² şeklinde zikredilmektedir.

Cahiliye devrinde mü'min birinin müşrik birinden alacağı bulunmaktaydı. Mü'min, alacağını tahsil ettiği esnada ölümden sonrası hakkında konuşmaya başlamıştır. Müşrik, "Sen ölümden sonra yeniden dirileceğini mi sanıyorsun?" deyip "Vallahi Allah öldürdüğünü yeniden diriltecek değildir." demiştir. Bunun üzerine "*Onlar, 'Allah ölen bir kimseyi diriltmez.' diye var güçleriyle Allah'a yemin ettiler. Hayır diriltecek! Bu, yerine getirilmesini Allah'ın üzerine aldığı bir vaattir. Fakat insanların çoğu bilmezler.*"²⁶³ ayeti nazil olmuştur.²⁶⁴

Kur'an genel itibariyle Allah'ın birliği, adalet, dürüstlük, insaf ve merhamet gibi ahlak ilkelerine uygun davranmaya, benlikten kurtularak başkalarını da kendi gibi düşünmeye davet etmektedir. Aksi durumda büyük yargılama günü olan ahirette yapılan günah ve haksızlıklarına karşılık azap göreceğini vurgulamaktadır. Müşriklerin ileri gelenleri ise bunu dünyevi ihtiraslarından dolayı reddetmektedir. Onlar, bu ihtiraslarından kurtulacakları yerde ahireti inkar etme yolunu tercih ederek yeniden dirilmenin imkansız olduğunu kanıtlamaya kalkışmışlardır.²⁶⁵ Allah, ölümün ardından bedenın çürümesi ve toz haline gelmesiyle ahireti inkara kalkışan müşriklere sert bir üslupla "*Dediler ki: 'Biz bir yığın kemik, bir yığın ufaltı olduğumuz zaman mı yeniden bir yaratılışla diriltilecekmışiz, biz mi?' De ki: '(Şüphe mi var?) İster taş olun ister demir!' "Yahut aklınızca, diriltilmesi daha da imkansız olan başka bir varlık olun, (yine de diriltileceksiniz.)" Diyecekler ki: 'Peki bizi hayata tekrar kim döndürecek?' De ki: 'Sizi ilk defa yaratan.' Bunun üzerine başlarını sana (alaylı bir tarzda) sallayacaklar ve 'Ne*

²⁶⁰ Zemahşeri, *Keşşâf*, 5/30.

²⁶¹ Secde 32/10-11

²⁶² En'am 6/29-30

²⁶³ Nahl 16/38

²⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 14/220-221.

²⁶⁵ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 3/490.

zamanmış o?’ diyecekler. De ki: ‘Yakın olsa gerek!’ Allah'ın sizi (kabirlerinizden) çağıracağı, sizin de O'na hamd ederek emrine hemen uyacağınız ve (kabirlerinizde) pek az kaldığınızı sanacağınız günü hatırla!’”²⁶⁶ cevap vermiştir.

Mekkeli müşriklere ahirete inanın uyarıları yapılıncaya her defasında farklı bir yaklaşım ile reddetmişlerdir. Bu bağlamda “*Bunlar (müşrikler) diyorlar ki: ‘İlk ölümümüzden başka bir ölüm yoktur. Biz diriltilecek değiliz. Eğer doğru söyleyenler iseniz atalarımızı getirin.’”²⁶⁷ demişlerdir. Bu ayetlerin devamında da müşriklere helak olan Tubba ve önceki kavimler hatırlatılarak onların Mekkelilerden daha güçlü olduğu ancak Allah’a isyanlarından ötürü de henüz dünyada iken cezalandırıldıkları buyrulmuştur.²⁶⁸ Buna benzer başka bir itirazda daha şöyle, “*Dediler ki: ‘Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölüyoruz ve yaşıyoruz. Bizi ancak zaman yok eder.’ Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar. Onlara ayetlerimiz açıkça okunduğu zaman onların delilleri ancak, ‘Doğru söyleyenler iseniz babalarımızı getirin’ demek oldu. De ki: ‘Allah sizi yaşıyor. Sonra sizi öldürecek, sonra da kendisinde şüphe olmayan Kıyamet gününde sizi bir araya getirecek, ama insanların çoğu bilmezler.’”²⁶⁹ bulunmuşlardır. Ancak Allah bu iddialarına da cevap vererek ahiretin kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır.**

Hz. Peygamber, müşrikleri ahiret konusunda uyarınca Mekke müşrikleri bu konu hakkında büyü, sihir gibi sözler kullanmış ve ahireti açıkça inkar etmişlerdir.²⁷⁰ Bu durum da ayette “*O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş’ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyle iken ‘Ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz’ desen, inkarcılar ‘Mutlaka bu apaçık bir büyüdür’ derler. Andolsun, biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar geciktirsek, o zaman da mutlaka ‘Onu ne alıkoyuyor?’ derler. İyi bilin ki, azap onlara geleceği gün, kendilerinden bir daha uzaklaştırılmaz ve alay etmekte oldukları şey, kendilerini çepeçevre kuşatmış olur.’”²⁷¹ şeklinde açıklanmıştır.*

Allah’a ortak koşmak gibi ahireti inkar da cahiliye Arapları gibi eski milletlerde mevcut olan bir durumdur. Ahiret hayatının sadece masaldan ibaret olduğuna inanmışlardır. Onların nazarında yeniden dirilme ve ahiret hayatı diye bir olgu yoktur. Onlara göre ahiret ile ilgili

²⁶⁶ İsra 17/49-51

²⁶⁷ Duhan 44/34-36

²⁶⁸ Duhan 44/37

²⁶⁹ Casiye 45/24-26

²⁷⁰ Ebû'l Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es- Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî bahru'l-ulûm*, thk. Şeyh Ali Muhammed Muavved vd. (Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, 1993, 2/117).

²⁷¹ Hud 11/7-8

bütün haberler öncekilerin uydurduğu masaldan ibarettir.²⁷² Bu durum ayette şöyle açıklanmaktadır: “*De ki: ‘Göktekiler ve yerdekiler gaybı bilemezler, ancak Allah bilir. Onlar öldükten sonra ne zaman diriltileceklerinin de farkında değildirler.’ Ahiret (gününün gerçekleşeceği) hakkında bilgi (peygamberler aracılığı ile) onlara peş peşe gelmiştir. Fakat onlar bu konuda şüphe içindedirler. Daha doğrusu onlar ahiretten yana kördürler. İnkâr edenler dediler ki: ‘Biz ve babalarımız toprak olmuş iken mi, gerçekten bizler mi (diriltilip) çıkarılacağız?’ ‘Andolsun, bizler de bizden önce babalarımız da bununla tehdit edilmiştik. Bu öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.’*”²⁷³ Ayrıca bir başka ayette de şöyle “*Hayır onlar, öncekilerin söyledikleri sözler gibi sözler ettiler. Dediler ki: ‘Gerçekten biz, ölüp bir toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra mı tekrar diriltileceğiz?’ Andolsun, biz de bizden önce atalarımız da bununla tehdit edildik. Bu öncekilerin uydurduğu masallardan başka bir şey değildir.’*”²⁷⁴ açıklanmaktadır.

Yukarıda aktardığımız ayetler müşrik Arapların çoğunun ahireti inkâr ettiğini göstermektedir. Zira ayetlerde geçen كافرون - قالوا - إثمهم - واقسموا - يا أيها الناس - كفروا - هؤلاء - نموت gibi çoğul kullanımlar müşrik Arap toplumu içerisinde büyük bir kesimin ahireti inkâr ettiğini ifade etmektedir. Birçoğuna göre hayat sadece bu dünyadan ibarettir. Oysa Allah, ümmi bir topluluk olmasına rağmen berrak bir zihin dünyasına sahip olan Araplara, kendi şiirlerinde yaptıkları tasvirlerle benzer tablolar çizerek ahiretin hak oluşunu beyan etmektedir. Çizilen bu tablolar da hayali değil bizzat hayatın içinde, gözle görülür, elle tutulur mahluklar üzerinden yapılmaktadır. Örneğin: *Ey insanlar! Ölümünden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz (düşünün ki) hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra bir "alaka"dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir "mudga"dan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor, sonra da (akıl, temyiz ve kuvvette) tam gücünüze ulaşmanız için (sizi kemale erdiriyoruz.) İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı da ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki, bilirken hiçbir şey bilmez hale gelsin. Yeryüzünü de ölü, kupkuru görürsün. Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir. Bu böyle. Çünkü Allah hakkın ta kendisidir. Şüphesiz O ölüleri diriltir ve O her şeye hakkıyla kadirdir.*²⁷⁵ ayeti ile insana önce kendisinin yaratılışı ve ölümü hatırlatılır ardından da

²⁷² Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 5/326; Ebû'l Bereket Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en- Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedyuvî (Beyrut: Daru'l- Kelimu't- Tıb, 1998), 2/477-478.

²⁷³ Neml 27/64-68

²⁷⁴ Mü'minun 23/81-83

²⁷⁵ Hac 22/5-6

doğanın tekrar dirilişi gözler önüne serilir. Allah, bu şekilde gözle görülen varlık ve olayları, zihinde canlandırılarak akıl ile düşünülmesi ve sonuçta da iman edilmesini beklemektedir.

1.6.4. Haniflik

Hanif, Arapça'da hanefe kökünden türemiş, şerden hayra, hayırdan şerre ve delaletten doğru yola yönelme²⁷⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Hanif kavramı, Kur'an'da on kez "Hanifen",²⁷⁷ iki kez de "Hunefa"²⁷⁸ şeklinde geçmektedir.

Cahiliye devrinde putlara tapanlar çoğunlukta olmakla birlikte, Hz. İbrahim'in getirdiği tevhid inancının takipçileri de bulunmaktadır. Sayıları az olan Haniflerin, Cürhüm ve Huzaalılar'dan itibaren tevhid inancının bozulması nedeniyle hem inanç hem de ibadetlerinde belli bir düzenleri yoktur. Allah'ı birleyen Hanifler bunun dışında Hz. İbrahim'den kalma Hac ve Umreyi yapmış, Kâbe'yi de tavaf etmişlerdir. Hanifler arasında kaynaklarda, Birinci Tubba, Halid b. Sennan Abesi, Hanzala b. Safvan, Kus b. Saide, Zeyd b. Amr b. Nufeyl b. Abduluzza, Varaka b. Nevfel b. Esed, Ubeydullah b. Caş b. Ziab ve Osman b. Huveyris isimleri sayılmaktadır.²⁷⁹

Kureyş yılın bir günü putlarının yanında bayramlaşmak adına toplanırdı. Bugünde putlara kurbanlar keser, tazimde bulunur, hediyeler sunar ve etraflarında tavaf ederlerdi. Yıllık bayramların birinde yukarıda saydığımız isimlerden olan Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Caş, Esed b. Abduluzza, Osman b. Huveyris ve Zeyd b. Amr bir araya gelmiş, "Kavmimizin herhangi bir dini yoktur. Atamız İbrahim'in dinini değiştirerek şaşırdılar. Bizi görmeyen duymayan herhangi bir taş parçasına tapmayız. Dördümüzün de bu yüzden dini yoktur. Hep birlikte İbrahim'in dini olan Hanif dinini aramaya koyulalım." diyerek Mekke'den farklı bölgelere ayrıldılar.²⁸⁰

Bu dört isim toplumun geneli tarafından kanıksanan putperest inanç ve ibadetlerini reddetmiştir. Buna binaen Varaka b. Nevfel araştırmaları sonucu Hıristiyanlığı tercih etmiştir.²⁸¹ Varaka, Hıristiyanlıkta ilim adamı vasfı alacak kadar bilgi birikimine de sahip olmuştur. İlk vahiy tecrübesinde Resulullah, hanımı Hz. Hatice'nin de amcazadesi olan

²⁷⁶ İbni Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 9/57; Isfahânî, *Mufredât*, 260.

²⁷⁷ Bakara 2/135; Ali İmran 3/67, 95; Nisa 4/125; En'am 6/79, 161; Tevbe 10/105; Nahl 16/120, 123; Rum 30/30

²⁷⁸ Hac 22/31; Beyyine 98/5

²⁷⁹ Muhammed İbni Habîb el-Bağdâdî, *Kitabu'l-munemmak fî ahhâri Kureyş* (Beyrut: Alimu'l-kutub, 1985), 153; Carîm, *Edyanu'l-arab*, 288; Cevâd Alî, 6/453; Takkûş, *Târîhu'l-arab*, 276.

²⁸⁰ İbni Hişâm, *Sîret*, 1/252; Âlûsî, *Buluğu'l-erab*, 2/248.

²⁸¹ İbni İshak, *Sîret*, 163; Carîm, *Edyanu'l-Arab*, 288.

Varaka'nın yanına gelmiştir. Okuduğu kitaplardan Hz. Peygamber'in geleceğinden haberdar olan Varaka, O'nun hak Peygamber olduğunu dile getirmiştir.²⁸²

Ubeydullah b. Cahş da risaletten önce tevhid arayışında olan bir isimdi. Risaletle yetişen Ubeydullah Hz. Peygamber'e iman etmiştir. Ancak Mekkeli müşriklerin eziyetleri sonucu Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalan kabilede yer alan Ubeydullah, Habeşistan'a hicretten sonra İslam'dan dönerek Hıristiyanlığa geçiş yapmıştır. Hıristiyanlık üzere öldükten sonra Müslüman olarak dul kalan karısı Ümmü Habibe bt. Ebu Süfyan, Resulullah ile evlenmiştir.²⁸³

Osman b. Huveyris, araştırmaları sonucu Varaka ve Ubeydullah gibi Hıristiyanlığı benimsemiş ve Rum Meliki Kayser'in yanına gitmiştir.²⁸⁴ Osman b. Huveyris, Kayser'in yanında kalarak kendine iyi bir mevki de elde etmiştir.²⁸⁵

Putperestliği reddeden bir diğer isim de Zeyd b. Amr'dır. Saydığımız ilk üç isimden farklı olarak Zeyd, Hıristiyanlığa girmemiştir. Yahudilik vb. dinleri de tercih etmeyen Zeyd, putlardan, ölü etinden, kandan ve putlar adına kurbanlardan da uzak durmuştur. Ayrıca o kavmi arasında mevcut olan, kızları diri diri gömme olayına da karşı çıkmıştır. Yaptıklarından dolayı yaşadığı toplumu ayıplayarak "İbrahim'in Rabbi'ne ibadet ederim. Rabbim! Nasıl ibadet edeceğimi bilmiyorum. Hangi dini daha çok sevdiğini bilseydim o din ile ibadet ederdim." der ve avuçlarının içine secde ederdi. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e Zeyd için dua edilip edilmeyeceğini sorunca, "Dua edebilirsiniz. O tek başına bir ümmet olarak diriltilecektir."²⁸⁶ buyurmuştur.

Son olarak Zeyd kavmi ve putlardan beri olduğunu şu şiirle ifade etmektedir.

Kişi solunca döner.

Yaprağı dökülen ağaç yeniden canlanır.

Ben ancak Rahman olan Rabbime kulluk ederim.

Ğafur olan Rabbim günahlarımı bağışlasın diye.²⁸⁷

²⁸² İbni İshak, *Sîret*, 177.

²⁸³ Carım, *Edyanu'l-Arab*, 288.

²⁸⁴ İbni Habîb, *Munemmak*, 154.

²⁸⁵ İbni Hişâm, *Sîret*, 1/253.

²⁸⁶ İbni Hişâm, *Sîret*, 1/253-255.

²⁸⁷ Şiirin tamamı için bkz. İbni Hişâm, *Sîret*, 1/255-258; Âlûsî, *Buluğu'l-erab*, 2/249-251.

1.6.5. Yahudilik

İlahi dinlerden biri olan ancak tahrif edilen Yahudilik, Filistin'den Suriye-Hicaz arasındaki çöllerde kalmak zorunda olan Yahudiler aracılığıyla Arabistan bölgesine gelmiş ve Medine'ye kadar girmiştir. Medine ve çevresine yerleşen Yahudiler zamanla ticareti ellerine geçirmiştir. Sayılarının artmasıyla Beni Kureyza, Beni Nadr, Beni Kaynuka, Beni Samile ve Beni Zaura gibi topluluklar oluşmuştur.²⁸⁸

İslam'ın çıkışına yakın bir dönemde Yahudiler Arap coğrafyasının birçok bölgesine dağılmıştır. Ancak Mekke'de neredeyse Yahudi yoktu. Yahudiler, Mekke'de ancak yıllık kurulan pazarlardan biri olan Ukaz panayırına katılırdı. Bu panayırda ticari mal alım-satımın yanında, kendilerini kayıp ya da gizli şeylerin yerlerini bilen kâhinler olarak tanıtmakta ve bu şekilde de bolca kazanç elde etmekteydiler. Kendileri kitap ehli olduğu için okuma-yazma bilmekteydiler. Bu yüzden de ümmi Arap toplumu üzerinde zamanla nüfuz ve itibar sahibi olmuşlardır.²⁸⁹

Ticari çıkarlar gözetilerek Kureyş ve Yahudiler arasında ticari antlaşma ve ittifaklar yapılmıştır. Yahudiler, Kureyş'in putlarına, Kureyş de Yahudiler'in inancına saygılı olmuştur. Ayrıca Yahudiler Kureyş'i öteki müşriklerden farklı görerek, onlara seçkin kullar gözüyle bakmışlardır.²⁹⁰ Zira Kureyş, öteki kabile ve topluluklara karşı geçmişten gelen maddi-manevi bir üstünlük elde etmiştir. Muhtemelen bu durumla birlikte ticari ilişkilere zarar gelmemesi adına bu bakış açısı ortaya konulmuştur.

Yahudiler Uzeyr'in Allah'ın oğlu olduğu iddiasında bulunmuştur.²⁹¹ Bu şekliyle cahiliye Araplarının melekleri Allah'ın kızları görmeleri²⁹² arasında benzerlik olsa da Yahudiliğin cahiliye Araplar nezdinde ilgi görmemesi hakkında, Yahudilerin kendilerini Allah'ın özel ve seçilmiş kulları olarak görmeleri, Arapları ticari amaçla üstün, ümmi ve Peygambersiz olmaları sebebiyle de aciz ve hakir görmeleri, vefasız, fitne çıkaran, mal düşkün, faizci olmaları gibi nedenleri sayabiliriz.²⁹³

²⁸⁸ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 88.

²⁸⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 460.

²⁹⁰ Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, 188.

²⁹¹ Tevbe 9/30

²⁹² Nahl 16/57; İsrâ 17/40

²⁹³ Mehmet Azimli, *Cahiliyeyi Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 66.

1.6.6. Hıristiyanlık

Hız. İsa'nın getirdiği din olan Hıristiyanlık, Araplar arasında Nasrani ya da Nasiri olarak bilinmektedir. Arap toplumuna Havariler zamanında girmiştir.²⁹⁴ Mekke'de Yahudi sayısının azlığına karşılık Hıristiyan sayısı daha fazladır.²⁹⁵ Bu Hıristiyanlar arasında Cebr er- Rumi, Kâbe'nin tamirinde usta başı olarak çalışan Bakur er- Rumi, Demirci Bel'am er- Rumi, Ezrak b. Ukbe er- Rumi ve Taif'te tebliğ esnasında taşlandıktan sonra Hız. Peygamber'in Şeybe ve Utbe b. Rebia'nın bağında tanıştığı Addas en- Ninovi'yi sayabiliriz.²⁹⁶ Hatırlanacağı üzere Varaka da Hıristiyanlık'a geçmiş ve bu din hakkında epey bilgi sahibi olmuştur.

Mekke'de bulunan Hıristiyanlar, genelde bireysel olarak dini hayatlarını yaşar, çoğunlukla dışardan gelen köle ve tüccarlardan oluşurdu.²⁹⁷ Buna bağlı olarak Kureyş ve putperest kabileler Hıristiyanlara düşman değillerdi. Kâbe'yi, dışardan gelenler ziyaret etmek istediklerinde Kureyş tarafından öteki hacılar gibi karşılanırdı. Ayrıca Kureyş tarafından, Hız. İsa ve Meryem'in resimlerini, yine ticari amaç güderek Kâbe'ye yerleştirmelerine, ziyaret etmelerine ve boyamalarına dahi müsaade edilmiştir.²⁹⁸ Ancak tüm bu ılımlı yaklaşımlarına rağmen yine de fil vakasında, Ebrehe öncülüğündeki saldırıdan sonra bir nefret oluşmuştur.²⁹⁹

Kur'an'da inanç konusunda Hıristiyanların Yahudilere göre daha olumlu olduğu vurgulanmaktadır.³⁰⁰ Bu bağlamda, Hız. Peygamber tebliğ görevini açıktan yapmaya başlayınca bazı Araplar iman etmiştir. Kureyşli müşrikler, bu durumu kabullenmeyip mü'minlere zulüm ve işkencelerde bulunmuştur. Bunun üzerine Müslümanlar, Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalmıştır. Hıristiyan bir kral olan Necaşi, onları himaye etmiş ve hidayete ermeden önce müşriklerin elçisi olan Amr b. As'a iman edenleri teslim etmemiştir.³⁰¹ Ayrıca Habeşistan'dan gelen bir Hıristiyan heyet de Resulullah'tan İslam'ı öğrenince mü'min olmuşlardır.³⁰²

²⁹⁴ Carim, *Edyanu'l-Arab*, 300.

²⁹⁵ Fatih Duman, *İslâmiyet Öncesi Arap Folkloru ve Kur'an* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2018), 158.

²⁹⁶ Yıldırım, *Siyer Coğrafyası*, 218

²⁹⁷ Mahmut Aydın ve Asim Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar Kur'an'ın Geliş Ortamında Hıristiyanların İnançları İbadetleri ve Kutsal Metinleri* (İstanbul: KURAMER, 2019), 81.

²⁹⁸ Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, 189; Azimli, *Cahiliyeyi Farklı Okumak*, 67.

²⁹⁹ Azimli, *Cahiliyeyi Farklı Okumak*, 67.

³⁰⁰ Maide 5/82

³⁰¹ Kasım Şulul, *Son Peygamber Hız. Muhammed'in Hayatı* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 321.

³⁰² Kasas 28/51-54; Nüzul sebebi için bkz. Mukati'l, Süleyman b. Beşir el- Ezdi, *Tefsîru Mukâti'l- b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şahhâte (Beyrut: Daru İhyau't-turas, 2002), 3/349; İbni Kesir, *Tefsîru'l- Kur'an*, 4/244.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN MUSHAF LAŞMA SÜRECİ VE NÜZUL SIRASINA GÖRE TERTİP EDİLEN LİSTELER

Her Peygamber risaleti gereği, aralarında buldukları toplumu şirkten tevhide yönlendirmek amacıyla gönderilmiştir. Bazı Peygamberler bu mücadelede semavi kitaplar ile desteklenmiştir. Hz. Musa Tevrat, Hz. İsa İncil ve Hz. Davud'un Zebur ile desteklendiği gibi Hz. Peygamber de Kur'an ile desteklenmiştir. Biz de bu bölümde Kur'an'ın nasıl indiği, yazıldığı ve Hz. Peygamber'in asıl yurda irtihalinden sonra cem ve istinsah sürecini incelemeye çalışacağız. Zira tüm bu evreler nüzul sırası listelerinin oluşum ve araştırılması safhalarında önemli bilgiler içermektedir. Ayrıca konumuz gereği Mekke'nin ilk dönemini inceleyeceğimiz için surelerin Mekki-Medeni oluşu, ayet ve sure tertiplerinin hangi kriterler baz alınarak yapıldığını hatırlamak adına kıymetli bilgiler sunacaktır.

2.1. Kur'an'ın İnzali

Kur'an'ı Kerim, yaklaşık 23 yılda çeşitli vahiy şekilleri ile³⁰³ kişi/lere,³⁰⁴ olay/lara,³⁰⁵ ve zamana³⁰⁶ göre, bazen bir³⁰⁷ bazen birden fazla ayet³⁰⁸ bazen de tam bir sure şeklinde³⁰⁹ peyderpey³¹⁰ inzal edilmiştir. Yine Kur'an, ümmi bir Peygamber³¹¹ vasıtasıyla ümmi bir topluluğa³¹² gönderilmiştir. Hz. Peygamber almış olduğu bu vahyi, uyarıcı, müjdeci³¹³ ve açıklayıcı³¹⁴ göreviyle bulunduğu topluma tebliğ etmiştir.

Vahye muhatap olan Mekke-Medine toplumu, "Ahlakı Kur'an olan"³¹⁵ Hz. Peygamber tarafından söylem ve eylemleri ile eğitimden geçirilmiştir. Ayetlerin nerede, ne zaman, nasıl ve

³⁰³ Şura 42/51; Buhârî, *Sahîh*, Bed'ul Vahy 2

³⁰⁴ Fatır 35/29; Bedrettin Çetiner, *Fatiha'dan Nas'a Esbâb-ı Nüzûl Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2016), 2/745.

³⁰⁵ Ahzab 33/23; İmam Ebî Hasan Ali b. Ahmed Vahidî, *Esbabu Nuzûli'l-Kur'an*, thk. Kemal Besyuni Zeğlul (Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, 1991), 366.

³⁰⁶ Fetih 48/18; Celaluddin Ebu Abdurrahman Suyutî, *el-Lubâbu'n-nukûl fi Esbabi'n-nuzûl* (Beyrut: Muessesetu kitabu's-sekafiyye, 2002), 236.

³⁰⁷ Ali İmran 3/161; Abdulfettah el- Kadi, *Esbâb-ı Nüzûl Sahabe ve Muhaddislere Göre*, thk. Salih Akdemir (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 90.

³⁰⁸ Bakara 2/285-286; Suyutî, *Lubâbu'n-nukûl*, 58; Vahidî, *Esbabu nuzûli'l-Kur'an*, 58.

³⁰⁹ İhlas 12/1-4; Çetiner, *Fatiha'dan Nas'a Esbâb-ı Nüzûl*, 2/980-981; Suyutî, *Lubâb*, 313.

³¹⁰ Furkan 25/32; İsra 17/106.

³¹¹ A'raf 7/157-158; Ankebut 29/48.

³¹² Cuma 62/2; Ebu Huseyn Muslim b. Haccac, *Sahîh-u Muslim* (Riyad: Daru's-selam, 2000), Sıyam 15

³¹³ Bakara 2/119; A'raf 7/188; Hud 11/2; İsra 17/105; Hac 22/49; Furkan 25/56; Neml 27/92; Ahzab 33/45; Sebe 34/28; Fatır 35/ 24; Fetih 48/8; Zariyat 51/50-51.

³¹⁴ Nahl 16/44, 64; Talak 65/11.

³¹⁵ Muslim, *Sahîh*, Misafirun 139

niçin indiğine şahit olan Ashab, kıyamete değin Kur'an'ı en iyi idrak ve tatbik eden nesil olarak tarihteki yerini almıştır.

2.2. Kur'an'ın Yazımı

Vahyin nüzulüyle birlikte Kur'an, bir kitap haline ezber ve yazı yöntemiyle getirilmiştir. Resulullah başta olmak³¹⁶ üzere Ashab da³¹⁷ Kur'an'ı indiği andan itibaren ezberlemeye başlamıştır. Bu şifahi yöntemin yanında erken dönemden itibaren vahiy yazıya da geçirilmiştir. Vahyin yazımı, Hz. Peygamber'in emri ve gözetiminde,³¹⁸ vahiy katiplerinden ilk dört halife, Zeyd b. Sabit, Muaviye b. Ebi Süfyan ve Halid b. Velid³¹⁹ gibi isimlerle gerçekleşmiştir. Vahiy, deri, kemik, hurma lifleri, kumaş, bez parçası vb. gereçler³²⁰ üzerine yazılmıştır. Hz. Ömer'in, risaletin 5. yılında hidayete erdiğinde Taha suresinin yazılı olarak mevcut olması³²¹ ve Resulullah'ın katiplerinden Amr b. Hazm'ın “*Biz Kur'an'a temiz iken dokunurduk.*” sözü³²² Kur'an'ın erken dönemden itibaren yazıldığı göstermektedir. Haris el- Muhasibi de bu konuda “*Kur'an'ın yazımı yeni bir şey değildir. Çünkü Hz. Peygamber onun yazılmasını emretmekteydi. Ancak bu iş dağınık bir şekilde taş, hurma dalları ve kürek kemikleri üzerine yapılmıştır.*”³²³ demiştir.

Erken dönemde hadis yazıya aktarılır iken, Kur'an ile karışma tehlikesi göz önüne alınarak Hz. Peygamber “*Benden Kur'an dışında bir şey yazmayın. Kur'an dışında yazanlar imha etsinler.*”³²⁴ buyurmuştur. Vahiy katiplerinden Zeyd de “*Biz Kur'an'ı Resulullah'ın yanında yazardık.*” demiştir.³²⁵ Yazılan her vahiy Allah Resülü tarafından işaret edilen konumlara yerleştirilmiştir.³²⁶ Hz. Peygamber, Kur'an ayetlerini nüzul sırasına göre değil az

³¹⁶ Ala 87/6; Taha 20/114; Kıyame 75/16; Cum'a 62/2

³¹⁷ Buhârî, *Sahih*, Fedailü'l Kur'an 8; Muhammed Ali Sabunî, *et- Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Tahran: Daru'l-ihsan, 2003), 50-51; Abdurrahman Ömer Muhammed İsbindârî, *Kur'ân-ı Kerîm'in Mekke Döneminde Yazılışı*, çev. Veli Kayhan (İstanbul: İFAV, 2014), 89; Muhammed Abdulazîm Zürkanî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân* (yy.: Matbaatu İsa el-babî el- Halebî, 1943), 1/241.

³¹⁸ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 65.

³¹⁹ Mennau'l Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, (Kahire: Mektebetu Vehbe 1995), 118; İtr, Nureddin, *Ulûmu'l Kur'ân'il-Kerîm* (Dimaşk: Matbaatu's-sabah, 1993), 168; Mehmet Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı* (Ankara: Otto, 2015), 45; Çetin, *Kur'ân İlimleri*, 68-69; Draz, Abdullah, *Kur'ân'a Giriş*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Otto, 2016), 22; Subhî Sâlah, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-ilm li'l-melayin, 1977), 69.

³²⁰ Celaluddin Suyutî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Muessesetu'r-risaletu'n-naşirin, 2015), 129; Muhammed Hamidullah, *Kur'ân'ı Kerim Tarihi ve Türkçe Eserler Bibliyografyası*, çev. Mehmet Sait Mutlu (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1965), 44; Muhammed Abid el- Cabiri, *Kur'ân'a Giriş*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2013), 243; İtr, *Ulûmu'l Kur'ân'il- Kerîm*, 167.

³²¹ İbni İshak, *Sîret*, 1/222.; İbni Hişâm, *Sîret*, 1/372.

³²² Enes bin Malik, *el- Muvatta* (Beyrut: Daru Ahyau't-turasu'l-Arabi, 1985), Kitabu'l Kur'ân 1

³²³ Bedreddin Muhammed b. Abdillâh Zerkeşî, *el- Burhân fî Ulûmi'l Kur'ân* (Kahire: Daru't Turas, trs.), 1/238; Suyutî, *İtkân*, 131.

³²⁴ Muslim, *Sahih*, Züh'd 72; Suyutî, *İtkân*, 129; Kattân, *Mebâhis*, 120.

³²⁵ Suyutî, *İtkân*, 129; Kattân, *Mebâhis*, 118; Zürkanî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/247.

³²⁶ Zerkeşî, *Burhân* 1/124; Zürkanî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/247; İtr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 42.

önce de ifade ettiğimiz gibi işaret ettiği yerlere ekletmiştir. Şayet bir eksiklik varsa düzeltmek adına katibine yazdığı yeri okumasını isterdi.³²⁷

Bu bilgiler ışığında ayetlerin tertibinin tevkifi olduğunu söyleyebiliriz. Zira selef alimlerinden Ebu Cafer b. Zubeyr de konuyla alakalı olarak “*Müslümanların arasında ayetlerin tertibi, Resulullah’ın emriyle tevkifi olduğuna dair icma vardır. Herhangi bir ihtilaf yoktur.*”³²⁸ demiştir.

2.3. Kur’an’ın Cemi

Vahyin devamı ve Hz. Peygamber’in hayatta oluşu gibi nedenlerden dolayı Resulullah devrinde Kur’an, bir kitap haline getirilememiştir. Bu işlem O’nun vefatından sonra olmuştur. Hz. Ebubekir döneminde yapılan Yemame savaşında çokça hafız şehit düşmüştür. Hafızların hayatını kaybetmesiyle, Hz. Ömer bu durumun Kur’an ve Müslümanlara zarar vereceği düşüncesiyle Halife Hz. Ebubekir’e, Kur’an’ı cem etme fikrini sunmuştur. Başlarda Hz. Peygamber’in böyle bir iş yapmamasından dolayı tereddüt eden Hz. Ebubekir daha sonra bu fikre sıcak bakmıştır. Halife, Zeyd b. Sabit’i yanına çağırması ve cem işini Onun sorumluluğuna vermiştir. Zeyd b. Sabit, başlarda Hz. Ebubekir gibi tereddüt etse de daha sonra bu görevi kabul etmiştir.³²⁹

Zeyd b. Sabit, cem görevinin kendisine verilmesini şu şekilde anlatmaktadır: “Yemame savaşından sonra Hz. Ebubekir bana haber yolladı. Yanına gittiğimde Hz. Ömer b. Hattab da oradaydı. Hz. Ebubekir bana ‘Hz. Ömer bana gelip Yemame savaşında birçok hafızın şehit düştüğünü, hafızların savaş meydanında şehit edilmesiyle Kur’an’dan çok şeyin yok olacağından korktuğunu, bu yüzden de Kur’an’ı bir araya getirmemi istedi.’ Ben de Ona ‘Resulullah’ın yapmadığı bir şeyi ben nasıl yaparım?’ diye sorunca, O ‘Vallahi bunda hayır vardır.’ dedi. Bu şekilde gönlüm inşirah buluncaya kadar Hz. Ömer isteğini yineledi. ‘Sonunda ben de bu fikre katıldım.’ Hz. Ebubekir bana (Zeyd’e) ‘Sen genç ve akıllısın, seni itham edecek (kötü) bir şey yok ve Resulullah’ın katiplerinden birisin. Kur’an’ı araştırarak cem et.’ Zeyd devamında şunları söyledi ‘Vallahi dağlardan bir dağ taşımamı isteselerdi bu Kur’an’ı derlememden daha ağır gelmezdi. Resulullah’ın yapmadığı bir şeyi ben nasıl yaparım.’ diye sorunca O ‘Vallahi bunda hayır vardır.’ diyerek ısrarla bu işi teklif etti. Sonunda Allah onların

³²⁷ Hamidullah, *Kur’ân’ı Kerim Tarihi*, 43.

³²⁸ İtr, *Ulûmu’l-Kur’ân*, 40-41.

³²⁹ Mustafa Sadık er-Rafî, *İ’cazu’l- Kur’ân ve’l-belağatu’n-nebeviyye* (Beyrut: Daru’l-kitabu’l-Arabî, 1973), 36; Sabunî, *Tibyân*, 53-54; Zerkeşî, *Burhân*, 1/233; Kattân, *Mebâhis*, 120-121.

kalplerini ferahlattığı gibi benim de kalbimi ferahlattı. Bu şekilde Kur'an'ı hurma dallarından, taşlardan ve insanların sadrından araştırarak cem ettim.”³³⁰

Zeyd'in derleme görevini almasında genç, hafız, vahiy katibi, akıllı, anlayışlı olması, kötü bir şey ile itham edilmemesi ve arz-ı ahirde bulunması önemli etkenler olmuştur. Bu vasıflar ile yola çıkan Zeyd b. Sabit cem işinde Resulullah'ın huzurunda yazılan vahiy ile birlikte ezberlenen vahiy değerlendirmiştir.³³¹ Hz. Ömer de bu konuda Zeyd ile birlikte olmuş, yazı ve ezber şartına iki şahit getirme zorunluluğu da koymuştur.³³² Bu şekilde derleme işine koyulan Zeyd, ayetleri bir yılın sonunda cem ederek Hz. Ebubekir'e teslim etmiştir.³³³ Çift şahitli toplanan vahiylerden tek istisna Huzeyme el- Ensari'nin getirmiş olduğu Tevbe suresinin son iki ayeti ile Ahzab suresinin 23. Ayetleridir. Bu ayetler sadece Huzeyme'de olmasına rağmen kabul edilmiştir. Zira Huzeyme'nin şahitliği, iki şahit olarak kabul edilmiştir.³³⁴ Derlenen mushaf, Zeyd tarafından halifeye teslim edilmiştir. Vefatına kadar Hz. Ebubekir'de kalan Mushaf, vefatından sonra ikinci halife Hz. Ömer'e ondan da kızı Hafsa'ya intikal etmiştir.³³⁵

2.4. Kur'an'ın İstinsahı

Kur'an'ın derlenmesine, Yemane savaşında birçok hafızın şehit düşmesiyle Kur'an'ın birçoğunun kaybolacağı endişesi vesile olmuştur. İstinsaha sebep olan durum ise Hz. Ebubekir zamanında başlayan fetihler Hz. Osman zamanında da devam etmiştir. Coğrafyanın genişlemesiyle yeni kültürler ile tanışılmış ve akabinde de yeni soru/nlar ile karşılaşmıştır. Arap olmayan Müslümanlar, Kur'an'ı yaşadıkları bölgede meşhur olan sahabenin kıraatine göre okuyup öğrenmişlerdir.³³⁶ Meşhur olanlar arasında, Şam'da Ubey b. Ka'b, Kufe'de Abdullah b. Mes'ud ve Basra'da Ebu Musa el- Eş'ari'yi³³⁷ sayabiliriz. Öğrenme süreçleri bu şekilde devam eden mü'minler, yedi harf ruhsatı ve Arap dili yapısına bağlı olarak ortaya çıkan kıraat farklılıklarını doğru biçimde algılayamayınca, bu durumu önemli bir ihtilaf sebebi

³³⁰ Buhârî, *Sahih*, Fedailu'l Kur'an 3

³³¹ Rafîî, *I'cazu'l-Kur'an*, 36; Zürkanî, *Menâhilu'l-irfân*, 1/252; Kattân, *Mebâhis*, 122.

³³² Zerkeşî, *Burhân*, 1/234; Sabunî, *Tibyân*, 56; Ebû'l Fida İmamuddîn İsmail b. Ömer İbni Kesîr, *Kitabu Fedâilu'l-Kur'an* (Kahire: Mektebetu İbn Teymiye, h. 1416), 59; Kattân, *Mebâhis*, 122.

³³³ Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi* (İstanbul: İFAV, 2014), 22.

³³⁴ Buhârî, *Sahih*, Fedailu'l Kur'an 3; Asri Çubukçu, “Huzeyme b. Sabit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 27/436; İbni Kesîr, *Fedailu'l-Kur'an*, 60.

³³⁵ Buhârî, *Sahih*, Fedailu'l Kur'an 3, Suyutî, *İtkân*, 130.; Rafîî, *I'cazu'l-Kur'an*, 36.; İbni Kesîr, *Fedailu'l-Kur'an*, 65; Draz, *Kur'an'a Giriş*, 38.

³³⁶ Zürkanî, *Menâhilu'l-irfân*, 2/255.

³³⁷ Sabunî, *Tibyân*, 59-60; Rafîî, *I'cazu'l-Kur'an*, 36.

sayarak ciddi tartışmalar başlatmıştır.³³⁸ Şiddetli yaşanan bu tartışmalar birbirini tekfir edecek boyutlara dahi ulaşmıştır.³³⁹

Buhari, Enes b. Malik'ten şöyle bir rivayette bulunmuştur: “Ermenistan fethinde Şamlılar ile, Azerbaycan'ın fethinde Iraklılar ile cihad eden, Hz. Peygamber'in sırdaşı³⁴⁰ Huzeyfe b. Yeman Müslümanlar arasındaki kıraat ihtilaflarını görmüş ve bu durumdan korkmuştur. Huzeyfe, halife Hz. Osman'ın yanına gelerek ‘Ey Mü'minlerin Emiri! Bu ümmet Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarında düştükleri ihtilafa düşmeden bu işi çöz.’ demiştir. Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Ebubekir döneminde derlenen Mushafı, Hafsa b. Ömer'den isteyerek ‘Elindeki Mushafı bize gönder. Onu Mushaflarda çoğaltalım sonra aslını sana geri yollarız.’ demiştir. Hafsa derlenen Mushafı Halifeye göndermiştir. Halife, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Zubeyr, Said b. As ve Abdurrahman b. Haris'e Kur'an'ı istinsah etme konusunda emir vermiştir. Hz. Osman, Zeyd'in dışında kalan üç Kureyşli'ye ‘Eğer Zeyd ile bir ihtilafa düşerseniz Kureyş lehçesiyle yazın. Zira Kur'an Kureyş lehçesi üzerine nazil edildi.’ demiştir. Bu dörtlü işlerini bu şekilde yaptı. Derlenen Mushafın çoğaltılması işi beş yılın sonunda³⁴¹ bitince, Hz. Osman asıl Mushafı Hafsa'ya iade etmiştir. İstinsah edilen Mushaflar her tarafa gönderilmiştir. Bu Mushafların dışında kalanların da yakılması/imha edilmesini emretti.”³⁴²

Birçok kaynağın belirttiğine göre bu komisyon yalnızca bir kelime üzerinde ihtilaf etmiştir. O da Bakara suresi 248. ayette geçen “et- Tabut” kelimesidir. Zeyd “kapalı te” diğerleri ise “açık te” şeklinde yazılmasını istemiştir. Aralarında bu tek ihtilaf Hz. Osman'a ulaşınca, “Açık te ile yazınız. Çünkü Kur'an Kureyş lehçesi üzerine inmiştir.”³⁴³ demiştir.

2.5. Mekki-Medeni

Kur'an'ı Kerim toplam 114 sureden oluşmaktadır. Bu sureler kendilerine özgü isimlerinin yanında Mekki ya da Medeni olarak da anılmaktadır. Ayet, ayet grubu ya da surenin tamamının nerede olduğunu bilmemiz Kur'an'ı anlamada -dış bağlam- çerçevesinde önemli veriler elde etmemizi sağlayacaktır. Bu veriler ile hitap-muhatap, yer ve zaman bilinerek Kur'an'ı nerede ve nasıl anlamamız gerektiği hususunda ışık tutacaktır. Surelerin Mekki ve Medeni ayrımı genelde 3 kategoriye ayrılmaktadır.

³³⁸ Bilgin, Abdülcelil, *Kur'an'ı Tanımak Tarih-Dil-Yorum* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2018), 55; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 79.

³³⁹ Kattân, *Mebâhis*, 124.

³⁴⁰ Muhammed Ali Sabunî, *Safvetu't-tefasîr* (Beyrut: Daru'l-Kur'âni'l-Kerim, 1981), 1/556.

³⁴¹ Çetin, *Kur'an İlimleri*, 86.

³⁴² Buhârî, *Sahih*, Fedailü'l Kur'an 3

³⁴³ Çetin, *Kur'an İlimleri*, 86; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 72.

2.5.1. Tarihsel Tasnif

Bu tasnifte Mekke'den Medine'ye yapılan hicret baz alınmıştır. Hicretten önce nazil olan ayet ya da sureler, mekan ve hitap fark etmeksizin Mekki, hicretten sonra nazil olan ayet ve sureler de yine mekan ve hitap fark etmeksizin Medeni'dir. Osman er- Razi "Mekke'de ya da hicret esnasında Medine'ye varmadan yolda inen ayetler/sureler Mekki, Medine'ye vardikten sonra gazvelerde/seferlerde olsa dahi Medeni'dir."³⁴⁴ demektedir.

2.5.2. Mekansal Tasnif

Ayet ve surelerin hicretten önce ya da sonra fark etmeksizin Mekke'de nazil olmuş ise Mekki, Medine'de nazil olmuş ise Medeni'dir. Bu tasnife göre seferlerde inen ayetler ne Mekki ne de Medeni'dir. Buna bağlı olarak bu kategori Mekki-Medeni ayrımı için eksik bir sınıflandırmadır. Zira Mekke ve Medine dışındaki gazvede ya da yolda inen ayetler yeni bir başlık altında toplanmalıdır.³⁴⁵

2.5.3. Hitabi Tasnif

Bu sınıfa göre de ayet ve surelerdeki hitap Mekkeliler'e ise Mekki, Medineliler'e ise Medeni'dir. Burada kriter ise, Kur'an'da yer alan "Ey insanlar!" hitabı Mekke'deki müşriklere tahsis edildiği için Mekki, "Ey iman edenler!" hitabı da Medine'deki çoğunluk mü'minlere yönelik olduğu için Medeni'dir. Ancak karşımıza bazı Mekki surelerde "Ey iman edenler!", bazı Medeni surelerde ise "Ey insanlar!" hitabı çıkmaktadır. Örneğin Nisa suresinin Medeni olduğu bilindiği³⁴⁶ halde "Ey insanlar!"³⁴⁷ hitabı ile başlamaktadır. Keza Mekki olduğu bilinen Hacc suresinde³⁴⁸ de "Ey iman edenler!"³⁴⁹ hitabı bulunmaktadır.³⁵⁰ Dolayısıyla bu eksik bir tasniftir.

Ayırım için başvurulacak kriter, bir taraftan olguya diğer taraftan Kur'an'ın metnine dayanmalıdır. Olguya dayanmalıdır; çünkü metnin hareketi olgunun hareketiyle bağlantılıdır. Bu kriter, içerik ve yapı itibarıyla de metne dayanmalıdır. Zira metnin Mekki – Medeni kısımlarına damgasını vuran onun olgu içindeki hareketinin etkileridir. Olgunun hareketine baktığımızda Mekke'den Medine'ye yapılan hicretin, sırf mekânsal bir intikal olmadığını görürüz. Zira Mekke'de davet, çok az istisna dışında, 'Uyarı' safhasından 'Risâlet' safhasına hemen hemen geçmezken; Medine'ye hicret, vahyi 'Risalet'e dönüştürmüştür. 'Uyarı' ile

³⁴⁴ Suyutî, *İtkân*, 32.

³⁴⁵ Çetin, *Kur'an İlimleri*, 276.

³⁴⁶ Kurtubî, *Cami*, 7/5; Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/163; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, 2/205; Sabunî, *Safvet*, 1/256.

³⁴⁷ Nisa 4/1

³⁴⁸ Suyutî, *ed-Duru'l-mensûr*, 6/3; Kurtubî, *Cami*, 14/306; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, 5/389.

³⁴⁹ Hacc 22/77

³⁵⁰ Zerkeşi, *Burhân*, 2/190.

‘Risalet’ arasındaki fark; ‘Uyarı’nın, düşünce düzeyinde eski telakkilerle mücadele etme ve yeni anlayışlara çağrıda bulunmasıyla alakalı olması ve bu şekliyle de olgunun bozukluğuna, dolayısıyla da onu değiştirmeye teşebbüs etme bilincini harekete geçirmeye yönelmesi; ‘Risalet’in ise, yeni toplumun ideolojisinin oluşturulması anlamına gelmesidir. Fakat bu geçiş bir çırpıda gerçekleştirilmemiştir. Söz konusu bu ikinci aşama, fiili olarak- bazı Müslümanların Habeşistan’a hicret etmelerinin ardından – Hz. Peygamber’in hac mevsiminde Mekke’ye gelen birtakım heyetlerle irtibata geçtiği anda başlamıştır. Bunun neticesinde İslam’ı kabul etmelerini müteakiben Medine halkı, kendi aile ve çocukları için canlarını ortaya koydukları gibi, Hz. Peygamber’in uğruna da her şeyi feda edecekleri üzerine ona bağlılık yemini (biat) etmişlerdir. İşte bu, İslam çağrı tarihinde, dolayısıyla metnin hareketinde yeni bir dönüm noktasının habercisi olmuştur. Şu halde, olguya dayalı ayırımın kriterinin, bu iki süreci birbirinden ayrı tutmayı temel alması gerekir. “Mekki-Medeni” isimlendirmesinin sadece mekana değil, aynı zamanda tarihi iki döneme işaret etmesi gerekir.³⁵¹ Binaenaleyh yapılan bu tasnifler içerisinde en meşhur ve isabetlisi, birinci sırada yerdiğimiz “Zamansal Tasnif”tir. Zira mekânsal ve hitabi tasnifte ortaya çıkan Kur’an’ın bütünlüğünü kapsayamama sorunu tarihsel tasnifte yoktur.

Tüm bu görüşlere rağmen yine surelerin Mekki-Medeni oluşunu ancak Ashab ve tabiinden gelen bilgilere göre bilebiliriz.³⁵² Nitekim İbni Mes’ud, “Allah’a yemin ederim ki, hangi surenin nerede indiğini, hangi ayetin de kim için indiğini bilirim.”³⁵³ demiştir. Konuyla alakalı bir başka rivayette, İbni Sirin şunu nakletmektedir “Ubeyde’ye Kur’an’ın bir ayeti hakkında soru sordum. Bana ‘Allah’tan kork. Doğru ol. Kur’an’ın ne hakkında indiğini bilenler gittiler.’ dedi.”³⁵⁴

2.6. Mekki-Medeni Surelerin Bazı Özellikleri

Surelerin içeriğine bakarak Mekki-Medeni ayırımı yaptığımız zaman Mekki surelerde genelde tevhid, nübüvvet ve kıyamet/ahiret halleri üzerinde durulduğunu, Medeni surelerde ise putperestliğin kalplerden silinip tevhidin kalplere yerleşmesi ile birlikte daha çok bireysel ve toplumsal hukuk ve ibadetler işlendiğini görmekteyiz. Örneğin Mekki olan İhlas, İnşikak, Duha ve İnşirah surelerde tevhid, nübüvvet ve kıyamet/ahiret konuları ele alınmaktadır. Medeni olan Bakara, Ali İmran ve Nisa surelerinde de genelde hukuk ve ibadetler işlenmiştir.

³⁵¹ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin Maşalı (Ankara: Otto Yayınları, 2013), 119-120.

³⁵² Heyet, *Eseru Tertıbu nuzul’il- Kur’ân’il-Kerîm fîl binai’l-akaidi ve’s-suluki’l-hadari lî ümmeti’l-İslamiyye* (Cezayir: Üniversite Abou Bekr, 2013), 131; Çetin, *Kur’ân İlimleri*, 55.

³⁵³ Buhârî, *Sahih*, Fedailu’l Kur’ân 8; Muslim, *Sahih*, Fedailu’s Sehab 115

³⁵⁴ Vahidî, *Esbabu Nuzûl*, 11.

Mekki surelerde daha çok müşriklerin inanç ve soru/nları ele alınırken, Medeni surelerde ehli kitabın inanç ve sorunları ele alınmıştır. Ehli kitap ile anlaşmazlıkta Hıristiyanlar ile tevhidin içeriği, Yahudiler ile şeriatın tafsilatı ve helal-haram konuları üzerinde vuku bulmuştur.³⁵⁵ Her iki dönemde de iki kesimin İslam düşüncesine aykırı inanç ve ibadetleri reddedilmiş ve soru/nlarına çözümler getirilmiştir. Bunun yanında Mekki-Medeni her iki kısımda da mü'minlerin inancı kuvvetlendirilmiş ve sırat-ı müstakim gösterilmiştir.

Mekke ehlinin belagat ve fesahatte üstün oldukları, “Muallakatu’s Seb’a” adıyla Kâbe’ye astıkları en meşhur şair ve şiirleriyle bilinmektedir. Bu özelliklerinden ötürü Mekkeliler, genelde kısa, veciz ve öz anlatımlardan etkilenmişlerdir. Mekki sureler buna binaen olsa gerek genelde kısa ve etkili ayetlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda Mekke döneminde müşriklerin ileri gelenleri gizlice ve hayranlıkla Resulullah’tan Kur’an dinlemişlerdir.³⁵⁶ Kur’an’ın bu icaz yönünü dile getirmekten de çekinmemişlerdir.³⁵⁷

Medine halkı ise edebiyatta Mekkeliler gibi ileri bir seviyede değildir. Ayrıca Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarında şahit ve alışkın oldukları detaylı anlatımlar vardır.³⁵⁸ Bu iki durum ve yukarıda da ifade ettiğimiz üzere tevhid inancının yerleşmesinin sonucu hukuk ve ibadetleri ele alınmasıyla Medeni sureler, Mekki surelere göre daha uzun ve detaylı anlatıma sahiptir. Sonuç olarak Mekke döneminde inen sureler Mekke halkının, Medine döneminde inen sureler de Medine halkının idrak, dikkat, ihtiyaç ve soru/nlarına uygun şekilde nazil olmuştur.

2.7. Ayet ve Surelerin Tertibi

Kur’an, Hz. Peygamber tarafından yazıya aktarıldığı, Hz. Ebubekir devrindeki cem ve Hz. Osman zamanında yapılan istinsah işlemlerinin hiçbirinde nüzul sırasına göre düzenlenmemiştir. Yazılan, toplanan ve istinsah edilen ayet ve sure tertiplerinin tevkifi mi yoksa icthadi mi olduğu hakkında bazı görüşler vardır. Bu konu hakkında söylenenleri kısaca şöyle zikredebiliriz.

2.7.1. Ayetlerin Tertibi

Ayetlerin tertibi hakkında Müslümanlar arasında, tevkifi olduğuna dair icma vardır. Bu konu hakkında herhangi bir ihtilaf yoktur.³⁵⁹ Daha önce zikrettiğimiz Zeyd b. Sabit’in “Kur’an’ı

³⁵⁵ Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 134.

³⁵⁶ İbni Hişâm, *Sîret*, 1/342.

³⁵⁷ İbni Hişâm, *Sîret*, 1/303.

³⁵⁸ Bkz. *Kutsal Kitap (Tevrat, İncil, Zebur)*, Çölde Sayın 9-28, Yasaların Tekrarı 21-23

³⁵⁹ Celaleddin Suyutî, *Esraru tertibu’l-Kur’ân* (Kahire: Daru’l-fadile, 2002), 41; Suyutî, *İtkân*, 134; Kattân, *Mebâhis*, 133.

*Allah Resulünün yanında telif ederdik.*³⁶⁰ rivayetine ek olarak, Osman b. As'ın "Resulullah'ın yanındaydım. Gözlerini bir yere dikti. Daha sonra 'Cibril bana geldi. "Muhakkak ki Allah iyiliği, adaleti ve akrabaya yardımı emretmiştir. Çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklamıştır."³⁶¹ ayetini bu sureye yerleştirmemi emretti." dedi."³⁶² rivayetini zikredebiliriz. Bu rivayetler de ayetlerin tevkifi olduğunu sarıh bir şekilde göstermektedir.

2.7.2. Surelerin Tertibi

Ayetlerin tertibi hakkında bir olan görüş surelerin tertibi hakkında ise üçe çıkmaktadır. Bu görüşleri de kısaca şöyle belirtebiliriz.

2.7.2.1. Tevkifi Olduğunu Savunanlar

Bu fikirde olanlar surelerin tertibinin bizzat Hz. Peygamber tarafından vahye dayalı yapıldığını söylemiştir. Ebu Cafer Nahhas, Ebubekir İbnu'l Enbari, Kirmani, İbn Hasan ile asrımız müelliflerinden Hamdi Yazır, Mennau'l Kattan, Mustafa Sadık er- Rafii, Muhammed Mahmud el- Hicazi, Muhammed Abdullah Draz, Osman Keskiöglü ve İsmail Karaçam bu fikri kabul etmektedir.³⁶³ Yukarıda zikrettiğimiz isimler arasında Nahhas, "Bana Tevrat'a karşılık es- Seb'ut Tıval, İncil'e karşılık, el- Miun, Zebur'a karşılık el- Mesani verildi. Mufassal ile de üstün kıldım."³⁶⁴ hadisini delil getirerek, "Bu hadis Kur'an'ın tertibinin Hz. Peygamber'den alındığına delildir. Hz. Peygamber döneminden bu yana Kur'an bu şekilde bir mushafta toplanmıştır. Kur'an'ın telifi bizzat Resulullah'ın bu hadisi ile sabittir."³⁶⁵ Kirmani de "Burhan" adlı eserinde "Surelerin bu şekilde tertibi, Allah katında, levhi mahfuzdaki tertibi üzeredir. Hz. Peygamber her sene inen ayetleri Cebrail'e arz ederdi. Resulullah'ın vefatında bu arz iki kez gerçekleşmiştir. İnen son ayet 'Allah'a döneceğiniz günden korkun.'³⁶⁶ Cebrail'in emriyle faiz ve borç ayetlerinin arasına yerleştirilmiştir."³⁶⁷ diyerek ayet ve surelerin ictihadi değil tevkifi olduğunu belirtmiştir. İbnu'l Hisar da surelerin tertibinin ictihadi değil ancak vahiy ile tevkifi olduğunu söylemiştir.³⁶⁸

³⁶⁰ Suyutî, *İtkân*, 134.

³⁶¹ Nahl 16/90

³⁶² Suyutî, *İtkân*, 135.

³⁶³ Bilgiz, Musa, *Ayetler ve Sûreler Arası Münâsebet Said Havva Örneği*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2006), 22-23.

³⁶⁴ Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fadl ed-Darimî, *Kitabu'l-Musnedu'l-câmi'*, thk. Hişâm b. Abdillâh el- Gamrî (Beyrut; Daru'l-beşairu'l-İslamiyye, 2014) Kitabu'l Fedailu'l Kur'ân 17; Ahmet bin Hanbel, *Musnedu Ahmed b. Ahmed*, thk. Şuayb el- Arnavutî ve Adil Murşid (Beyrut: Muessesetu'r-risale, trs.), hs. no: 1682

³⁶⁵ Suyutî, *İtkân*, 138; Suyutî, *Esraru tertibu'l-Kur'ân*, 44.

³⁶⁶ Bakara 2/181

³⁶⁷ Suyutî, *İtkân*, 137-138.

³⁶⁸ Kattân, *Mebâhis*, 135; Suyutî, *Esraru Tertibu'l-Kur'ân*, 43.

2.7.2.2. İctihadi Olduğunu Savunanlar

Bu fikirde olanlar, surelerin tertibin vahiy ile tevkifi değil, rey ile Ashabın icthadiyla olduğunu söylemektedir. İmam Maturidi, Ebubekir et- Tayyib, İbn Teymiyye ve İbni Kesir bu düşüncede olan isimlerdir.³⁶⁹ Bu düşünceyi savunanlar kendilerine, Ashabın elinde bulunan tertibi farklı Mushafı delil getirmektedirler. Örneğin Hz. Ali'nin elindeki Mushaf nüzul sırasına göre iken, İbni Mes'ud'un elindeki Mushaf ise Fatiha olmadan Bakara, Nisa ve Ali İmran sureleri ile başlamaktadır. Bir diğer sahabe olan Ubey b. Ka'b'ın elindeki Mushaf ise Fatiha, Bakara, Ali İmran ve Nisa sureleri ile başlamaktadır.³⁷⁰ Bu durum da bu görüşte olanlara göre Kur'an'ın tertibi tevkifi değil icthadi'dir.

2.7.2.3. Bir Kısımın Tevkifi Bir Kısımın İctihadi Olduğunu Savunanlar

İlk iki görüşün arasını bulmaya çalışan bir grup, surelerin bir kısmının tevkifi, bir kısmının da icthadi olduğunu savunmaktadır. Beyhaki, İbn Atiyye ve Ebu Ca'fer ez- Zubeir³⁷¹ gibi alimler bu kanaati paylaşmaktadır. İbn Atiyye, "Surelerden çoğunun tertibi Hz. Peygamber zamanında biliniyordu. Seb'ı Tıval, Hamimler ve Mufassallar gibi, bunun dışında kalanlar da ümmete raci kılınabilir."³⁷² diyerek tertibin bir kısmının vahiy ile bir kısmının da rey ile düzenlendiğini iddia etmektedir.

Bu üç görüş içerisinde kanaatimizce en isabetli görüş birinci görüştür. Zira Kur'an mana, lafız ve düzen itibarıyla mucize bir kitaptır. Bir benzerinin getirilememesinin³⁷³ bir hikmeti de ayet ve surelerin ilahi bir düzen içerisinde olduğu kanaatindeyiz. Nitekim "*Onu biz indirdik. Onu koruyacak olan da Biziz.*"³⁷⁴ ayeti Kur'an'ın inzalından, ezber ve yazımına, ceminden istinsahına kadarki bütün süreçler, bu ilahi korumanın bir tecellisi olduğunu göstermektedir. Buna binaen ayet ve surelerin ilahi vahye dayalı olarak tevkifi olduğunu söyleyebiliriz. İmam Suyuti de "Bütün Mushafın tertibi tevkifidir." demiştir.³⁷⁵ Hz. Osman devrinde istinsah edilmiş olan Mushaf üzerine icma edilmiştir.³⁷⁶ İcma da dinimizde hüccet

³⁶⁹ Bilgiz, *Ayetler ve Sûreler Arası Münâsebet*, 23; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 64; Çetin, *Kur'ân İlimleri*, 48.

³⁷⁰ Kattân, *Mebâhis*, 133-136.

³⁷¹ Bilgiz, *Ayetler ve Sûreler Arası Münâsebet*, 24; Çetin, *Kur'ân İlimleri*, 48.

³⁷² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 64.

³⁷³ İsrâ 17/88; Bakara 2/23-24

³⁷⁴ Hicr 15/9.

³⁷⁵ Suyutî, *Esraru Tertîbu'l-Kur'ân*, 48.

³⁷⁶ Kattân, *Mebâhis*, 135.

kabul edilmektedir.³⁷⁷ Hz. Ali ve İbni Mes'ud sahabeler de bu şekilde ellerindeki tertibi farklı Mushafları imha etmişlerdir.³⁷⁸

2.8. Kur'an'ın Nüzul Sırasına Göre Tertibi

Bir önceki başlıklarda Kur'an'ın inzalinden, istinsaha kadarki süreci ve Mekki-Medeni konularını inceledik. Bu bölümde de Kur'an'ın nüzul sırasına göre tertibini çeşitli yönlerden ele almaya çalışacağız.

2.8.1. Nüzul Sırasına Göre Tertib Edilen İlk Listeler

Kur'an'ı, inzal vaktine göre derleme çalışmaları son zamanlarda rağbet görse de aslında bu alanda yapılan çalışmalar Hz. Peygamber devrinden itibaren yapılmıştır diyebiliriz. Kaynaklarımızın belirttiğine göre Kur'an'ı nazil olduğu sıralamaya göre tertipleyen ilk kişi Hz. Ali'dir.³⁷⁹ Ancak bu liste yukarıda ifade ettiğimiz üzere istinsah çalışmaları ile birlikte imha edilmiştir. Hz. Ali'ye nispet edilerek yapılan nüzul sırasına göre liste ise hem senet hem de metin yönünden tenkit edilmiştir.³⁸⁰ Sahabeden Hz. Ali'nin yanı sıra İbni Abbas'tan da Muhammed b. Eyyub el- Dureysi rivayette bulunarak bir liste paylaşmıştır. Bu listede 85 Mekki, 28 de Medeni sure verilmiştir. Ancak listenin başında Fatıha suresinin Mekki olduğunu söyleyerek listeyi 114'e tamamlamıştır.³⁸¹ Bu rivayet metin ve senet yönünden eleştirilmiştir.³⁸²

Ashabtan gelen bu rivayet ve listelere tabiinden İbn Şihab ez- Zühri de (ö. 124/742) “*en-Nasih ve'l Mensuh*” adlı eserinde önce “Mekke'de Nazil Olan Sureler” başlığı altında kronolojik olarak Mekki, “Medine'de İnen Sureler” başlığı altında da Medeni sureleri listelemiştir.³⁸³ “*Delailu'n Nubuvve*” adlı esere sahip Beyhaki de İkrime'den bir liste paylaşmıştır.³⁸⁴ Bu liste de Hz. Ali ve İbni Abbas rivayetleri gibi çeşitli yönlerden eleştirilmiştir.³⁸⁵ Yahya b. Abdurrahman b. Yusuf b. Cuzey el- Ğırnati de yazmış olduğu *Teshi'l*

³⁷⁷ Zürkânî, *Menâhîlu'l-irfân*, 1/354.

³⁷⁸ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Suyutî, *İtkân*, 134-139; Kattân, *Mebâhis*, 135-138; Zürkânî, *Menâhîlu'l-irfân*, 1/353-361; Suyutî, *Esraru tertîbu'l-Kur'ân*, 41-48; Zerkeşî, *Burhân*, 1/191-205.

³⁷⁹ İbni Kesîr, *Fedailu'l-Kur'ân*, 87; Kattân, *Mebâhis*, 135.

³⁸⁰ Mohammed Mjalli Rabbabah, “Tefsîru'l- Kur'ânî'l-Kerîm alâ tertîbi'n- nuzulî menbeihî ve fevaidihî”, *Ulumu'ş Şeriatî ve'l Kanûn*, Üniverstiy of Jordan 37 (2010), 255-257.

³⁸¹ Ebu Abdillâh Muhammed b. Eyyûb Dureysî el-Becelî, *Fedailu'l-Kur'ân vema enzele mine'l Kur'ân'i Mekke ve'l Medîne*, thk. Urve Bedir (Dımaşk: Daru'l-fikr, 1987), 33-34.

³⁸² Rabbabah, “Tefsîru'l- Kur'ânî'l-Kerîm”, 257-258.

³⁸³ Ebubekr b. Muhammed b. Muskîm b. Ubeydullah b. Şihab ez- Zühri, *en-Nasih ve'l-mensuh fi'l-Kur'ân'il-Kerîm*, thk. Mustafa Muhammed el- Ezherî (Riyad: Daru'l-İbn Afvan, 2008), 90-96.

³⁸⁴ Ebubekr Ahmed b. Huseyn Beyhakî, *Delâilu'n-nubuvve ve ma'rife ahvâli ehli'ş-şeria*, thk. Abdulmu'ta Kal'acı (Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, 1988), 7/142-143.

³⁸⁵ Rabbabah, “Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Kerîm”, 259.

*li Ulumu't Tenzil'*inde sureleri Mekki-Medeni ve ihtilafli olmak üzere kategoriye ele alarak incelemiştir.³⁸⁶

2.8.2. Oryantalistler ve Nüzul Sırasına Göre Tertip Ettikleri Listeler

Yukarıda saymış olduğumuz listeler ile birlikte Kur'an'ın nüzul sırasına sistematik bir şekilde tefsir edilmesi ilk kez oryantalistler ile birlikte olmuştur. Zira Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mevcut Mushafın, tefsir yazımında kronolojik bir okumaya tabi tutulması 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren³⁸⁷ bazı müsteşrikler tarafından gündeme getirilmiştir. Kur'an'ın Hz. Muhammed'in zihin ürünü olduğunu düşünen müsteşrikler, onu kronolojik okuyarak, Hz. Muhammed'i ve zihin dünyasını anlamaya ve yorumlamaya çalışmışlardır. Müsteşriklerin bu yolu seçmelerinin bir başka nedeni de risaletin devrelerinin nasıl bir gelişim içerisinde olduğunu ve evereler arasında herhangi bir tutarsızlık olup olmadığını bulma hevesidir.³⁸⁸ Bu şekilde müsteşriklerin yaptığı sözde tefsir çalışmaları İslam dünyasının gündemine 19. Yüzyıla kadar gelmeyen bir husustur.³⁸⁹

Kur'an'ı nüzul sırasına göre inceleyen bazı müsteşrikler arasında, Gustav Weil (ö.1988)³⁹⁰, William Muir (ö. 1905)³⁹¹, Theodor Nöldeke (ö. 1930)³⁹², Hartwig Hirschfeild (ö.1934)³⁹³, Hubert Grimme (ö. 1942)³⁹⁴, Richard Bell (ö. 1952)³⁹⁵ ve Regis Blechere (ö. 1973)³⁹⁶ gibi oryantalistleri sayabiliriz.³⁹⁷

2.8.3. İslam Dünyasında Son Dönemlerde Nüzul Sırasına Göre Yapılan Bazı Çalışmalar

Sahabe dönemi ve sonrasında nadir de olsa bazı nüzul sırasına göre liste çalışmaları mevcuttur. Ancak bu yöndeki çalışmalar tefsir olmayıp yalnızca liste olarak kalmıştır. Konu

³⁸⁶ Savaş Çorlu ve Ömer Dumlu, "Nüzûl Sırasına Göre Âyet Âyet Kur'an'ın Yorumu" (Neden Âyet Âyet Kur'an'ın Yorumu, *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar* (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Tefsir Akademisi, 2010), 165.

³⁸⁷ Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, 274.

³⁸⁸ Hikmet Koçyiğit, "Kur'an'ı Nüzul Sırasına Göre Tefsir Edilmesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/1 (2013), 187.

³⁸⁹ Güven, Şahin, "Muhammed Âbid el- Cabiri ve Fehmü'l Kur'an'il- Hakîm İsimli Tefsirindeki Metodu", *Bilimname Düşünce Platformu* 20/1 (2011), 56.

³⁹⁰ Gustaw Weil, *Historich-Kritisch Einleitung in den Koran*, (Bielefeld: 1884)

³⁹¹ William Muir, *the life of Mahomet*, (London: 1958)

³⁹² Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, (Leipzig: 1909)

³⁹³ Hartwig Hirschfeild, *New Researches into the Qorans*, (London: 1902)

³⁹⁴ Hubert Grimme, *Mohammed*, (Münster: 1892)

³⁹⁵ Richard Bell, *Introduction to the Qur'an*, (Edinburg: 1953)

³⁹⁶ Regis Blecher, *Le Coran*, (Paris: 1966)

³⁹⁷ Geniş bilgi için bkz. Hilal Monis, *Düşünce Yapısının Değişiminde Tedebbür Ayetlerinin Kronolojik Olarak İncelenmesi* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019), 6-7; İsmail Albayrak, "Kur'an'ı Kerim Âyetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış", *Marife* 3 (2002), 158-162; Esra Gözeler, "Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/1 (2010), 295-326.

hakkında ilerleyen süreçte bilhassa yukarıda da ifade ettiğimiz üzere 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı liste ve tefsirler ele alınmıştır.

İlk listelerden sonra çalışma yapan isimleri bazı isimleri şu şekilde sıralayabiliriz;

1- Mısırlı Kral I. Fuad (ö. 1936) emriyle hazırlanan bir Mushaf vardır. Bu Mushafta her surenin başında nüzul sırası vardır. Hangi sure nerede, hangi sureden önce ve sonra indiği hakkında bilgiler verilmiştir.³⁹⁸

2- Mirza Ebu'l Fadl (ö. 1956)

3- Said Havva Yakub (ö. 1940)

4- Muhammed Ecmel Han “*Tertibu Nuzuli'l Kur'an*” adlı eseri vardır.

5- Haşim Emir Ali³⁹⁹

6- Abdulmuteal es- Said “*en- Nazmu'l Fenniyye*” adlı kitabında nüzul sırasına göre listeler vermiştir.⁴⁰⁰ Yazar ayrıca bu çalışmada Osman Mushafına göre göre sureleri incelemiş ve Mekki-Medeni oluşlarını, incelediği surenin hangi sureden sonra ve hangi tarihte indiği hakkında bilgiler vermiştir.

Vermiş olduğumuz bu listelere son dönemlerde bazı tefsir kitapları da eklenmiştir. Bunlardan birkaçını da şöyle sıralayabiliriz;

1- Filistinli alim-müfessir, tarihçi Muhammed İzzet Derveze (ö. 1984) Kur'an'ı Nüzul sırasına göre 1964 yılında “*et- Tefsiru'l Hadis*” adlı bir çalışma ile gerçekleştirmiştir.⁴⁰¹ Bu eserin Düşün yayıncılıktan Türkçe tercümesi de yayımlanmıştır.⁴⁰²

2- Faslı İslam düşünürü Muhammed Abid Cabiri (ö. 2010) “*Fehmu'l Kur'an*” adıyla bir eser kaleme almıştır.⁴⁰³ Bu çalışma, Muhammed Coşkun tarafından Türkçe'ye de çevrilmiştir.⁴⁰⁴

³⁹⁸ Muhammed Şerif Kahraman, “Hz. Osman'a (35/656) Nüzûl Sırasına Göre Mushaf Nispet Edilmesi Üzerine Bir İnceleme”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1, 177-178.

³⁹⁹ Çorlu, “Nüzûl Sırasına Göre Âyet Âyet Kur'ân'ın Yorumu”, 164-165.

⁴⁰⁰ Saidi, Abdulmuteal, *en-Nazmu'l fennîyyu'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetu'l-adab, h. 1439), 22-27.

⁴⁰¹ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l hadîs tertîbu's-sûre hesebî'n nuzûl* (Kahire: Daru'l-garbi'l-İslamiyye, 2000)

⁴⁰² Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l Hadis Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*, çev. Heyet (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014)

⁴⁰³ Muhammed Abid Cabirî, *Fehmu'l-Kur'ân'il-hekîm et-tefsiru'l-vâdih hesebî tertîbi'n-nuzûl* (Daru'l-beyda: Matbaatu Daru'n Neşri'l Meğribiyye, 2009)

⁴⁰⁴ Muhammed Abid Cabiri, *Fehmü'l Kur'ân Nüzul Sırasına Göre Tefsir*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2017)

3- Suriyeli alim Molla Huveyş (ö. 1978) “*et- Tefsiru’l Beyani’l Meani*” adıyla bir tefsir yazmıştır.⁴⁰⁵

4- Molla Huveyş ile aynı dönemde yaşayan Abdurrahman Hebenneke (ö. 1978) “*Mearicu’t Tenzil*” adıyla oldukça hacimli bir çalışma gerçekleştirmiştir.⁴⁰⁶

5- Ülkemizde Mehmet Zeki Duman (ö. 2013) “*Beyanu’l Hak*” adıyla bir tefsir yazmıştır. Duman’ın ele aldığı tefsir 91 Mekki, 23 de Medeni sureden oluşmaktadır.⁴⁰⁷

6- Ülkemizde bir başka nüzul sırasına göre yapılan tefsir çalışmalarında biri de Hakkı Yılmaz’a ait “*Tebyinu’l Kur’an*” tefsiridir.⁴⁰⁸

2.8.4. Nüzul Sırası Listeleri

	İbni Abbas	Muhammed Abid Cabiri	M. Zeki Duman	Gustav Weil
1	Alak	Alak	Alak	Alak
2	Kalem	Muddessir	Muddessir	Muddessir
3	Muzzemmil	Leheb / Mesed	Muzzemmil	Muzemmil
4	Muddessir	Tekvir	Kalem	Şuara
5	Mesed	A’la	Fatiha	Kureyş
6	Tekvir	Leyl	Tebbet/Mesed	Tebbet/ Leheb
7	A’la	Fecr	Tekvir	Tekvir
8	Leyl	Duha	A’la	Necm
9	Fecr	İnşirah	Leyl	Hicr
10	Duha	Asr	Fecr	Kalem
11	İnşirah	Adiyat	Duha	A’la
12	Asr	Kevser	İnşirah	Leyl
13	Adiyat	Tekasur	Asr	Fecr
14	Kevser	Maun	Adiyat	Duha
15	Tekasur	Kafirun	Kevser	İnşirah

⁴⁰⁵ Huveyş Ali Gazi Abdulkadîr Deyrezorî, *Beyanu’l-Meanî* (Dımaşk: Matbaatu’t-terakî, h. 1382)

⁴⁰⁶ Abdurrahman Hasan Hebenneke el- Meydanî, *Mearicu’t-tefekkur ve dekâiku’t-tedebbur* (Dımaşk: Daru’l-kalem, 2000)

⁴⁰⁷ Mehmet Zeki Duman, *Beyanu’l Hak Kur’an’ı Kerim’in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2016)

⁴⁰⁸ Hakkı Yılmaz, *Nüzul Sırasına Göre Tebyin’ul Kur’an İşte Kur’an* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015)

16	Maun	Fil	Tekasur	Asra
17	Kafirun	Felak	Maun	Adiyat
18	Fil	Nas	Kafirun	Kevser
19	Felak	İhlas	Fil	Tekasur
20	Nas	Fatiha	Felak	Maun
21	İhlas	Rahman	Nas	Kafirun
22	Necm	Necm	İhlas	Fil
23	Abese	Abese	Necm	Felak
24	Kadr	Şems	Abese	Nas
25	Şems	Buruc	Kadr	İhlas
26	Buruc	Tin	Şems	Abese
27	Tin	Kureyş	Buruc	Kadir
28	Kureyş	Karia	Tin	Şems
29	Karia	Zilzal	Kureyş	Buruc
30	Kıyamet	Kıyamet	Karia	Beled
31	Humeze	Humeze	Kıyamet	Tin
32	Murselat	Murselat	Zilzal	Karia
33	Kaf	Kaf	Humeze	Kıyamet
34	Beled	Beled	Murselat	Humeze
35	Tarık	Kalem	Kaf	Murselat
36	Kamer	Tarık	Beled	Tarık
37	Sa'd	Kamer	Tarık	Mearic
38	A'raf	Sa'd	Kamer	Nebe
39	Cin	A'raf	Sa'd	Naziat
40	Yasin	Cin	A'raf	İnfitar
41	Furkan	Yasin	Yasin	İnşikak
42	Fatır	Furkan	Cin	Vakıa
43	Meryem	Fatır	Furkan	Ğaşiye
44	Taha	Meryem	Fatır	Tur
45	Vakıa	Taha	Meryem	Hakka
46	Şuara	Vakıa	Taha	Mutaffifin
47	Neml	Şuara	Vakıa	Zilzal

48	Kasas	Neml	Şuara	Fatiha
49	İsra	Kasas	Neml	Zariyat
50	Yunus	Yunus	Kasas	Yasin
51	Hud	Hud	İsra	Kaf
52	Yusuf	Yusuf	Yunus	Kamer
53	Hicr	Hicr	Hud	Duhan
54	En'am	En'am	Yusuf	Meryem
55	Saffat	Saffat	Hicr	Taha
56	Lokman	Lokman	En'am	Enbiya
57	Sebe	Sebe	Saffat	Mu'minun
58	Zümer	Zümer	Lokman	Furkan
59	Mu'min	Mu'min	Sebe	Mülk
60	Fussilet	Fussilet	Zümer	Saffat
61	Şura	Şura	Ğafir / Mu'min	Sa'd
62	Zuhruf	Zuhruf	Fussilet	Zuhruf
63	Duhan	Duhan	Şura	Nuh
64	Casiye	Casiye	Zuhruf	Rahman
65	Ahkaf	Ahkaf	Duhan	İnsan
66	Zariyat	Nuh	Casiye	Araf
67	Ğaşiye	Zariyat	Ahkaf	Cin
68	Kehf	Ğaşiye	Zariyat	Fatır
69	Nahl	İnsan	Ğaşiye	Neml
70	Nuh	Kehf	Kehf	Kasas
71	İbrahim	Nahl	Nahl	İsra
72	Enbiya	İbrahim	Nuh	Yunus
73	Mu'minun	Enbiya	İbrahim	Hud
74	Secde	Mu'minun	Enbiya	Yusuf
75	Tur	Secde	Mu'minun	En'am
76	Mülk	Tur	Secde	Lokman
77	Hakka	Mülk	Tur	Sebe
78	Mearic	Hakka	Mülk	Zümer
79	Nebe	Mearic	Hakka	Mu'min

80	Naziat	Nebe	Mearic	Secde
81	İnfitar	Naziat	Nebe	Şura
82	İnşikak	İnfitar	Naziat	Casiye
83	Rum	İnşikak	İnfitar	Ahkaf
84	Ankebut	Müzzemmil	İnşikak	Kehf
85	Mutaffifin	Rad	Rum	Nahl
86	Bakara	İsra	Ankebut	İbrahim
87	Enfal	Rum	Mutaffifin	Fussilet
88	Ali İmran	Ankebut	Ra'd	Rum
89	Ahzab	Mutaffifin	Rahman	Ankebut
90	Mumtehine	Hac	İnsan	Rad
91	Nisa	Bakara	Hac	Teğabun
92	Zilzal	Kadir	Bakara	Bakara
93	Hadid	Enfal	Enfal	Beyyine
94	Muhammed	Ali İmran	Ali İmran	Cuma
95	Ra'd	Ahzab	Cuma	Talak
96	Rahman	Mumtehine	Mumtehine	Hac
97	İnsan	Nisa	Nisa	Nisa
98	Talak	Hadid	Haşr	Enfal
99	Beyyine	Muhammed	Ahzab	Muhammed
100	Haşr	Talak	Beyyine	Hadid
101	Nasr	Beyyine	Hucurat	Ali İmran
102	Nur	Haşr	Nur	Haşr
103	Hac	Nur	Munafikun	Nur
104	Munafikun	Munafikun	Muhammed	Munafikun
105	Mücadele	Mucadel	Hadid	Ahzab
106	Hucurat	Hucurat	Mucadele	Fetih
107	Tahrim	Tahrim	Talak	Nasr
108	Cum'a	Teğabun	Tahrim	Saf
109	Teğabun	Saf	Teğabun	Mumtehine
110	Saff	Cuma	Saff	Mucadele
111	Fetih	Fetih	Fetih	Hucurat

112	Maide	Maide	Maide	Tahrim
113	Tevbe ⁴⁰⁹	Tevbe	Tevbe	Tevbe
114		Nasr ⁴¹⁰	Nasr ⁴¹¹	Maide ⁴¹²

2.9. Siyer-Nüzul İlişkisi

Kur'an, yirmi üç yıllık süre zarfında bazı olaylara binaen inmiştir. Vahiy on üç yılı Mekke, on yılı da Medine'de inmiştir. İndiği andan itibaren tüm insanlığı ilgilendiren bu süreç yirmi üç yılda azgın, zalim, bedbaht ve ibretlik bir toplumu müstesna ve örnek olacak bir topluma çevirmiştir. Yirmi üç yıllık süre zarfında nazil olan Kur'an, özelde Arap toplumunu dikkate almıştır. Ancak bu durum Kur'an'ın umumiliğine engel teşkil etmemektedir. Zira Hz. Muhammed son resul, Kur'an son ilahi kitap, İslam da son hak dindir. Dolayısıyla başka bir resul, kitap ve din gelmeyeceği için nüzul ortam ve sebebi has olsa da hükmü umumidir. Aksi takdirde hem nübüvvet hanel gelececek hem de bilhassa müsteşriklerin "Kur'an tarihseldir." iddiasına pay çıkmış olacaktır. Oysa Kur'an ve nübüvvet bundan münezzehtir. Aksi takdirde insan yaptığı yanlışlara bir bahane bulmuş olacaktır. Bu duruma sebebiyet vermemek adına Kur'an her dem, durum, mekan ve insana hitap eden son kelam-ı ilahidir. Ki bu durum Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi, Kur'an'ın karşıtlarına karşı en büyük muciz yönüdür. Buna binaen inkarcılara meydan okunmasına karşın hiç kimse bir benzerini getirememiş, getiremeyecektir.

Kur'an'ın bu vb. muciz yanlarının anlaşılması için inzal olduğu coğrafya, toplum ve zamanın idraki önemlidir. Bu idrakin sağlanması adına son elçinin hayatı önem arz etmektedir. Zira siyer Hz. Peygamber'in hayatını bize sunarken, tefsire de önemli bir kaynaklık yapmaktadır. Nüzul eşliğinde, Kur'an'ı siret ile beraber idrak etmeye çalışmak, hitap olarak indirilen, daha sonra mushaflaşan, ilahi kelamın tecellisi olan bu muciz ve eşsiz eseri, anlamaya yardımcı olacak; metnin iç ve dış bağlamından hareketle daha anlaşılır hale getirecektir. Bu anlamda tarihin belli bir döneminde tenezzül etmiş ilahi vahiy tarihin derinliklerine gömmek yerine, anlaşıldığı tarihteki tazelik ve doğruluk ile günümüze sunma imkanına sahip olunacaktır.⁴¹³

⁴⁰⁹ Suyutî, *İtkân*, 33-34.

⁴¹⁰ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, 1-3

⁴¹¹ Duman, *Beyânu'l Hak*, 1-2

⁴¹² Gözeler, "Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar", 301.

⁴¹³ Gül, Ahmet, "Maturidi Tefsirinde (Te'vilatu'l- Kur'an'da) Siret-Nüzul İlişkisi", *VI. Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu (Hanefilik-Mâturîdilik)*, (Kastamonu Aralık 2017), 379.

Bu bağlamda siyer-nüzul ilişkisi incelenirken risalet dönemini parça/aşamalara ayırarak incelemeye çalışacağız. Bu çalışma yapılırken Muhammed Abid Cabiri'nin "*Fehmü'l Kur'an*" adlı eseri dikkate alınacaktır. Cabiri nüzul dönemini şu şekilde tasnif etmektedir.

- 1. Aşama:** Nübüvvet, Rububiyet ve Uluhiyet
- 2. Aşama:** Diriliş, Hesap ve Kıyamet Sahneleri
- 3. Aşama:** Şirk Eleştirisi
- 4. Aşama:** Çağrışı Haykırma ve Kabilelerle İletişim
- 5. Aşama:** Muhasara ve Habeşistan'a Hicret
- 6. Aşama:** Muhasara Sonrası Kabilelerle İletişimin Sürdürülmesi ve Hicret Hazırlıkları
- 7. Aşama:** Hz. Peygamber Medine'de

Halihazırdaki çalışma birinci aşamayla sınırlı kalacaktır. Bu aşamada inen yirmi yedi surenin içeriğı ve içerdiği esma-i hüsnâ incelenecektir. Esmâ-i hüsnânın uzun bir süre sonucu oluşan müşrik kimliğı üzerinde nasıl bir etki oluşturduğu, tevhide dönüşte nasıl bir rol üstleneceğı araştırılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAHYİN İNİŞ KEYFİYETİ VE İLK DÖNEM MEKKİ SURELERDE MÜŞRİK KİMLİĞİNİN DÖNÜŞÜMÜNDE ESMA-İ HÜSNA'NIN ROLÜ

Konumuzu genel bir temel üzere bina etmek adına, ilk ana başlık altında Arap coğrafyası tarihi, idari, sosyal ve dini hayat gibi çeşitli yönlerden ele alındı. İkinci başlık altında da konumuzun anlaşılması açısından Kur'an'ın inzalinden, istinsahına kadar hangi evrelerden geçtiği özet şeklinde açıklanmaya çalışıldı. Zira bizi ilgilendiren bölüm olan nüzul sırasına göre tertib edilen liste ve tefsirlere bu bilgilerden hareket edilerek ulaşılmıştır. Yukarıda genel olarak verilen (Arap coğrafyası hakkındaki) bilgiler bu başlık altında özele indirgenerek siret-nüzul bağlamında ele alınacaktır. Bu dönem vahyin nüzulünden Mekke'nin ilk dönemi ile sınırlı tutulacaktır. Bu dönem içinde nazil olan surelerde geçen esma-i hüsnanın müşrikler üzerinde nasıl bir etki bıraktığı açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1. Esmâ-i Hüsnâ

İsim kelimesinin çoğulu olan “esma” ile “güzel, en güzel” anlamındaki “hüsna” kelimelerinden oluşan “esma-i hüsnâ” terkibi naslarda Allah'a nispet edilen isimleri ifade eder. Sadece Kur'an'da geçen ilahi isimler 100'den fazladır. Muhtelif hadislerde Allah'a nispet edilen başka isimler de vardır. Esmâ-i hüsnâ terkinin, geniş anlamıyla bunların hepsini kapsamakla birlikte terim olarak daha çok doksan dokuz isim için kullanılmaktadır.⁴¹⁴

Esmâ-i hüsnânın terkinin Kur'an'da toplam 4 yerde geçmektedir. Bunlar;

*“En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır”*⁴¹⁵

*“De ki; “(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur.”*⁴¹⁶

*“Allah kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. En güzel isimler O'nundur.”*⁴¹⁷

⁴¹⁴ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/404.

⁴¹⁵ A'raf 7/180

⁴¹⁶ İsrâ 17/110

⁴¹⁷ Taha 20/8

“O, yaratan, yoktan var eden var eden, şekil veren Allah’tır. En güzel isimler O’nundur.”⁴¹⁸

Esma-i Hüsna ile ilgili farklı hadisler de mevcuttur. En meşhur olanlardan biri şudur; “Muhakkak ki Allah’ın 99 ismi vardır. Kim bunları ezberleyip hayatına tatbik ederse cennete girer.”⁴¹⁹

Esma-i hüsnanın sayısı hakkında farklı sayılar zikredilmektedir. Bu konuda en temel kaynaklar Kur’an ve Hadistir. Kur’an’ı Kerim’de çeşitli kelime kalıplarıyla Allah’a nispet edilen kavramların sayısını 313’e çıkaranlar vardır.⁴²⁰ Yukarıda vermiş olduğumuz hadiste ise sayı 99’dur. Ancak İmam Nevevi, hadisteki doksan dokuz sayısının sınırlandırıcı değil, çokluktan kinaye olduğunu kaydetmiştir. Nitekim Hz. Peygamber de dua mahiyetindeki bir hadisinde, Allah’ın kitabında beyan ettiği veya yarattıklarından herhangi birine öğrettiği isimlerden başka, gayb ilminde sakladığı isimlerinin de olduğunu ve kendisinin de bilmediği ilahi isimlerin mevcudiyetine işaret etmiştir. Bu sebeple pek çok alim esma-i hüsna ile ilgili Ebu Hureyre hadisinin ikinci kısmında yer alan listenin asıl metinde bulunmayıp, ravi tarafından eklenmiş (müdreç) olduğu görüşündedir.⁴²¹

3.2. Cahiliye

Cahiliye kavramı, c-h-l fiilinden türemiştir. Isfahani, bu kavrama üç anlam vermektedir. “1. Nefsin bilgiden yoksun kalması. 2. Bir şeyin aslından farklı olduğuna inanmak. 3. Bir şeyi gerekenden farklı bir şekilde yapmak.”⁴²² Bu bağlamda ilmin zıddı olan cahiliye, Hatem-i Tai’nin bir beytinde şöyle geçmektedir.

بيننا الفتى من عيش وهو جاهل Adam var ki cahil olduğu halde hayat ona nimetler sunar

ويكدي الفتى في دهره وهو عالم Adam var ki bilgili olduğu halde ömür boyu sıkıntı çeker⁴²³

Cahiliye kavramı ayrıca hilmin zıddı olarak da sert, kaba, zorba gibi anlamalara da gelmektedir.⁴²⁴ Amr b. Kulsum de bir beytinde bu manada şunları söylemektedir.

الا لا يجهن احد علينا Hele bize karşı birileri zorluk/zorbalık göstermeye dursun

⁴¹⁸ Haşr 59/24

⁴¹⁹ Buhârî, *Sahih*, Tevhid 12

⁴²⁰ Metin Yurdagür, *Ayet ve Hadislerle Esma-i Hüsna Allah’ın İsimleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2006), 19.

⁴²¹ Yurdagür, *Esma-i Hüsna*, 20.

⁴²² Isfahânî, *Mufredât*, 209.

⁴²³ Çağrı, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri*, 31.

⁴²⁴ Süleyman Tülücü, “Câhilliye Kelimesinin Mânâ ve Menşei”, *Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi* 4 (1980), 280.

فنجهل فوق جهل الجاهلينا

Biz o zaman onlardan zorba oluruz.⁴²⁵

Hakikatte İslamiyet'ten önceki devirleri, İslamî devirden ayırt etmek için "Câhiliyye" kelimesinden daha kuvvetli bir kavram bulunamaz dense yeridir. Zira İslamiyet'ten önceki devrin, göze çarpan en kabarık çizgisi; eylemsel sapmaların en belirgin göstergeleri olan zorbalığın muhtelif şekilleridir. Zulüm, çapulculuk, çocukları diri diri toprağa gömmek, kuvvet ve kudretini başkalarına duyuracak çılgınlıklar yapmak, para ve gücünün yettiği kadar kadın ve dost edinmek, alabildiğine zina, keyif ve işret ederek sıhhatini harcamak, "Câhiliyye" devrinin belli başlı özellikleridir.⁴²⁶

Kur'an'ın çeşitli yerlerinde c-h-l kökünden türeyen kelimeler mevcuttur.⁴²⁷ Dört yerde cahiliye şeklinde geçmektedir. Bunlar sırasıyla;

1- *“Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven, bir uyku indirdi. Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü. Allah'a karşı cahiliye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar; "Bu işte bizim hiçbir dahlimiz yok" diyorlardı. De ki: "Bütün iş, Allah'ındır." Onlar sana açıklayamadıklarını içlerinde saklıyorlar ve diyorlar ki: "Bu konuda bizim elimizde bir şey olsaydı burada öldürülmezdik." De ki: "Evlerinizde dahi olsaydınız, üzerlerine öldürülmesi yazılmış bulunanlar mutlaka yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gideceklerdi. Allah bunu göğüslerinizdekini denemek, kalplerinizdekini arındırmak için yaptı. Allah göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir." ⁴²⁸*

Uhud harbinde mü'minler mağlup olur iken cenk eden mü'minler üzerine bir sekinet uykusu inmiştir. Mağlubiyet üzüntüsü, korku ve keder gibi duygular bu uyku ile giderilmiştir. Ancak bazı münafıklar, bu uykuyu elde edememiştir. Dolayısıyla can ve mal korkusu onları cahiliye devrindeki düşüncelerine geri sürüklemiş ve Uhud harbinin yapılmaması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu düşünceyle savaş olmasa, ölüm olmazdı zannıyla cahiliye zanlarına kapılmışlardır. Oysa Allah, ayetin devamında evlerinde dahi olsalar ölüm anı geldiğinde yaşamayacaklarını vurgulamaktadır.

⁴²⁵ Zevzenî, Şerhu muallakâtu 's-seb 'a, 120; Yedi Askı, 125.

⁴²⁶ Maşallah Turan, "Kur'an'da "Câhiliyye" Kavramı", III. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi, (Mardin: Nisan 2018), 57.

⁴²⁷ Bakara 2/67, 273; Nisa 4/17; En'am 6/35, 54; A'raf 7/199; Hud/1146; Yusuf 12/33; Nahl 16/119; Furkan 25/63; Kasas 28/55; Ahzab 33/72; Zümer 39/64; Ahkaf 46/23.

⁴²⁸ Ali İmran 3/154

2- *“Onlar hala cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah'inkinden daha güzeldir?”*⁴²⁹

Ayetin sebebi nüzulü, Hz. Muhammed'in Peygamberliğinden önce Medine'de Beni Nadr ile Beni Kurayza arasında kan davaları ve haksızlıklar meydana gelmekteydi. Beni Nadr her olayda haksız bir şekilde Beni Kurayza'dan fazla hak elde ediyor ve üstünlük sağlıyordu. Risaletten sonra Medine'ye hicret edilince Beni Kurayza, Hz. Peygamber'in yanına gelerek haksızlıkları dile getirmiş ve aralarında hüküm vermesini istemiştir. Resulullah'a Beni Nadr ve Beni Kureyza'nın kanlarının eşit olduğunu, kısasta adalet olduğunu, cana can, mala mal, diş diş ile adil hüküm verince, Beni Nadr üstünlüklerini kaybetme korkusuyla, Hz. Peygamber'in hükmünü kabul etmediklerini ifade etmişlerdir.⁴³⁰ Bunun üzerine Allah bu ayeti indirerek risaletten önce mevcut olan, güçlünün zayıfı ezme hükmünün ancak cahiliye hükmü olduğunu vurgulamıştır.

3- *“Ey Peygamber'in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse ümide kapılmasın. Güzel (ve doğru) söz söyleyin. Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekatı verin. Allah'a ve Resulüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”*⁴³¹

Hitap Hz. Peygamber'in hanımlarına has olsa da aslında hüküm, genel olarak bütün mü'mine hanımları kapsamaktadır. Zira cahiliye devrinde hatırlanacağı üzere kadın nerdeyse yok hükmünde ve sadece cinsel obje olarak görülmekteydi. Bu ayet ile Hz. Peygamber'in hanımları özelinde bütün mü'mine kadınlara, cahiliye devrindeki kadınlar gibi konuşmamaları, giyim kuşama dikkat etmeleri, o kadınların yaptığı fiilleri terk etmeleri ve uygun şekilde örtünmeleri emredilmiştir.⁴³²

4- *“Hani inkar edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah ise Peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların takva (Allah'a karşı*

⁴²⁹ Maide 5/50

⁴³⁰ Ebû'l Ferec Cemaluddîn Abdurrahman b. Ali İbnu'l- Cevzî el-Kureşî el-Bağdadî, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Mektebetu'l-İslamiyye, 1983), 3/376.

⁴³¹ Ahzab 33/32-33

⁴³² Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkanî, *Fethu'l-kadîr el-Cami' beyne fi'r-rivaye ve'd-diraye min ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Daru'l- Marefah, 2007), 1167.

*gelmekten sakınma) sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zaten onlar buna layık ve ehil idiler. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”*⁴³³

Hudeybiye antlaşmasında Resulullah antlaşma metninin başına “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla Muhammed Allah’ın Resulüdür” yazdırmıştır. Müşriklerden Suheyl b. Amr “Senin resul olduğuna iman etseydik neden seninle savaşalım?” diye itiraz etmiştir. Bunun üzerine cümle, “Allah’ın adıyla Abdullah oğlu Muhammed” şeklinde düzeltilmiştir.⁴³⁴ Binaenaleyh bu ayet nazil olmuştur. Müşriklerin bu cahiliye kibir ve gururları sonucu ortaya çıkan taassup eleştirilmiştir. Buna karşılık mü’minlerin durumu ise övülmüştür.

Zikrettiğimiz bu ayetlerin birinde cahiliye düşünce, inanç, ahlak; bir ayette cahiliyenin geleneksel yapısı, bir diğerinde günlük hayatı, yaşam tarzı ve giyimi; ötekinde ise yargı, hukuk, idare ve muhakemesi ile ilgilidir. Bu dört ayette cahiliyenin temel karakteri, kimliği ortaya konulmaktadır. İnançtan düşünceye, ahlaktan davranışa, yaşam tarzından sosyal ilişkilere, hukuktan siyasi hayata kadar bir bütün olarak zikredilmektedir.⁴³⁵

Hadislerde de cahiliye kavramına rastlamaktayız. Ebu Zer Gıfari, Bilal-i Habeş’e derisinin renginden dolayı “Kara kadının oğlu!” ifadesini kullanmıştır. Bunun üzerine Resulullah “Ey Ebu Zer! Onu, annesiyle (derisinin rengiyle) mi ayıplıyorsun? Şüphesiz hâlâ cahiliye ahlakı taşıyorsun.”⁴³⁶ buyurmuştur. Bir başka hadiste de Müslümanların cahiliyeden kalma asalet, kendi soyu ile övünme, başkasının soyuna ise laf atma, yıldızları aracı ederek yağmur bekleme ve ölünün arkasından yüksek sesle ağlama adetlerini terk etmeyecekleri⁴³⁷ belirtilmektedir.

Bu bilgilerden yola çıkarak cahiliye devri, genel olarak risaletten önce Arapların, elçisiz, kitapsız ve ümmi oluşları ile adaletin olmadığı bu yüzdenden de güçlünün zayıfı ezdiği bir dönemi ifade etse de risaletten sonra örneklerini gördüğümüz olaylardan da anlaşılacağı üzere cahiliye, yalnızca bir dönem ile sınırlı değildir. Zira bizzat Hz. Peygamber devrinde hem ashaptan bazı isimlerin cahiliye devrindeki bazı alışkanlıkları henüz terk edememiş olması hem de kıyamete değin mü’minlerden bazı kimselerin de cahiliyeden kalma bazı davranışları terk etmeyeceği belirtilmiştir. Dolayısıyla bu tarz fikir, zikir ve fiillerin devam ettiği her dem, durum ve mekanda cahiliye varlığını devam ettirmektedir.

⁴³³ Fetih 48/26

⁴³⁴ Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, 3/342.

⁴³⁵ Mehmet Yolcu, *Kur’ân’ın Zihniyeti Değiştirmesi* (İstanbul: Denge Yayınları, 2005), 91.

⁴³⁶ Buhârî, *Sahih*, İman 22

⁴³⁷ Müslim, *Sahih*, Cenaiz 29

3.3. İlk Dönem Mekki Surelerde Geçen Esmâ-i Hüsnâ

Cabiri'nin "*Fehmü'l Kur'an*" adlı eserinin birinci cildinde yer alan ilk yirmi yedi sureyi incelediğimizde, Allah'ın birbirinden farklı isimlerinin geçtiğini görmekteyiz. Bu isimler; Rabb, Allah, A'la, Ekrem/Zu'l Celali ve'l İkrâm, Ehad, Samed, Malik/Melik, Rahman, Aziz, Hamid, Şehid, Ğafur, Vedud, Zu'l Arş'il Mecid, Muhit ve Hakim'dir.

3.3.1. Rabb

R-b-b kökünden türeyen Rabb, "ıslah etmek, yönetmek, malik, düzenlemek, rızıklandırmak, efendi, yaratmak, istediğini yapan" gibi anlamlara gelmektedir.⁴³⁸ Rabb, "alemlerin efendisi, düzenleyici, halden hale sokanı, nutfeden alakaya, alakadan mudğaya geçiren, benzeri olmayan, yaratma ve işleyişte mahlukları üzerinde malik olan" demektir.⁴³⁹

Rabb ismi tek başına yalnızca Allah için kullanılır. Başka bir mahluk için ancak muzaf-muzafun ileyh olarak kullanılır⁴⁴⁰ Örneğin; Evin sahibi için رب الدار Evin Rabbi/maliki kullanılır,⁴⁴¹ tek başına Rabb kullanılmaz. Zira Allah her şeyin malik, yaratıcı ve terbiyecisidir. O'nun dışındakiler ise böyle değildir.

Kur'an'da Allah lafzından sonra en çok kullanılan isim Rabb'dır. Rabb, Kur'an'da üç ayet istisna olacak şekilde⁴⁴² isim ya da zamire muzaf şeklinde geçmektedir. Toplam 964'e varan bu kullanımların 884 tanesi değişik kiplerde zamire,⁴⁴³ 80 tanesi çeşitli isimlere izafe edilerek yer almıştır.⁴⁴⁴ Müfret kip olarak kullanılan bu kullanımlara ilave olarak 4 kullanım

⁴³⁸ Ebû'l Kasım Abdurrahman b. İshak Zeccâcî, *İştikaku-esmaillah*, thk. Abdurrah Huseyn el- Mübarek (Beyrut: Mussesetu'r-risale, 1986) 32; Ebû Huseyn Ahmed İbnî Farîs, *Mu'cem-mukayisi'l-luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Daru'l-fikr, 1979), 2/281; Ebu Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yahya b. Mende, *Kitâbu't-Tevhîd ve ma'rifeti esmâillahi azze ve celle ve sıfâtihi alâ'l-ittifâki ve't-teferrud*, thk. Ali b. Muhammed el- Fakihî (Medine-i Münevvere: Camiatu'l-İslamiyye, 1989), 2/58.

⁴³⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/13; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 1/80.

⁴⁴⁰ Kurtubî, *Cami'*, 1/211.

⁴⁴¹ Beğavî, *Meâlimu't-tenzil*, 1/52.

⁴⁴² En'am 6/164; Sebe 34/5; Yasin 36/38

⁴⁴³ Zamire muzaf geldiği yerler; "Senin Rabbin" 242; "Sizin Rabbiniz" 151; "Onların Rabbi" 125; "Bizim Rabbimiz" 111; "Benim Rabbim" 100; "O'nun Rabbi" 85; "Rabbim" 67; "O ikisinin Rabbi" 3 yerde geçmektedir.

⁴⁴⁴ Çeşitli isimlere idafe edildiği yerler; "Alemlerin Rabbi" 42; "Göklerin ve yerin Rabbi" 11; "Arşin Rabbi" 5; "Önceki atalarımızın Rabbi" 3; "Musa ve Harun'un Rabbi" 2; "Doğu ve Batının Rabbi" 2; "Yedi kat göğün Rabbi" 2; "Yerin Rabbi" 1; "İnsanların Rabbi" 1; "Sabahın Rabbi" 1; "Kâbe'nin Rabbi" 1; "Doğu ve Batının Rabbi" 1; "İki Doğu'nun Rabbi" 1; İki Batı'nın Rabbi 1; "Şi'ra yıldızının Rabbi" 1; "İzzetin Rabbi" 1; "Dağların Rabbi" 1; "Mekke'nin Rabbi" 1; "Her şeyin Rabbi" 1 kez geçmektedir.

çoğul şekilde gelmiştir.⁴⁴⁵ Üç kez Azim,⁴⁴⁶ birer kez A'la,⁴⁴⁷ Rahim,⁴⁴⁸ Ğafur,⁴⁴⁹ Hakk⁴⁵⁰ ve Kerim⁴⁵¹ isimleriyle Allah'ı nitelemiştir.⁴⁵²

İlk dönem Mekki surelerde Rabbin en çok kullanılan isim olduğunu görmekteyiz. “Benim Rabbin”,⁴⁵³ “Senin Rabbin”,⁴⁵⁴ “O'nun Rabbi”,⁴⁵⁵ “Sizin Rabbiniz”,⁴⁵⁶ “Onların Rabbi”,⁴⁵⁷ “Alemlerin Rabbi”⁴⁵⁸ “Sabah aydınlığının Rabbi”,⁴⁵⁹ “İnsanların Rabbi”,⁴⁶⁰ “Şi'ra yıldızın Rabbi”,⁴⁶¹ “Bu beytin (Kâbe'nin) Rabbi”,⁴⁶² “İki Doğu ve iki Batının Rabbi”⁴⁶³ şeklinde kullanımları mevcuttur. Ayrıca A'la,⁴⁶⁴ Ekrem,⁴⁶⁵ Zu'l Celali ve'l İkrâm⁴⁶⁶ ile birlikte de kullanılmıştır.

3.3.2. Allah

Allah, bütün esma-i hüsnayı içinde barından tek isimdir. Yüce Yaratıcı'nın her bir ismi, O'nun bir özelliğini ifade ederken Allah ismi ise hem zatını hem de öteki isimlerin manalarını da içermektedir. O'ndan başka hiç kimse için Allah lafzı kullanılmaz.⁴⁶⁷ Zira ayette “...Sen hiç O'nun adaşını/bir benzerini biliyor musun?”⁴⁶⁸ denilerek hem zat, sıfat, fiillerinde hem de isminde tek olduğu, benzersiz olduğu vurgulanmaktadır.

Allah lafzının kökeni hakkında farklı görüşler dile getirilmektedir. Bir görüşe göre Allah lafzının aslı “الله” şeklindedir. Başına “ل” takısı getirilerek Allah'ın özel ismi olmuştur. “الله”

⁴⁴⁵ Erbab şeklinde; Ali İmran 3/64, 80; Tövbe 9/31; Yusuf 12/39

⁴⁴⁶ Vakıa 56/74, 96; Hakka 69/52

⁴⁴⁷ A'la 87/1; Leyl 92/20

⁴⁴⁸ Yasin 36/58

⁴⁴⁹ Sebe 34/15

⁴⁵⁰ Yunus 10/32

⁴⁵¹ İnfitar 82/5

⁴⁵² Bkz. Altın, Mehmet, *Esmâ-i Hüsnâ'nın Semantik Tahlili ve Geçtiği Ayetlerle İlgisi* (Van: Yüzyüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 149.

⁴⁵³ Fecr 30/ 15-16

⁴⁵⁴ Alak 96 96/1, 3, 8; Muddessir 74/3, 7, 31; A'la 87/1; Fecr 30/6, 13, 14, 22, 28; Duha 93/3, 5, 11; Rahman 78/27, 78; Necm 53/32, 42, 55; Buruc 85/12; Kevser 108/2

⁴⁵⁵ A'la 87/15; Leyl 92/20; Fecr 30/15; Adiyat 100/6; Rahman 78/46; Necm 53/18

⁴⁵⁶ Rahman 78/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77

⁴⁵⁷ Adiyat 100/11; Necm 53/23; Şems 91/14

⁴⁵⁸ Tekvir 81/29; Fatihâ 1/1

⁴⁵⁹ Felak 113/1

⁴⁶⁰ Nas 114/1

⁴⁶¹ Necm 53/49

⁴⁶² Kureyş 106/3

⁴⁶³ Rahman 78/17

⁴⁶⁴ A'la 87/1

⁴⁶⁵ Alak 96/3/ Fecr 89/15

⁴⁶⁶ Rahman 78/27, 78

⁴⁶⁷ Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, 97.

⁴⁶⁸ Meryem 19/65

kavramı ma'bud, kulluk edilen, ibadet edilen anlamındadır.⁴⁶⁹ Ayrıca “şaşırmak, hayret etmek” gibi anlamlara gelen “أل” kökünden türediğini söyleyenler de mevcuttur. Bir görüşe göre Allah’ın aslı “ولاة” kelimesidir. Baştaki vav harfi hemze ile değiştirilmiş sonucunda Allah lafzı oluşmuştur.⁴⁷⁰ Böyle denilmesinin nedeni de mahlukun halıkını özlemesi, muhabbet duymasından kaynaklanmaktadır. Bir başka görüşe göre de “gizlenme, örtünme” anlamına gelen “لاة - يلوہ - لياها” fiilinden türemiştir.⁴⁷¹

Saymış olduğumuz bu görüşler dışında başka görüşler de vardır. Bir görüşe göre, Allah lafzı Arapça değildir. İbranice ya da Süryanice kökenli bir kelime olabileceği iddia edilmiştir. Ancak bu görüşte olanlar herhangi bir delil serdedememektedir. Son görüşte olanlar ise Allah lafzının özel olduğu, herhangi bir kelimeden müştak olmadığını belirtmektedir. Hem bütün esmaları kendinde barındırması hem de müennes, müzekker, tesniye ya da çoğul halinin olmayışı bu görüşte olanların delilidir.⁴⁷²

Kur’an’ı Kerim’de en çok geçen isim özelliğini taşıyan Allah, toplamda 2697 kez zikredilmektedir.⁴⁷³ İncelediğimiz Mekki surelere baktığımız zaman, Rabb isminden sonra en çok kullanılan isim olmuş ve toplam 22 kez geçmektedir.⁴⁷⁴ Allah vacibul vücuttur. Mahluka benzemez; zat, sıfat ve fiillerinde eşsizdir. Neliği ve nasıllığı tam manasıyla idrak edilemeyendir. O yüzden de hadiste “Allah’ın kendisini değil, yaptıklarını düşünün.”⁴⁷⁵ buyrulmaktadır. Ayrıca Hz. Ebubekir’e nispetle de “Her ne düşünüyorsanız, aklınıza her ne geliyorsa Allah ondan beridir. Düşündüğünüz şey değildir.” denilmiştir.

3.3.3. A’la

Sözlükte şeref ve itibar yönünden “üstün, yücelik, yükseklik” gibi anlamlara gelen A’la ismi على - علو masdarından türemiştir. “En yüce, en yüksek” demektir.⁴⁷⁶ A’la ismi Kebir,⁴⁷⁷

⁴⁶⁹ Isfahânî, *Mufredât*, 82; Zeccacî, *İstikaku-esmaillah*, 23.

⁴⁷⁰ Isfahânî, *Mufredât*, 83.

⁴⁷¹ İbni Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 13/467; Farahîdî, *Kitâbu'l-ayn*, 82.

⁴⁷² Altın, *Esmâ-i Hüsnâ'nın Semantik Tahlili ve Geçtiği Ayetlerle İlgisi*, 27.

⁴⁷³ Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, 98; Yurdagür, *Esmâ-i Hüsnâ*, 65.

⁴⁷⁴ Alak, 96/14; Muddessir 74/31 (Bu ayette iki kez geçmektedir),56; Tekvir 81/29; A’la 87/7; Nas 114/3 (İlah olarak); İhlas 112/1-2; Fatıha 1/1; Necm 53/23, 25, 26, 31, 58, 62; Şems 91/13 (Bu ayette iki kez geçmekte); Buruk 85/8, 9, 20; Tin 95/8

⁴⁷⁵ Isfahânî, *Mufredât*, 83.

⁴⁷⁶ Farahîdî *Kitâbu'l-ayn*, 3/224; İbni Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 15/83; Isfahânî, *Mufredât*, 582.

⁴⁷⁷ Hac 22/62; Nisa 4/32; Lokman 31/30; Sebe 34/23; Mü'min 40/12; Ayrıca Muteal vezninde bkz. Rad 13/9

Rabb,⁴⁷⁸ Azim⁴⁷⁹ ve Hakim⁴⁸⁰ gibi isimler ile birlikte zikredilmiştir. İncelediğimiz Mekki surelerde de iki kez Rabb ismiyle⁴⁸¹ geçmiştir.

Allah, yüceler yücesidir. Mahluk için gerektiğinde Ğalip, Kahhar ve Celal'dir. Tartışmasız üstün olandır. Bu üstünlük, kendisinin üstünde herhangi bir merteye bulunmayan, bütün mertebeleri kendinde toplayan ve başka mertebeler kendi zatının aşağısında olandır.⁴⁸² Dolayısıyla O'ndan üstünü, yücesi düşünülemez. Ancak bu üstünlük mekânsal bir üstünlük değildir.⁴⁸³ Zira O, mekandan da münezzehtir.

3.3.4. Ekrem / Zu'l Celali ve'l İkrâm

“Aziz ve kıymetli olmak, cömert olmak, iyi ve ahlaklı olmak, kerem sahibi olmakta üstün gelmek ve karşılık beklemeksizin vermek” anlamlarındaki k-r-m kökünden türeyen kerim, “cömert, kerem sahibi, hoşgörülü, kıymetli, asil, nazik, şerefli, iyi, faydalı, erdemi bol, şeref, fazilet ve erdemi kendinde toplayan” demektir.⁴⁸⁴

Kur'an'da Ekrem,⁴⁸⁵ Kerim⁴⁸⁶ ve Zu'l Celali ve'l İkrâm⁴⁸⁷ şeklinden geçmektedir. İncelediğimiz Alak suresinde Ekrem, Rahman suresinde ise Zu'l Celali ve'l İkrâm şeklinde geçmektedir.

Ekrem/Zu'l Celali ve'l İkrâm, genel itibariyle bütün kullarını nimetlendiren, onlara hoş görülü olan, küfür ve inatta ısrar eden kullarının azabını tehir eden,⁴⁸⁸ mü'min ve salih kimseler için ise yakın ve uzak mükafatlar bahşeden, söz verdiğinde sözünde duran, dilediğinde affeden, isteyene fazlasını veren,⁴⁸⁹ keremde hiçbir kerimin dengine çıkmadığı, çıkamadığı, keremde hiçbir benzerinin olamayacağı,⁴⁹⁰ dünyada kullarının amellerini kabul eden ve ahirette cennetteki mertebelerini yükseltendir.⁴⁹¹

⁴⁷⁸ A'la 87/1; Leyl 92/20

⁴⁷⁹ Bakara 2/255; Şuara 42/40

⁴⁸⁰ Şura 42/51

⁴⁸¹ A'la 87/1; Leyl 92/20

⁴⁸² Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed Gazalî, *el-Maksâdu'l-esnâ fi şerhi'l-esmai'l-hüsnâ*, thk. Bessam Abduvehhab el-Cabî (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2003), 108.

⁴⁸³ Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 3/630.

⁴⁸⁴ Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, 263; İbni Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 22/510.

⁴⁸⁵ Alak 96/3

⁴⁸⁶ İnfitar 82/6; Neml 27/40

⁴⁸⁷ Rahman 55/27,78

⁴⁸⁸ Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 3/663.

⁴⁸⁹ Gazalî, *el-Maksâdu'l-esnâ*, 117.

⁴⁹⁰ Veli Ulutürk, *Kur'an-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?* (İzmir: Çağlayan A. Ş, 1985), 104.

⁴⁹¹ Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el- Ensarî Kurtubî, *el-Esnâ fi şerhi esmaillahi'l-hüsnâ ve sıfatihî*, thk. İrfan b. Selîm el-Aşşa Hessune el-Dımaşkî (Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 2005), 317.

3.3.5. Ehad / Vahid

Kısaca ehad tek, vahid ise bir diye anlamlandırılır. Vahid ortağı olmayan, ehad ise benzeri olmayandır. Ehad tek, biricik olduğu için hiçbir şey, hiçbir şekilde O'na benzemez, benzeyemez.⁴⁹² “Ehad” lafzı vahdetin kendinden başkasını nefyetmek, demek olan asıl anlamındaki en açık ifadedir. “Vahid” kelimesi izafî ve itibari de olabilir sayısal bir anlamı ihtiva eder. Ehad ise zatın ne bölünme ve izafiyet ne de başka hiçbir türlü bölünmeyi kabul etmeyen, hiçbir şekilde ikisi olması veya ikinci birinin bulunması ihtimali olmayan gerçek bir, hep birdir. Vahid ile Ehad arasında bu yüzden eş anlamlılık yoktur.⁴⁹³

Kur'an'da Ahad ve Vahid şeklinde gelmektedir. Ehad Kur'an'da tek bir yerde, o da inceleme alanımız olan İhlas suresinde⁴⁹⁴ geçmektedir. Vahid şeklinde ise üç kez geçmektedir.⁴⁹⁵ Mecazi kullanım dışında kimse için Allah, Rabb isimleri gibi Ehad ismi de kullanılamaz.⁴⁹⁶ O, bölünmeyen, bölünemeyen ve ikincisi de olmayandır. Bir şey tek bir cevher gibi bölünmeyen ise, ona tek denir. Herhangi bir parça ve bölümü yoktur. Noktanın bölümü yoktur. Zira tek parçadır. Allah da bölünmez ve tek parçadır.

3.3.6. Samed

Kur'an'da tek bir yerde geçmektedir. Geçtiği yer de inceleyeceğimiz surelerden biri olan İhlas suresidir. Sözlük anlamında Samed ismi için genel olarak iki mana verilmektedir. İlki, “hamd” vezninde olan “Samd” kökünden türediği, “maksatların doğrudan doğruya kendisine yöneldiği maksud” anlamındadır.⁴⁹⁷ Buna göre, bir kavmin büyüğüne yönelim ve ihtiyaçlarında kendisine başvuru ve daha üstünü bulunmayan en büyüğe, kavmin samedî denilmektedir. Mutlak kadri yüce, şerefi ali, şanlı anlamına gelmektedir. İkinci mana ise hiç “boşluğu olmayan, eksikliği gediği bulunmayan, nüfuz edilemeyen”⁴⁹⁸ anlamında Türkçe'deki som anlamına gelen, nusmetten gelmektedir. Zira dilimizde som, yekpare, içi dolu gibi anlamlarda som altın, som gümüş gibi tabirler kullanılmaktadır.⁴⁹⁹

⁴⁹² Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, 93.

⁴⁹³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Zahraveyn Yayıncılık, trs.) 10/64.

⁴⁹⁴ İhlas 112/1

⁴⁹⁵ Bakara 2/163; Nisa 4/171; Maide 5/73; Sad 38/65

⁴⁹⁶ Kurtubî, *Esnâ*, 133.

⁴⁹⁷ Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/694; Gazalî, *Esnâ*, 134.

⁴⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, 24/731; Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8/588; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, 8/519.

⁴⁹⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 10/87.

Samed, yemeyen, içmeyen,⁵⁰⁰ uyumayan, uyanmayan, yorulmayan, herhangi bir çaba sarf etmeyen, kullarını ancak kendisinin düzeltebileceği ilah⁵⁰¹ anlamındadır. Allah, Samed'dir yani var olan her şeyin var olması, düzenlerinin tayin edilmesi için kendisine ihtiyaç duyduğu ve kendisine yöneldiği, kendisinin ise hiçbir şeye ihtiyaç duymadığı, bütün eksikliklerden münezze olan tek ilahtır.

3.3.7. Malik/Melik

M-l-k kökünden türeyen Malik/Melik “hükümdar, malik olmak, hükmetmek” anlamlarına gelmektedir. Malik, mülk sahibi, hükümdar; Melik, emir, hükümdar, yönetici ve sahip⁵⁰² demektir. Mülk ve Meleket, üzerinde tasarrufta bulunulan şeydir. Allah'ın sıfatı olarak Malik, bütün varlıkların sahibi, Melik ise bütün varlıkları, alemleri yöneteni dilediğini yapan ve dilediği gibi hükmeden demektir.⁵⁰³ Kur'an'da farklı surelerde, çeşitli kullanımlarda bulunmaktadır.⁵⁰⁴ İlk dönem Mekki surelerde ise Meliki'n Nas⁵⁰⁵ ve Maliki/Meliki Yevmi'd Din⁵⁰⁶ şeklinde gelmektedir.

“Malik” mülkün sahibi demektir. Kıraat alimlerine göre “hükümdar, iktidar sahibi” anlamlarında da “Melik” lafzı şeklinde de okunmuştur. Malik ve Melik insanlar için kullanıldığında güç ve yetki gibi alanlarda ciddi farklar bulunmaktadır. Mal ve mülk sahibi malik, başkasına hükmedemez. Melik ise başkalarına hükmetse de her malın sahibi değildir. Bu vasıflar Allah için kullanıldığında ise anlam yönünden hiçbir noksanlık içermez. Zira Allah hem bütün alemlerin sahibi hem de mahlukuna hükmü geçendir. O'nun iktidarı üstünde bir iktidar hayal dahi edilemez. Melik, zatına, Malik ise fiiline ait bir sıfattır.⁵⁰⁷ Hem zat hem de sıfatlarında bütün mevcudattan müstağni, bütün mevcudatın da kendisine muhtaç olduğu ilahtır. Hiçbir şey hiçbir konuda Allah'ın zat, sıfat, vücut ve bekasından müstağni kalamaz. Bilakis her şey O'nda, her şey O'ndandır. Dolayısıyla her şey zat ve sıfatı açısından O'nun mülküdür.⁵⁰⁸ Ve malik mülkünde dilediği tasarrufta bulunabilir. Çünkü her şeyin yaratıcısı ve sahibi O'dur.

⁵⁰⁰ Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8/588.

⁵⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/731.

⁵⁰² İsfahânî, *Mufredât*, 775.

⁵⁰³ Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, 169.

⁵⁰⁴ Ali İmran 3/26; Taha 20/114; Mu'minun 23/116; Yasin 36/83; Kamer 54/59; Haşr 59/23; Cum'a 62/1;

⁵⁰⁵ Nas 114/2

⁵⁰⁶ Fatıha 1/3

⁵⁰⁷ Karaman *Kur'ân Yolu*, 1/61.

⁵⁰⁸ Gazalî, *Esnâ*, 66.

3.3.8. Rahman / Rahim

R-h-m kökünden türeyen Rahman ve Rahim, sözlükte “rahmet, merhamet, mağfîret şefkat, acıma, yufka yüreklilik”⁵⁰⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Rahman ve Rahim isimlerini Allah’tan başkası için kullanmak caiz değildir.⁵¹⁰ Yarattığı canlı, cansız, mü’min, inkarcı bütün mahluk üzerinde geniş rahmet sahibi olan ve bol rızık verendir.⁵¹¹ “*De ki; “(Rabbini) ister Allah diye çağırın ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O’nundur.*”⁵¹² ayetinden yola çıkılarak Rahman, Allah’ın ikinci özel ismi kabul edilmektedir. Kur’an’da 57 kez geçmektedir.⁵¹³ Rahim ismi de mübalağa sığası olan فعیل vezninde gelmiştir. Kur’an’da 115 kez geçmektedir. Rahim Kur’an’da yalnızca üç yerde tek başına⁵¹⁴ gelmektedir. Yetmiş iki yerde Ğafur,⁵¹⁵ on üç yerde Aziz,⁵¹⁶ dokuz yerde Rauf⁵¹⁷ ve Tevvab,⁵¹⁸ beş yerde Rahman,⁵¹⁹ birer yerde Vedud,⁵²⁰ Rabb⁵²¹ ve Ber⁵²² isimleriyle kullanılmıştır.⁵²³ İki isim arasındaki temel fark olarak Rahman’ın dünyada inanan-inanmayan, canlı-cansız her mahluka merhamet ettiği, Rahim ise ahirette yalnızca mü’minlere, imanları gereği merhamet ettiği, edeceği⁵²⁴ şeklinde rivayet edilmektedir.

İncelemekte olduğumuz ilk yirmi yedi Mekki surede ise Rahman iki, Rahim ise bir yerde geçmektedir.⁵²⁵ Allah, Rahman ve Rahim vasfıyla kainatı yaratan, düzenleyen, rızık veren, ihtiyaçlarını karşılayan, hayatı eksiksiz yaratandır. Gökten yağmuru yağdıran, yerden nebatı çıkaran O’dur. Yoktan var eden, hastalandığında şifa veren, öldüğünde yeniden haşreden O’dur. İnsana hayattan sonra, imanı, akli, iradeyi, sağlığı veren O’dur. Tüm bu vb. durumlar Rahman ve Rahim vasfının tecellileridir. O, kullarına pek şefkatli yaklaşandır.

⁵⁰⁹ İbni Manzur, *Lisânu’l-Arab*, 12/230; Isfahânî, *Mufredât*, 347; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu’l-muhît*, 1111.

⁵¹⁰ Kurtubî, *Esnâ*, 401; Zeccacî, *İştikâku esmâillah*, 40.

⁵¹¹ Ebû İshak İbrahim b. Serri Zeccac, *Tefsîru esmâillahi’l-hüsnâ*, (Dımaşk: Daru’l-Me’mun fi’t-turas, 1975), 28.

⁵¹² İsra 17/110

⁵¹³ Yurdagür, *Esma-i Hüsnâ*, 69; Karagöz, *Esma-i Hüsnâ*, 326; geçtiği bazı yerler için bkz. Bakara 2/163; Taha 20/5; Neml 27/30; Fussilet 41/2; Haşr 59/22; Zuhuruf 43/17; Nebe 78/37-38

⁵¹⁴ Nisa 4/29; İsra 17/66; Ahzab 33/43

⁵¹⁵ Örneğin: Bakara 2/173; Ali İmran 3/31; Maide 5/3; En’am 6/54; Enfal 8/69; Fetih 48/14; Mumtehine 60/20

⁵¹⁶ Şuara 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217; Rum 30/5; Secde 32/6; Yasin 36/5; Duhan 44/42

⁵¹⁷ Bakara 2/143; Tevbe 9/117; Nahl 16/7; Neml 27/47; Hac 22/65; Nur 24/20; Hadid 57/9; Haşr 59/10

⁵¹⁸ Bakara 2/37, 54, 128, 160; Nisa 4/64; Tevbe 9/104, 108; Hucurat 49/12

⁵¹⁹ Fatiha 1/2; Bakara 2/163; Neml 27/30; Fussilet 41/2; Haşr 59/22

⁵²⁰ Hud 11/90

⁵²¹ Yasin 36/58

⁵²² Tur 52/28

⁵²³ Altın, *Esma-i Hüsnâ’nın Semantik Tahlili*, 181-182.

⁵²⁴ Sabunî, *Safvet*, 1/25; Zeccac, *Esmâillahi’l-hüsnâ*, 40.

⁵²⁵ Fatiha 1/2; Rahman 55/1

3.3.9. Aziz

A-z-z kökünden türeyen Aziz ismi, “zilletin zıddı, galip gelmek, üstün olmak, kadri yüce, şerefli, kuvvetli, şiddetli olmak, şiddetli, güç, erişilmez olmak”⁵²⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Aziz ismi Kur’an’da doksan dokuz kez geçmektedir. Doksan yerde Allah’ın sıfatı olarak kullanılmıştır. En çok Hakim ismiyle,⁵²⁷ beraber zikredilmiştir. Bunun yanında Zu’ntikam,⁵²⁸ Kavi,⁵²⁹ Hamid,⁵³⁰ Rahim,⁵³¹ Alim,⁵³² Ğafur,⁵³³ Ğaffar,⁵³⁴ Vehhab,⁵³⁵ Kerim,⁵³⁶ ve Cebbar⁵³⁷ esmasıyla birlikte de kullanılmaktadır.⁵³⁸ İlk dönemki Mekki surelerde ise yalnızca Buruc suresinde geçmektedir.⁵³⁹

Yeryüzünde var olan bütün tohum, çekirdek, çiçek, meyve, hayvan, ova, deniz, gibi canlı-cansız her şey O’nun izzeti karşısında boyun eğmekte ve itaat etmektedir. Bu itaatle azametini şahadet etmektedirler⁵⁴⁰ Yeryüzünde olan bu boyun eğme, itaat ve şahadet etmenin misli gökyüzünde ve görünmeyen varlıklar için de geçerlidir. Kısaca dünya ve ahirette, ezelden ebede bütün mahlukat O’na boyun eğmekte ve azametini şahadet etmektedir.

3.3.10. Hamid

H-m-d kökünden türeyen Hamid ismi, “zemmin zıddı, her dil ve halde övme, şükür, rıza ve hakkını ödemek” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁴¹ Hamdin bir manası da şükürdür. Ancak hamd her halde Hakk’a teşekkür iken, şükür bir nimet karşılığı yapılan bir senadır. Bu yüzden hamd, şükürden daha kapsayıcıdır.⁵⁴² Allah’ın sıfatı olarak hamd, fiilleriyle övgüye layık olan demektir. Hamid ismi Kur’an’da, birer kez Mecid,⁵⁴³ Veli,⁵⁴⁴ Hakim,⁵⁴⁵ on kez Ğani,⁵⁴⁶ üç kez

⁵²⁶ İbni Manzur, *Lisânu’l-Arab*, 5/374; İbnî Farîs, *Mu’cem*, 4/38; Kurtubî, *Esnâ*, 182; Zeccacî, *İştikâku esmâillah*, 237; Zeccac, *Esmâillahi’l-hüsnâ*, 33.

⁵²⁷ Örneğin Bakara 2/129, 230; Ankebut 29/ 42; Nisa 4/56, 158, 165

⁵²⁸ Ali İmran 3/4

⁵²⁹ Hud 11/16

⁵³⁰ İbrahim 14/1

⁵³¹ Şura 26/9

⁵³² Neml 27/78

⁵³³ Fatır 35/28; Mülk 67/2

⁵³⁴ Sa’d 38/66

⁵³⁵ Sa’d 38/9

⁵³⁶ Duhan 44/49

⁵³⁷ Haşr 59/23

⁵³⁸ Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, 163.

⁵³⁹ Buruc 85/8

⁵⁴⁰ Gazel, *Risale-i Nur Işığında Esmâ-i Hüsnâ*, 104.

⁵⁴¹ Zeccacî, *İştikâku esmâillah*, 125; Zeccac, *Esmâillahi’l-hüsnâ*, 55; İbni Manzur, *Lisânu’l-Arab*, 3/155; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu’l-muhît*, 278.

⁵⁴² Beğavî, *Meâlimu’t-tenzil*, 1/52; Sabunî, *Safvet*, 1/25.

⁵⁴³ Hud 11/73

⁵⁴⁴ Şura 42/28

⁵⁴⁵ Fussilet 41/42

⁵⁴⁶ Bakara 2/267

de Aziz,⁵⁴⁷ esmasıyla olmak üzere toplam on altı kez geçmektedir.⁵⁴⁸ İlk dönem Mekki surelerde ise Buruc suresinde geçmektedir.⁵⁴⁹

O, övülen ve övgüde bulunulandır. Allah ezelde kendi övgüsünü yapmış, ebede kadar da kulları O’nu övmeye devam edecektir. Bu isim, O’nu zikredenlerin zikrine baktığımızda Celal, Uluv ve Kemal’e raci olur. Çünkü hamd, kemal yönünden yine vasıfların zikredilmesidir.⁵⁵⁰ Dolayısıyla her türlü kemal hamd yalnızca O’na mahsustur. O bütün eksikliklerden münezzehtir. Ancak yapılan her hamd de O’nun yüceliğini dile getirmekten, tefekkür ettirmekten acizdir. Çünkü O, erişilmez olandır.

3.3.11. Şehid

Ş-h-d kökünden türeyen şehid, “gözle müşahede etmek, hazır bulunmak, tanıklık yapmak, bilmek ve idrak”⁵⁵¹ gibi anlamlara gelmektedir. Şehid, şahid’in mübalağalı halidir. Çoğulu Şüheda’dır. Allah yolunda vefat edenlere de şehid ve şahid denilir.⁵⁵² Allah’ın vasfi olarak şehid ise, her şeyi gören, bilen, dünya ve ukbada şahitlik yapan, her yer, durum ve zamanda hazır bulunan demektir. Şahid, Kur’an’da, yirmi ayette⁵⁵³ Allah’ı tavsif etmektedir. İlk dönem Mekki surelerde ise Buruc suresinde geçmektedir.⁵⁵⁴

Yer, gök ve arasında her ne var ise ezelden ebede her durumda Allah’ın bilgisi dahilindedir. Şehid ismi özel bir izafe ile Alim ismine döner. Aziz ve yüce olan Allah görüleni de görülmeyeni de bilir. Gayb, gözle görülmeyenden, şehadet ise görülden ibarettir. İlim farz edildiğinde O, Alim’dır. Gayba veya batını şeylere izafe edildiği zaman O, Habir’dır. Zahiri konulara izafe edildiği zaman ise O, Şehid’dır. Bununla birlikte kıyamette, her şeye şahit olduğu ve bildiği için her konuda kullarına şahit olacaktır.⁵⁵⁵ Ki bu da bilinen bilinmeyen her şeye tekabül etmektedir. Kısaca O, yaratmayı düşündüğü ilk andan ebede kadar mahlukat üzerinde zahir, batın, görülen, görülmeyen, duyulan, duyulmayan, anlaşılan ve anlaşılmayan her şeye şahittir.

⁵⁴⁷ İbrahim 14/1; Sebe 34/6; Buruc 85/8

⁵⁴⁸ Altın, *Esmâ-i Hüsnâ’nın Semantik Tahlili*, 63; Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, 152.

⁵⁴⁹ Buruc 85/8

⁵⁵⁰ Gazalî, *Esnâ*, 130.

⁵⁵¹ Zeccacî, *İştikâku esmâillah*, 132; Zeccac, *Esmâillahi’l-hüsnâ*, 53; İbni Manzur, *Lisânu’l-Arab*, 3/238-239; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu’l-muhît*, 292.

⁵⁵² Kurtubî, *Esnâ*, 416.

⁵⁵³ Ali İmran 3/81, 98; Nisa 4/33, 79, 166; Maide 5/117; En’am 6/19; Yunus 10/29, 46, 61; Ra’d 13/43; İsra 17/96; Enbiya 21/78; Hac 22/17; Ahzab 33/55; Sebe 34/47; Fussilet 41/53; Fetih 48/28; Mücadele 58/6; Buruc 85/9

⁵⁵⁴ Buruc 85/3

⁵⁵⁵ Gazalî, *Esnâ*, 126.

3.3.12. Ğafur

Ğ-f-r kökünden türeyen Ğafur, “gizlemek, örtmek, kapatmak, günahları affeden, başıslayan”⁵⁵⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Ğafur ismi Kur’an’da yalnızca iki yerde tek başına Allah’a izafe edilmiştir.⁵⁵⁷ Yetmiş iki yerde Rahim,⁵⁵⁸ altı yerde Halim,⁵⁵⁹ dört yerde Afuv,⁵⁶⁰ üç yerde Şekur,⁵⁶¹ iki yerde Aziz⁵⁶² ve birer yerde de Rabb⁵⁶³ ve Vedud⁵⁶⁴ esmasıyla Allah’ı vafsetmiştir. Otuz altısı Mekki, seksen beşi de Medeni surelerde olmak üzere marife ve nekre şeklinde geçmiştir. Ğafur ismi, Aziz, Şekur, Vedud ve Rabb esmasıyla ya da tek başına yalnızca Mekki surelerde yer alırken, Afuv ismiyle de yalnızca Medeni surelerde yer almıştır. Rahim ve Halim isimleriyle ise hem Mekki hem de Medeni surelerde ortaya çıkmıştır. Bazen bitişen isimlerin arasında Gafuru’r Rahim, Gafuru’ş Şekur, Gafuru’l Vedud, Azizu’n Ğafur bazen de Afuv’n Ğafur şeklinde Kur’an’da yer almaktadır.⁵⁶⁵ Ğafur ismi, incelemekte olduğumuz Mekki surelerde Buruc suresinin on dördüncü ayetinde geçmektedir.

Allah, büyük-küçük, açık-kapalı, isteyerek-istemeyerek yapılan günahların çeşidine bakmaksızın, istisnasız bütün günahkâr kullarını tövbe etmeleri durumunda affedeceğini vaad etmiştir. O, kullarına karşı sınırsız bir affa ve mağfirete sahip tek ilahdır. Böylece onları cehennem azabından uzak tutup cennetine yerleştirendir.

3.3.13. Vedud

Sözlükte “sevgi, temenni, arzu” gibi anlamlara gelen vedd/vüdd kavramı, meveddenin masdarıdır.⁵⁶⁶ Allah’ın esmasından olan Vedud da vedden türemiştir. Vedud sözlükte, “kullarını çok seven, onlara ihsanda bulunan”⁵⁶⁷ gibi manalara gelmektedir. Feul vezni, hem fail hem de meful anlamlarını ihtiva eder. Dolayısıyla Vedud ismi de hem seven hem de sevilen

⁵⁵⁶ İbni Manzur, *Lisânu’l-Arab*, 5/25; Firûzâbâdî, *Kâmûsu’l-muhît*, 451; Zeccac, *Esmâillahi’l-hüsnâ*, 37; Zeccacî, *İştikâku esmâillah*, 94.

⁵⁵⁷ İsra 17/25; Kehf 18/58

⁵⁵⁸ Örneğin; Bakara 2/173; Ali İmran 3/31; Nisa 4/23; Maide 5/3; En’am 6/54; A’raf 7/152; Enfal 8/69; Tövbe 9/5; Hud 11/41; Yusuf 12/53; İbrahim 14/36; Nur 24/5; Furkan 25/6; Neml 27/18; Ahzab 33/5; Fussilet 41/32; Fetih 48/14; Hucurat 49/5; Hadid 57/28; Mücadele 58/12; Mumtehine 60/20

⁵⁵⁹ Bakara 2/225, 235; Ali İmran 3/155; Maide 5/101; İsra 17/44; Fatır 35/41

⁵⁶⁰ Nisa 4/43, 99; Hacc 22/60; Mücadele 58/2

⁵⁶¹ Fatır 35/30, 34; Şura 42/23

⁵⁶² Fatır 35/28; Mülk 67/2

⁵⁶³ Sebe 34/15

⁵⁶⁴ Buruc 85/14

⁵⁶⁵ Altın, *Esmâ-i Hüsnâ’nın Semantik Tahlili*, 188.

⁵⁶⁶ İbni Manzur, *Lisânu’l-Arab*, 3/453; Firûzâbâdî, *Kâmûsu’l-muhît*, 3/325; Isfahânî, *Mufredât*, 860.

⁵⁶⁷ Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, 340.

anlamlarına gelmektedir. Buna göre Allah'ın kullarını/velilerini sevmesi, kulların/velilerin de Allah'ı sevmesi şeklinde yorumlanmaktadır.⁵⁶⁸

Kur'an'da iki yerde geçmektedir. Geçtiği yerlerden birinde Rahim⁵⁶⁹ ismi ile diğerinde ise Ğafur⁵⁷⁰ ismi ile birlikte geçmektedir. Vedud ismi, incelediğimiz surelerden biri olan Buruc suresinde Ğafur adıyla zikredilmektedir. Hatırlanacağı üzere cahiliye Araplarının taptığı putlardan biri olan Vedd de esmadan olan Vedud gibi aynı kökten türemiştir. Allah'ın ismi olarak Vedud, kullarını seven, onları yaratan, hayatlarını idame eden, günahlarını bağışlayan, adaleti tesis etmek adına ve asıl mükafat mekanı olan ahireti yaratan anlamlarına gelmektedir.

3.3.14. Muhit

H-y-t kökünden türeyen muhit, “kuşatma, çevreleme, ihata etme” anlamlarına⁵⁷¹ gelmektedir. Muhit ismi fail olarak, “Bir şeyi bütün yönleriyle kuşatan, ihata eden”⁵⁷² demektir. Kur'an'da sekiz kez Allah'a nispet edilmektedir. Geçtiği yerlerde nekra olarak ifade edilmiştir. Mekki ve Medeni surelerde de yer almıştır.⁵⁷³ İncelediğimiz surelerden Buruc suresinde geçmektedir.⁵⁷⁴ Allah'ın vasfı olarak Muhit, O'nun ilminin ve kudretinin ezelden ebede her şeyi kuşatması anlamındadır. Hiçbir şey O'ndan beri değildir. Hiçbir şey O'nu zor durumda bırakamaz. Her şey O'nun ilmi dahilindedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere muhit ismi nekra olarak Kur'an'da geçmektedir. Bir ayet dışında geçtiği bütün yerlerde kafir, münafik ve müşriklere uyarı ve tehdit şeklinde geçmektedir. Bu durum muhit isminin, ilmi kuşatmanın yanında şiddet, azap, kahır gibi korkutucu yönlerini göstermektedir. Böylece Allah, kafir, müşrik ve münafıklardan haberdar olduğunu, onları ilmiyle kuşattığı, akıbetin onlar için kötü olduğunu ve bu tip insanları cezalandıracak kuvvete sahip olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁷⁵ Kafir, müşrik ve münafıklardan haberdar olup azap ile korkuttuğu gibi aynı şekilde mü'minleri de gördüğü ve Cennet ile müjdelediği görülmektedir.

3.3.15. Hâkim

H-k-m kökünden türeyen Hâkim, sözlükte “ıslah için men etmek, düzeltmek, hükmetmek, hakim olmak” gibi anlamlara gelmektedir. Hâkim, hükmeden, karar veren, zulmü önleyen, hikmet sahibi, alim, yanlışlığı önleyen, filozof, doktor; hakem, uzman hâkim, tarafsız

⁵⁶⁸ Nesefî, *Medariku't-tenzîl*, 3/625; Zeccacî, *İştikâku esmâillah*, 52; Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8/388; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 3/466.

⁵⁶⁹ Hud 11/90

⁵⁷⁰ Buruc 85/14

⁵⁷¹ Isfahânî, *Mufredât*, 625.

⁵⁷² Zeccacî, *İştikâku esmâillah*, 46.

⁵⁷³ Altın, *Esmâ-i Hüsnâ'nın Semantik Tahlili*, 143.

⁵⁷⁴ Buruc 85/20

⁵⁷⁵ Altın, *Esmâ-i Hüsnâ'nın Semantik Tahlili*, 143.

karar veren, hüküm elinde olan; Hayru'l Hâkimin, hakimlerin en hayırlısı; Ahkamu'l Hâkimin de hükmedenlerin, hakimlerin hâkimi demektir.⁵⁷⁶

Hâkim ismi Kur'an'da doksan bir yerde Allah'a nispetle geçmektedir. Hâkim tek başına kullanılmazken kırk yedi yerde Aziz, otuz altı yerde Alim, dört yerde Habir, iki yerde Âli, birer yerde Tevvab, Hamid ve Vasi esmasıyla birlikte geçmiştir. Bu geçişlerden otuz biri Mekki, altmış ise Medeni'dir. Bazen nekra bazen de marife olarak ifade edilmiştir. Hâkim ismi Habir, Hamid ve Âli isimleriyle yalnızca Mekki, Tevvab ve Vasi isimleriyle yalnızca Medeni, Aziz ve Alim isimleriyle de hem Mekki hem de Medeni surelerde geçmektedir. Hâkim ismi medeni surelerde daha çok geçmektedir. Bunu sebebi Medine'de ahkam konularının fazlalığı olarak yorumlanmaktadır.⁵⁷⁷

Allah her hükmünde hikmet sahibidir. Mahlukun halıkı O'dur. Dolayısıyla ne zaman, nerede, ne ve nasıl olacağı yalnızca O'nun hükmüyle icra olunur. Örneğin Hz. Adem'in ilk, Hz. Muhammed'in son Peygamber oluşu, insanın topraktan, meleğin nurdan, cinnin ise ateşten yaratılması, dünya ve ahiret hayatının varlığı bir hikmete binaendir. Elest bezmi, insanın yaratılışı, dünya ve ukba hayatı, hesap, ceza, mükafat kısaca ezelden ebede her şey O'nun hikmetli hükümlerine bağlıdır.

3.4. İlk Dönem Mekki Sureler ve Esmâ-i Hüsnâ'nın Dönüşümdeki Rolü

İnsanlar başıboş bırakılmak için yaratılmamışlardır. Aksine yaratılışlarının çok değerli bir gayesi vardır ki o da gerçek anlamda yalnızca Allah'a kul olmaya çalışmaktır. Bu gayeyi gerçekleştirmeye çalışan insan, hiç şüphesiz örnek alacağı doğru bir modele ihtiyaç duyacaktır. Şayet inanan kişi, sağlam bir modele ulaşabilirse aynı zamanda kendisi de model bir insan vasfını kazanacaktır. Bu bağlamda en sağlam ve sağlıklı olan modelin, Allah tarafından görevlendirilmiş elçiler olan peygamberlere ve onların getirdikleri vahye itaat etmek olacağı açıktır. Şayet gelen vahye ve onu hayatında örneklik yapacak şekilde uygulayan peygambere itaat edilmeyip karşı gelirse, bu durumda acıklı bir azap insan için kaçınılmaz olacaktır. Sözü edilen azabın bir kısmı Nuh tufanında olduğu gibi bu dünyada görülebilirse de asıl veçhesi ve daha korkunç olan yüzü ahiret âleminde ortaya çıkacaktır.⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, 243; Zeccac, *Esmâillahi'l-hüsnâ*, 43; Isfahânî, *Mufredât*, 248-250; Kurtubî, *Esnâ*, 304; Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, 150.

⁵⁷⁷ Altın, *Esmâ-i Hüsnâ'nın Semantik Tahlili*, 164.

⁵⁷⁸ Maşallah Turan, "Model İnsan Oluşturmada Kur'ânî Yöntem (Nûh ve Muhammed Sureleri Örneği)", *I. Uluslararası İksad Sosyal Bilimler Kongresi* (Mardin: Mart 2018), 246.

Konumuzun anlaşılması adına bundan önceki başlıklarda genelden özele doğru özet bilgiler vermiştik. Bu başlık altında ise ilk dönem Mekki sureler özelinde esma-i hüsnanın rolünü incelemeye çalışacağız.

3.4.1. Alak Suresi (Rabb-Ekrem)

Hız. Peygamber'e ilk vahyin nasıl ve ne zaman indiği kaynaklarda zikredilmektedir. Resulullah kırk yaşına ulaştığında kimseyi görmediği halde kendisine 'Ya Muhammed!' diye seslenildiğini duyardı. Cebrail'i görene kadar, kendisine seslenen kimseyi göremediği için cinlerin kendisine musallat olduğu korkusuna kapılmıştı.⁵⁷⁹ Ancak vahiy kendisine indiği zaman bu korkusu giderilmiştir. Vahyin başlangıcı ise Hız. Aişe'den bir rivayetle şu şekilde anlatılmaktadır: "Resulullah'a vahiy, sadık rüyalar ile başladı. O'nun gördüğü her rüya sabahın aydınlığı gibi çıkardı. Sonra O'na yalnızlık sevdirdi. Hıra mağarasına çıkarak birkaç gece tek başına kalırdı. Bunun için yanına azık alıyor, azığı bitince de Hız. Hatice'ye gelerek tekrar azık alır, geri dönerdi. Bu durum Hıra'da, Hak gelinceye kadar devam etti. Melek ona gelerek "Oku!" dedi. "Ben okuma bilmem." diye cevap verdi. Hız. Peygamber olayın kalan kısmını kendi anlatarak şöyle buyurdu: "Ben okumayı bilmiyorum" deyince, melek beni tutup gücüm kesilinceye kadar sıktı. Sonra bıraktı. Tekrar "Oku!" dedi. Ben yine "Okuma bilmiyorum." dedim. Yine beni tutup gücüm kesilene kadar sıktı ve bıraktı. Ardından yine "Oku!" dedi. Ben yine "Okuma bilmiyorum." deyince üçüncü kez yine gücüm bitene kadar sıktı ve bıraktı. Ardından "Yaratan Rabbi'nin adıyla oku. O ki insanı alaktan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir." dedi. Resulullah bu ayetleri alarak ve gönüllü titreyerek Hız. Hatice'nin yanına geldi ve "Beni örtün! Beni örtün!" buyurdu. O'nu örttüler. Kendine gelince, Hız. Hatice'ye "Kendimden korkuyorum." diyerek başından geçenleri anlattı. Bunun üzerine Hız. Hatice "Asla korkma! Vallahi Allah seni asla sıkıntıda bırakmayacak. Vallahi Sen, sıla-i rahime özen gösterirsin, doğru konuşursun, zayıfların yükünü taşırsın, fakiri korursun, misafire ikramda bulunursun, haklıya yardımcı olursun." dedi. Daha sonra Hız. Hatice, Hız. Peygamber'i alarak amcazadesi Varaka b. Nevfel'e götürdü. Varaka, cahiliyede Hıristiyan olmuş, İbranice'yi bilen, İncil'in bir kısmını Arapça'ya çeviren, yaşlı ve gözleri görmeyen biriydi. Hız. Hatice Varaka'ya "Ey amcamın oğlu! Kardeşinin oğlunu dinle ne diyor?" Varaka Hız. Peygamber'e "Ey kardeşimin oğlu! Ne gördün?" diye sorunca Resulullah gördüğü şeyleri kendisine anlattı. Bunun üzerine Varaka, "Bu Allah'ın Hız. Musa'ya gönderdiği Namus-u Ekber'dir. Keşke genç olsaydım da sana yardım edebilseydim. Kavmin seni yurdunda çıkardığında hayatta olsaydım." dedi.

⁵⁷⁹ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 3/493

Resulullah “Kavmim beni yurdundan mı sürecek?” diye sordu. Varaka, “Senin gibi bir din getiren kimse yoktur ki eziyet görmesin. Eğer o gün hayatta olursam sana mutlaka yardımcı olacağım.” dedi. Ancak kısa bir süre sonra Varaka öldü. Vahiy Resulullah’ı üzecek kadar bir süre kesildi.”⁵⁸⁰

Bu şekilde başlayan vahyin ilk beş ayetini incelediğimizde Rabb isminin yaratma, cömertlik ve bilgi ile geldiğini görmekteyiz. Hatırlanacağı üzere Rabb, yaratma, terbiye, düzenleme gibi anlamlara gelmekteydi. İlk ayette geçen Rabbin, yaratma özelliği zikredilmektedir. Hz. Peygamber özelinde insanın yaratılışı ele alınmıştır. Rabb ki insanı yokluktan varlığa -Hz. Adem ve Hz. İsa istisna olmak kaydıyla- anne ve babadan meydana getirdi. Daha sonraki dönemde “...hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra bir "alaka"dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir "mudga"dan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor, sonra da (akıl, temyiz ve kuvvette) tam gücünüze ulaşmanız için (sizi kemale erdiriyoruz.)”⁵⁸¹ şeklinde detaylı anlatılacak olan insanın yaratılması, ilk etapta bu şekilde ifade edilmiştir. Seni yaratan yaratmakla yetinmeyen, dahili (fitri) ve harici (vahiy) ile terbiye eden Rabbinin adıyla oku. Rabb, ayrıca Ekrem vasfıyla da kullanılmıştır. Ey Muhammed! Okuyacağın vahiy, yapacağın tebliğ Allah’ın, özelde sana, genelde ise kavmine ve bütün insanlığa bir lütfudur, cömertliğinin bir göstergesidir. Zira tebliğ esnasında hem Mekke hem de öteki bölgeler tevhitte uzaklaşmıştır. Bunun sonucunda da insanlık fitrata aykırı inanç ve davranışlarda bulunmuştur. Son risalet ile dünya-ukba saadeti elde etme durumu ortaya çıkmıştır. Bu yüzden önce sen oku, anla, yaşa. Ardından hal ve kal ile de evvela kavmin, ardından da ahirete kadar gelecek nesillere vahyimizi ilet. Böylece müşrikler ve ötekiler asıl yaratıcının, cömerdin ve öğretenin aciz ve hakir olan maddi-manevi putların değil yalnızca Allah olduğunu anlasınlar.

3.4.2. Muddessir Suresi (Rabb)

Vahyin birkaç günden üç yıla kadar kesildiğine dair çeşitli rivayetler mevcuttur.⁵⁸² Bu süre zarfında Resulullah psikolojik açıdan oldukça sıkıntılı bir süreç yaşamıştır. İlk vahyin heyecanının ardından Hz. Peygamber tekrar vahiy almak umuduyla Hira dağına çıkıyor ancak beklediği vahiy henüz alamıyordu. Bu sırada vahiy aldığına dair haberler Mekke’de duyulmuş

⁵⁸⁰ Buhârî, *Sahîh*, Bed’ul Vahiy 3, Muhammed Ebu Zehra, *Son Peygamber Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)*, trc. Mehmet Keskin (Ankara: İ’tisam Yayınları, 2018), 2/15.

⁵⁸¹ Hac 22/5

⁵⁸² Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 287.; Ebu Zehra, *Son Peygamber*, 2/28.

ve vahyin kesilmesiyle onunla alay edenler olmuştur. Bir keresinde Ebu Cehil ile Ebu Sufyan, yan yana iken yanlarından geçen Hz. Peygamber'e Ebu Cehil kahkaha atarak "Bak, Abdimenaf'ın Peygamber'i geliyor." diyerek alay etmiştir. Yanındaki Ebu Sufyan henüz iman etmese de hem kabile taassubu hem de Hz. Peygamber'in tebliği henüz açıktan yaparak düzenlerini bozmamış olmasıyla olsa gerek "Ne yani Abdimenaf'tan Peygamber çıkamaz mı?" demiştir.⁵⁸³ Ayrıca Velid b. Muğire Kureyş için bir yemek tertip etmişti. Velid yemektekilere "Bu adam için ne diyorsunuz?" sorusunu yöneltmiştir. Kâhin, sihirbaz, şair gibi benzetmeler yapmış ancak hiçbiri kabul görmemişti. Sonunda "büyü yapılmış biri" kanaati üzerinde birleştiler. Bu durum Hz. Peygamber'e ulaştınca oldukça üzölmüştür.⁵⁸⁴ Bu ve benzeri olaylar ile canı daha da sıkılan Hz. Peygamber, bazen dağlarda yüksek yerlerden atlamayı dahi düşünmüştür ancak Cebrail'in "Sen gerçekten Allah'ın elçisisin." sözüyle sakinet bulmuştur.⁵⁸⁵ Fetret zamanı bir ara Hz. Peygamber yolda yürürken gökyüzünden bir ses işitmiş ancak sağa, sola, önüne ve arkasına baktığı halde kimseyi görememiştir. Mübarek başını yukarıya kaldırdığında ise yer ile gök arasında bir tahtta oturmuş halde Cebrail'i asli suretinde görmüştür. Bu sahneden etkilenen Hz. Peygamber korkmuş halde eve gitmiş ve Hz. Hatice'ye "Beni örtün! Beni örtün!" buyurmuştur. Ardından da "*Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) Kalk da uyar. Rabbini yücelt. Nefsini arındır/elbiseni temiz tut. Pislikten uzak dur. Yaptığını çok görerek başa kakma. Rabbinin rızasına ermek için sabret. Sura üfürüldüğü zaman var ya; işte o gün çetin bir gündür. O gün kafirler için hiç kolay değildir.*"⁵⁸⁶ ayetleri nazil oldu.⁵⁸⁷ Dördüncü ayette geçen elbiseni temiz tut tavsiyesinde ilginç bir anekdot vardır. Zira Araplar, bir adamın sadık ve vefalı oluşumunda elbisenin temiz olup olmayışına da bakarlardı.⁵⁸⁸ Elbisenin temizliği de onların yanında emin vasfı için bir kıstastı. Doğumundan itibaren Araplar içerisinde güvenilir olan Hz. Muhammed "el- Emin" olarak isimlendirilmiştir. Bu ayet ile elbisenin de temizliğine dikkat edilmesi hatırlatılmaktadır.

Rabb ismi ön planda olarak, ayetlerde hem Rabbini yüceltmesi hem de sabretmesi tavsiye edilmektedir. Yüceltme tavsiyesi, gizli de olsa vahyi yaşama ve yayması, sabır tavsiyesi de gelen ve gelmesi muhtemel eziyetler içindir. İlerde sabır sonucu Makam-ı Mahmud'a layık görölmüş, sabrına karşılık İsra-Miraç olayları gerçekleşmiş ve İslamiyet dünyanın her yanına

⁵⁸³ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, 1/25

⁵⁸⁴ İbni Kesir, *Tefsiru'l- Kur'an*, 8/262.

⁵⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/403.

⁵⁸⁶ Muddessir 74/1-10

⁵⁸⁷ Beğavî, *Meâlimu't-tenzil*, 8/263; İbni Kesir, *Tefsiru'l-Kur'an*, 8/261; Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 3/561; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/400-401.

⁵⁸⁸ Beğavî, *Meâlimu't-tenzil*, 8/264.

yayılmıştır. Alak suresinde olduğu gibi hitap Hz. Peygamber özelindedir. Tüm bu olayların Rabbin kontrolünde olduğu, nübüvvetin terbiyesi ve süreci için olduğu vurgulanmaktadır. Zira önceki Peygamberler de benzer yol ve terbiyeden geçmiştir. Aynı durum sünnetullah gereği Hz. Peygamberde de Rabb ismi zikredilerek tecelli etmektedir. Hz. Peygamber sabrı sonucu yukarıda saydığımız nimetlere mazhar olurken, hal ve istikbalde eziyet eden, edecek olan inkarcılar henüz nübüvvetin başında kıyamet ve ahiret ile uyarılmıştır.

Böylece Cebrail, Hz. Peygamber'e, O da Hz. Hatice'ye abdest almayı, namaz kılmayı öğretmiştir. Bu süreçle birlikte İslam dininden gizliden de olsa haberdar olunmaya başlanmıştır. Bu dönemde Hz. Ebubekir, Hz. Ali, Zeyd b. Harise gibi isimler Müslümanlığı seçerek İslam'ın ilkleri olmuştur.⁵⁸⁹ Gizli davete örnek vermek gerekirse Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi İslam'a ilk davet ettiğiğinde, İslam'ı kabul etmemesi halinde kimseye bir şey söylememesini istemiştir.⁵⁹⁰

3.4.3. Tebbet/Mesed Suresi

Hz. Peygamber bundan sonra kavminden akrabalarını uarmaya başlamıştır. Resulullah, baba bir amcası Ebu Leheb tarafından şiddetli bir tepki ile karşılaşmıştır. Ebu Leheb'in asıl adı, Abduluzza b. Abdulmuttalib'dir. Hz. Peygamber'in en azılı düşmanlarından biridir. Karısı Ümmü Cemil de Resulullah'a kapısının eşğine ya da yolları üzerine dikenler koyarak işkence ederdi.⁵⁹¹ Resulullah kavmini toplayıp onlara uyarıda bulununca Ebu Leheb "Kuruyasıca! Bunun için mi topladın bizi!" diye aşırı bir tepki gösterdi ve hakkında "*Ebu Leheb'in elleri kurusun. Zaten kurudu. Ona ne malı fayda verdi ne de kazandığı. O, bir alevli ateşe girecektir. Boynunda bükülmüş hurma liflerinden bir ip olduğu halde sırtında odun taşıyarak karısı da (o ateşe girecektir).*"⁵⁹² suresi nazil oldu.⁵⁹³ Bir başka rivayette bu surenin iniş nedeni olarak Ebu Leheb, Hz. Peygamber'e gelerek "İman edersem ne kazanırım?" diye sormuş Resulullah da "Öteki Müslümanlar ne kazanırsa" buyurmuştur. Ebu Leheb "Benim onlardan bir üstünlüğüm olmayacak mı?" deyince Hz. Peygamber "Başka ne istiyorsun ki?" diye cevap verir. Ebu Leheb "Onlarla eşit olacağım öyle mi? Olmaz olsun, kurusun böyle din." demiş ve bu sure nazil olmuştur.⁵⁹⁴ Bu rivayet, surede geçen malı ve kazandığının fayda vermemesi ile de uyumludur.

⁵⁸⁹ İbni Hişâm, *Sîret*, 1/281, 283, 285; İbni İshak *Sîret*, 181, 183.

⁵⁹⁰ Ahmed b. Yahya b. Cabîr Belazurî, *Ensâbu'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyad Zerkelî (Beyrut: Daru'l-fikr, 1996), 1/126.

⁵⁹¹ İbni Kesîr, *Tefsîru'ul-Kur'ân*, 8/515; Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 8/582.

⁵⁹² Tebbet 111/1-5

⁵⁹³ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 3/523.

⁵⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/714-715.

Bu rivayetler ayrıca müşriklerden mele sınıfından olanların bakış açısını yansıtmakta önemli bir veri oluşturmaktadır. Zira bu sınıfın, Mekke ve civarında kurulu dini ve dünyevi bir düzenleri vardır. Dolayısıyla bu düzenlerini bozup köle ile aynı sınıfa mensup olmak mele sınıfına ağır gelmiştir. Bu yüzden de davetin ilk anından itibaren, mele sınıfından büyük bir çoğunluğu, kurdukları dünyevi saltanatın bozulmasıyla şiddetli tepkiler göstermiş ve imana bir türlü yanaşmamışlardır. Bu sure ile birlikte artık Hz. Peygamber ve mü'minlere eziyet eden, tebliğe mani olan bazı müşrikler hakkında ara ara ayetler indiğini görmekteyiz.

Her ne kadar surede açıkça bir esma zikredilmese de Tebbet, bir önceki sure olan Muddessir suresindeki “*Rabbin için sabret.*”⁵⁹⁵ ayetinin sebep ve sonucu mahiyetindedir. Zira zikrettiğimiz her iki rivayette de müşrikler alışıageldikleri düzenden kopacaklarını sezmiş ve tepki göstermeye başlamıştır. Daha önce geçen Rabb, bu aşamada sonraki surelerde geçecek olan Hebir, Alim, Şedid ve Muhit gibi esma örtülü bir şekilde işlenmiştir. Ey Muhammed! Ebu Leheb, karısı ve diğerlerinin yaptıklarından haberdarız. Onları görüyoruz. Dünya ve ukbada onları çepeçevre kuşatmış bulunmaktayız. Onlara dünyada rüsvaylık, ahirette de çetin bir azap vardır. Sen Rabbin için sabretmeye, gizliden de olsa vahyi yaşama ve yaşatmaya devam et. Böylece Ebu Leheb ve karısı üzerinden Hz. Peygamber ve İslam’a kibir, gurur ve zalimce yaklaşanlara özel bir aile zikredilerek ultiमतom verilmekte ve bunların karşılıksız kalmayacağı mesajı açıkça verilmektedir.

3.4.4. Tekvir Suresi (Allah-Rabb)

Bundan sonraki süreçte artık kıyamet, ahiret ve sonuçları ve Hz. Peygamber’in risaleti işlenmeye başlanmıştır. Dördüncü sırada yer alan Tekvir suresi iki kısma ayrılmıştır. İlk kısmı, çoğunluğu ahireti inkar eden müşriklere olup, ahirete giden adımların ilki olan kıyametin kopuş anı, muhatapların zihninde betimlenerek bu hakikati idrak etmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Surede cahiliye Arapları için hayati önemi haiz develer zikredilerek dikkat çekilmeye çalışılmış, ardından da deve kadar değer verilmeyen diri diri gömülen kız çocuklarının hesabının sorulacağı vurgulanmıştır. Hatırlanacağı üzere cahiliye Arapları, kız çocuklarına cariyeye olmaları korkusu, savaşta zayıf kalmaları, köle sınıfına düşme tehlikesi ve büyüdüklerinde başka kabilelere verilerek rakip kabilelerin çoğalması ile bu kabilelerin güçlenmesine neden olmaları yüzünden değer vermemiş, üstüne üstlük hayat haklarını ellerinden alarak onları diri diri gömmekteydiler. Yapılan bu vahşice katliamın hesapsız kalmayacağı, mazlum durumdaki maktule, ölüm nedeninin sorulacağı beyan edilmiştir. Bu

⁵⁹⁵ Muddessir 74/7

sorguya müteakip yine ahiretle ilgili olan cennet ve cehennem ilk kez zikredilmiştir. Surenin ikinci kısmında ise sabah, akşam ve yıldızlara yemin edilerek başlanmış ve Hz. Peygamber'in nübüvvetinin doğrulu vurgulanmıştır. O'nun mecnun olmadığı, Cebrail'i olduğu gibi yani apaçık şekilde asli suretinde gördüğü, Kur'an'ın Allah katından Cebrail vasıtasıyla indiği, şeytan sözü olmadığı, Kur'an'ın doğru yola ulaşmayı dileyenler için de bir rehber olduğu beyan edilmiştir.

Hz. Peygamber Cebrail'i asli suretinde görmek istemişti. Bunun üzerine O'nu gökte olduğu gibi gördü ve korkudan bayıldı. Bu duruma şahit olan müşrikler onunla alay ederek mecnun olduğu ve Kur'an'ı kendisinin uydurduğu iftirasını attılar. Bu ayetler de bu iddialara cevap olarak nazil olmuştur.⁵⁹⁶ Burada kâhin, sihirbaz, büyücü, cinlere atıf yapılmıştır. Zira Arap toplumunda cinlerin önemli bir yeri olduğunu beyan etmiştik. Resulullah'ın onlarla işi olmadığı, onların isteğiyle, onlar gibi bir şey karşılığında ve yalnızca işlerine gelen gibi değil sadece Hakk'ın isteği ile hareket ettiği ve bütün vahyi olduğu gibi ilettiği buyrulmuştur. Evvela kıyametin kopuş anında meydana gelecek olaylar üzerinden nübüvvet ispatlanmaya, akabinde de Kur'an'ın hak olduğu, Allah'ın alemlerin Rabbi olduğu ve O dilemedikçe kimsenin bir şeyi dileyemeyeceği zikredilmiştir. Zira rivayetlerde, “*Kur'an doğru yolu seçmek isteyenler için bir öğüttür.*”⁵⁹⁷ ayeti inince, Ebu Cehil, “Bu bize göre, dilersek inanır, dilemezsek inanmayız.” deyince⁵⁹⁸ Allah, Ebu Cehil'e, “Alemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.”⁵⁹⁹ ayetiyle karşılık vermiş ve seçimin yalnızca Allah'ın elinde olduğunu vurgulamıştır. Bu şekilde de müşriklerin acizyeti, Allah'ın kudreti dile getirilmektedir.

3.4.5. A'la Suresi (A'la-Allah-Rabb)

A'la suresinde Allah, Hz. Peygamber özelinde muhataplara Kendisini yüceltmesini emretmiştir. Zira Rabb, müşriklerin taptığı putlardan münezzehtir. O, onlara benzemez, A'la'dır. Yüceler yücesidir. O, yarattı, takdir ve tayin etti. Toprakta yeşillikler çıkardı ve kuruttu. Oysa müşriklerin taptığı putlar tüm bu vb. ilahi fiillerden acizdir. Resulullah özelinde Mekke'li müşriklere, putlar zikredilmeden ve açık açık yerilmeyecek şekilde hakikatler gösterilmektedir. Bu hakikatler arasında, ahireti inkar eden müşrikler için temsil yoluyla bitkilerin yağmur suyu ile yeşillendiği, zamanın ilerlemesiyle kuruyup rüzgarda savrulduğu anlatılmaktadır. Alak suresinde alaktan yaratılan insana bir atıf bulunmaktadır. Toprak ana rahmine, yağmur suyu meniye, yaratılış yeşillığe, dünya hayatının geçici oluşu da yeşilliğin

⁵⁹⁶ Kurtubî, *Cami'*, 22/115.

⁵⁹⁷ Tekvir 81/27-28

⁵⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, 24/173.

⁵⁹⁹ Tekvir 81/29

sararıp solması ile temsil edilmiştir. Bu şekilde müşrik kimliğinin en önemli özelliklerinden biri olan ahireti inkar, bilinçlerde yer edinmeye başlamıştır. İnsan, yağmur, toprak, bitkiler örneğiyle A'la olan Rabbin kudreti gösterilmektedir. Putlar ise bu ilahi vasıflardan acizdir. Dolayısıyla kulluk aciz olan put, cin, melek ve yıldız gibi mahluklara değil, A'la ve Rabb olma kudretine sahip Halık'a layıktır.

İlk surelerin özelliklerinden biri olan Hz. Muhammed'e, Peygamberliğinin hak olduğu, ilahi koruma ve yönlendirmede olduğu ayetlerin ezberletilip unutturulmaması da geçmektedir. Surede ayrıca tebliğden istifade eden ile etmeyen kıyas edilmiş ve kendinin tebliğ ile arındırmanın kurtuluşa erdiği, yüz çeviren şakinin ise ahirette ebedi bir cezaya müstahak olduğu vurgulanmaktadır. Buna rağmen müşriklerin ahirete yönelik bir hayat yaşamadığı, ısrarla dünya hayatına kapıldıkları zikredilerek eleştirilmiştir. Tüm bu gerçekler ilk kez dile getirilmemiş, Hz. İbrahim ve Hz. Musa zamanında da dile getirilmiştir. Özellikle bu iki büyük Peygamber'in zikredilmesi, Kur'an'ı dinleyen topluluğun zihinlerinde zikredilen Peygamberlerin önemli yerleri olmasıyla alakalıdır. Hz. İbrahim, Haniflik dini ile ilişkisi, Hac gelenekleri, oğlu Hz. İsmail ile Arapların atası olması sebebiyle oldukça bilinen ve önem bina edilen bir elçidir. Hz. Musa ise Hicaz'da, bu bölge halkını etkileyen Tevrat ve şeriatı, O'nun Firavun'a gönderilişinin hikayesi, mucizelerinin meşhur olduğu Yahudi toplulukları vardı.⁶⁰⁰ Bu sebeplere binaen bu iki isim çevrede büyük etki bırakmıştır. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in dışında zikredilen ilk Peygamberler Hz. İbrahim ve Hz. Musa olmuştur. Çünkü Araplar atalarına kabile taassubundan dolayı oldukça bağlı kalmıştır. Hayattaki maddi-manevi her alanda onları takip etmeye çalışmışlardır. Bu bağlılık ile ilk ataları kabul edilen Hz. İbrahim hatırlatılarak, samimi iseler A'la ve Rabb esmasını kullanarak Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın da dini olan tevhide dönmeleri istenmiştir.

3.4.6. Leyl Suresi (Rabb)

Leyl suresini incelediğimizde de gözle görülen gece, gündüz, erkek ve dişiye yemin edilerek başlamıştır. Kadının yaratılışı erkek ile birlikte anılmıştır. Bu durum da yine cahiliye kimliğine kadına saygıyı peyderpey aşılama amaçlamaktadır. Önce diri diri toprağa gömülen kız çocuğunun hesabı sorulacak denilirken bu aşamada geçmişin geçmişte kaldığı yapılan yanlışların tekrarlanmaması adına kadın ve erkeğe birlikte yemin edilerek yaratılış, yaşam ve önem bakımından eşit olduğu mesajı verilmektedir.

⁶⁰⁰ Derveze, *Tefsiri'l Hadis*, 1/168.

İlk kez zengin ile fakir ele alınmakta, cömert ile pintinin yaptıkları fiillere göre karşılık göreceği, cömerdin işlerinin kolay olacağı, cimrinin ise çetin bir sona düşer olacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca yine cennet-cehennem vurgusu yapılmış ve inkar edip pinti olanların cehenneme gideceği, iman edip cömert olanların da cehennemden uzak kalacağı hatırlatılmaktadır. Cehennemden beri olan bu kişilerin cömertliği, yalnızca Rabbi A'la'nın rızasını kazanmak içindir. Nitekim Hz. Ebubekir, bu dönemde müşrikler tarafından, sırf iman ettikleri için işkence gören köleleri satın alıp hür bırakmıştır. Özgürlüklerini verdiği kölelerden herhangi bir ücret ve teşekkür beklememiştir. Yalnızca Rabbi A'la'nın veçhi için bunu yaptığını söylemiş ve hakkında “*O, hiç kimseye karşılık bekleyerek iyilik yapmaz. (Yaptığı iyiliği) Ancak yüce Rabbinin rızasını istediği için (yapar).*” ayetleri nazil olmuştur.⁶⁰¹ Ayet ve sebab-i nüzulden yola çıkarak, ilk dönemdeki muhataplar arasında da oldukça cömert isimler vardı. Kendisinden aman isteyenleri ölümü dahi göze alarak çevirmeyenler mevcuttu. Ancak yapılan bu yardımlar çoğunlukla yalnızca toplum içinde saygıyı ve büyüklüğü elde etmek içindi. Oysa Allah, kullarından toplumda böbürlenen, kibir ve gösteriş yapanların değil yalnızca kendisinin emri olduğu, rızası ve veçhi (zatı) için yapılan yardımları kabul edeceğini buyurmaktadır. Bu aşamada cömertlik üzerinde bu kadar durulmasının hikmetlerinden biri kanaatimizce, tebliğin ilk aşamasında inananlar arasında maddi durumu kötü olanlar çoğunlukta, iyi olanlar ise azınlıkta olması sebebiyledir. Bir diğeri de inkarcıların dünyayı önceleyip ahireti unutma, tehir ve inkar etmeleri de cömertlik üzerinde bu kadar çok durulmasına neden olmuştur. Zira cömertlik ve cimriliğin geçtiği yerlerde ahiret vurgusu oldukça fazla yapılmaktadır. Bu şekilde de dünya ve içindekilerin geçici olduğu, ahirete taşınamayacağı gerçeği dile getirilmiştir. Rabbi A'la ismi burada, yüceliğin, büyüklüğün gösteriş için yardım yapanlarda değil bizzat alemlerin Rabbi olan yüce Allah'a ve O'nun rızasını elde etmeye çalışanlara ait olduğu vurgulanmaktadır.

3.4.7. Fecr Suresi (Rabb)

Tebliğ devam ederken Kureyş, mü'minlere eziyet etmeye devam etmiştir. Fecr suresinde ilk ayetlerde yeminler edilirken, sonraki ayetler daha önce zikredilmeyen, ilk kez bu surede olmak üzere geçmiş bazı kavimler ele alınmıştır. Ad, Semud ve Firavun zikredilen kavimlerdir. Müslüman olmadan önce Amr b. As, Mısır'ı ziyaret etmiş ve piramitlerin büyüklüğünü görmüştür. Piramitlerin bu büyüklüğü onları dağlara benzetmelerine sebebiyet vermiştir. Ad ve Semud kavimleri de Arap kıssalarındandır. Dolayısıyla Kur'an'ın ilk muhatapları helak olan bu üç topluluktan da haberdar idiler.⁶⁰² “*Ad ve Semûd kavimlerini de*

⁶⁰¹ Suyutî, *ed- Duru 'l-mensûr*, 8/538; Taberî, *Câmiu 'l-beyân*, 24/480; İbni Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'an*, 8/422.

⁶⁰² Derveze, *Tefsîri 'l-Hadis*, 1/181.

helak ettik. Bu, onların (harap olmuş) yurtlarından size besbelli olmuştur. Şeytan onlara işlerini süslemiş ve onları doğru yoldan alıkoymuştur. Halbuki onlar gözü açık kimselerdi.”⁶⁰³ ayetiyle de Ad ve Semud kavminin Araplar tarafından bilindiği vurgulanmaktadır. Kureyş’ten güçlü bu kavimlerin zikredilmesiyle müşriklerin zulümlerine devam etmeleri halinde aynı akıbeta uğrayacakları düşüncesi verilmiştir. Allah’ın Rabb vasfıyla onları gözetlediği, fesatlık çıkaran ve zalim olan her kavme azap kırbacının ineceği gerçeğiyle tehdit edilmiştir.

Kureyşli müşriklerden biri servet sahibi olduğu zaman “Rabbim bana ikram etti.” diyerek böbürlenir. Fakirlikle imtihan edildiği zaman da “Rabbim bana ihanet etti.” diyerek de yakınır. Müşriklerin ihanet dediği fakirliğin, sebepsiz olmadığı bilakis fakire yardım etmemeleri, yetimlerin mallarını haksızca yemeleri bu yolla da servet biriktirmeleri olduğuna işaret etmektedir.⁶⁰⁴ Sure daha önceki surelerdeki gibi yine kıyametin kopuş anı ve ahirete vurgu yaparak müşriklerin yaptıkları yanlışları dönmelerini aksi halde pişman olacaklarını, bu pişmanlığında fayda vermeyeceğini belirtmektedir. Zira ölümden sonra geri dönüşün olmadığı dile getirilmektedir. Ahirette Rabbin ve melekler saf saf geldiğinde⁶⁰⁵ ayetiyle de Rabb, onların zihinlerine, zihinlerindeki benzer bir yaklaşımla hatırlatılmaktadır. Zira müşrikler putlarının yanına gidebilmekte, putlarını kendiyile çeşitli yerlere götürebilmekteydi. Bu durumda da Rabbin gelişi hakiki manada değil muhatapların anlayacağı şekildedir. Çünkü Allah mekandan münezzehdir.

3.4.8. Duha Suresi (Rabb)

Vahiy bir müddet kesintiye uğramıştı. Bu süreçte Ebu Leheb’in karısı Ümmi Cemil başta olmak üzere müşrikler, Hz. Peygamber’in bir rivayette Rabbi, bir rivayette de şeytanı tarafından terk edildiğini alaylı bir şekilde söylemişlerdir. Bu söylemlere üzülen Resulullah’a Duha suresi nazil olarak teskin edilmiştir.⁶⁰⁶ Surede ilk iki ayette kuşluk vakti ve gecenin başladığı anlara yemin edilerek Resulullah’ın terk edilmediği vurgulanmıştır. Müşriklerin şiddetli engellemeleri sonucu Hz. Peygamber kendi memleketinde dilediği tebliği yapma fırsatı bulamamıştır. “Rabbin sana verecek ve sen razı olacaksın.” ayetiyle müjde verilmiş ve durumun böyle devam etmeyeceği vurgulanmıştır. Daha sonraki dönemlerde de görmekteyiz ki Mekke fethedilmekte ve insanlar bölük bölük İslam’a girmektedir. Bu kısım dünya hayatındaki lütuflar iken ahirette de Allah Hz. Peygamber’i memnun edecek makamlar vaad etmiştir.⁶⁰⁷ Surede üç

⁶⁰³ Ankebut 29/38

⁶⁰⁴ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, 1/51.

⁶⁰⁵ Fecr 89/22

⁶⁰⁶ İbni Kesir, *Tefsîru'l-Kur'an*, 8/324; Suyutî, *ed-Duru'l-mensûr*, 8/539-540; Beğavî, *Meâlimu't-tenzil*, 8/453.

⁶⁰⁷ İsra 17/79

kez Rabb ismi geçmektedir. Resulullah yetim ve öksüz iken önce dedesi ardından amcası tarafından himaye edilmiş, maddi sıkıntılar çeker iken Hz. Hatice'nin kendisine evlilik teklif etmesi ve onunla evlenmesiyle maddi sıkıntısı giderilmiş, Peygamberlik öncesi şirk toplumundan uzak tutularak müşrik inancından korunmuş, vahyin gelişiyle Hakk'ı ve hakikati, fikir, zikir ve fiilleriyle öğrenmiş ve nerede, ne yapması gerektiğine vakıf olmuştur. Bu nimetlere binaen terk edilmediği ve tebliğin ilk aşamasında karşılaştığı zorlukların kolaya döneceği müjdesi verilmiştir. Sonunda da Rabbinin tüm bu nimetlerini anması istenmiştir.

Hz. Peygamber'i ilgilendiren bu tema dışında, toplumu ilgilendiren yetim ve muhtaçların haklarına riayet edilmesi ele alınmaktadır. Bir önceki surede (Fecr) ilk kez bahsedilen bu konuda müşriklerin yetim ve muhtaçların haklarını yemeleri eleştirilmişti. Bu surede ise onların hakkına ilk önce Hz. Peygamber'in önem vermesi gerektiği buyrulmuştur. Zira bir toplumda liderin gittiği yolda, geri kalanlar ardından gider. Bu durumu Hudeybiye antlaşmasında kurban kesme ve tıraş olma olayında görmekteyiz. Hz. Muhammed kurbanını kesip tıraş olmadan ashaptan kimse söylenenleri yapmamıştır. Ta ki Resulullah kurban kesip tıraş olunca ashapta O'nu takip etmiştir.⁶⁰⁸

Hz. Peygamber özelinde muhataplara Rabb ismiyle şöyle bir mesaj verilmektedir. İnsanın varlığı yanında akıl, sağlık, çocuk, mal, şan şöret gibi maddi-manevi nimetleri de çekilen zorlukların giderilmesi adına vesileleri de yaratan O'dur. Tüm bu vb. nimetler Allah tarafından kullarına bahşedilen lütuflardır. Oysa ortak koşulan varlıklar yaratmanın ötesinde kendi ihtiyaçlarını dahi gidermekten aciz mahluklardır. Hatırlanacağı üzere kolu kırık Hubele müşrikler altından bir kol yamalamıştı. Dolayısıyla kulluğa layık olan acizlikten münezze olan Allah'tır. O yüzden ey müşrikler hem nimeti veren hem zorluğu gideren hem de taptığımız maddi-manevi putların acizliklerinden münezze olan Allah'a halis bir niyetle iman ve ibadet edin.

3.4.9. İnşirah Suresi (Rabb)

Duha suresine müteakip inen İnşirah suresi bir nevi Duha suresinin devamı niteliğindedir. Bir önceki surede Allah'ın Peygamberine verdiği nimetler zikredilmişti. Bu surede de verilen nimetlerden Resulullah'ın göğsüne inşirah verilmesi, belini büken yükünün kaldırılması, şanınin yüceltilmesi gibi nimetler zikredilmeye devam edilmiştir. Ayrıca iki kez üst üste zorlukla beraber kolaylığın olduğu vaad edilmiştir. Nübüvvet esnasında çekilen maddi-manevi sıkıntılarının sonucu fetih ve İslam'ın yayılması ile kolaylaşacağı müjdelenmiştir. Belini

⁶⁰⁸ Buhârî, *Sahih*, Şurut 15

büken yük hakkında iki görüş vardır. İlki geçmiş günahların affedilmesiyle Hz. Peygamber'deki sıkıntının giderilmesi,⁶⁰⁹ ikincisi ise nübüvvet yükünün Allah'ın yardımıyla hafifletilmesidir. İkinci rivayet bağlama daha uygun görünmektedir.⁶¹⁰

Şanınin yüceltilmesi hakkında da son Peygamber olarak kendisinin seçilmesi, kelime-i şhadet ve kelime-i tevhidde, ezan, kamet, hutbe, bayram günleri ve arafatta mübarek zatlarının Allah ile birlikte anılması,⁶¹¹ getirdiği risaletin ebedi oluşu gibi durumlar zikredilebilir. İki kez art arda zorluktan sonra kolaylığın beyan edilmesi şu manadadır: Müşrikler inkarlarında ısrar etse de Allah'ın yardımı ve senin çaban ile şirk sona erecek, Hz. İbrahim ve öteki Peygamberlerin davası olan tevhid hâkim olacaktır.⁶¹² Ey Habibim! Allah, sen ve mü'minler iledir. Bunu bilerek tebliğine ara vermeden devam et. “Şüphesiz zorlukla beraber kolaylık vardır.” ayetleri nazil olunca Hz. Peygamber, “Müjdeler olsun. Size kolaylık geldi. Artık bir güçlük iki kolaylığa asla galip gelemez.”⁶¹³ buyurmuştur. Bu müjde ile müşriklere de aynı mesaj verilerek, zulmün sürekli olmayacağı, Allah'ın Şedid ve Muhit esmasıyla müşrikleri yakalayacağı ve zulmün sonra ereceği, Rahman vasfıyla da mü'minleri koruyacağı ve muzaffer kılacağı belirtilmiştir. Bir işi bitirince boş durmayın, ardından hemen başka bir işe koyulun tavsiyeleriyle, Hz. Peygamber özelinde mü'minlerin yapmaları gereken şey, Allah'ın emir ve nehiyelerine uygun şekilde boş durmamaları olduğu gösterilmiştir.

3.4.10. Asr Suresi

Vahyin bu şekilde devam etmesiyle nazil olan Asr suresinde, risaletin genel prensipleri işlenmektedir. Önceki sureler ile bağlantılıdır. Sure yine Araplar için oldukça önemli yer teşkil eden bir yemin ile başlanmıştır. Duha suresinde günün başlangıcı sayılan Duha vaktine yemin edilirken, bu kez vakitlerden gündüzün sonuna işaret eden Asr'a yemin edilmiştir. İman ile amel birlikte zikredilmiştir. İman edip salih amel işleyenlerden, hakkı ve sabrı tavsiye etmeleri istenmiştir. Muhataplardan, iman ederek müşriklerin taptığı maddi-manevi putlardan yüz çevirmeleri, iman ile yetinmeyip salih amel işlemeleri beklenmiştir. Bu salih ameller arasında henüz yeni olan namaz, cahiliye Arapları tarafından terk edilen yetimin hakkını gözetme, cömert davranma, ahireti kurtaracak her türlü amel-i salihî işlemeleri emredilmiştir. Tüm bunlar yapılırken kişinin kendisiyle yetinmemesi başkalarına da hakkı tavsiye etmesi emredilmiştir. İşkenceye maruz kalan, mazlum durumdaki mü'minlere de hem gördükleri zulme hem de eski

⁶⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/493; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, 8/430; Suyûtî, *ed-Duru'l-mensûr*, 8/548.

⁶¹⁰ İbnu'l Cevzî, *Zadu'l-mesîr*, 9/163; Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, 1/62.

⁶¹¹ İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, 8/430; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/656; Kurtubî, *Cami'*, 22/357.

⁶¹² Hasan Elik ve Muhammed Coşkun, *İndirildiği Dönemin Işığında Kur'an Tefsiri Tevhit Mesajı* (İstanbul: İFAV, 2016), 1435.

⁶¹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/495.

şirk inanç ve ibadetlerine dönmeleri için birbirlerine sabrı tavsiye etmeleri söylenmiştir. Kurtuluşun ancak bu şekilde gerçekleşeceği az-öz bir şekilde ele alınmıştır. Hatırlanacağı üzere Mekkeliler bu üsluptan fazlasıyla etkilenmekteydi.

Açıkça zikredilmeden Şedid ismiyle, iman edip salih amel işlemeyen, hakkı ve sabrı tavsiye etmeyen müşriklerin/inkarcıların ise her vakti zarardadır. Onlara dünyada rezillik, ahirette de cehennem azabı vardır. Zarardan dönmeleri iman edip salih amel işlemeleri, sabır ve hakkı tavsiye etmeleri şartına bağlanmıştır. Böylece Ğafur, Rahman ve Rahim esmasıyla daha önce helak olan Ad, Semud kavimleri ile Firavun gibilerinin akıbetinden uzaklaşıp ebedi saadet yurdu olan cennet vaad edilmiştir.

3.4.11. Adiyat Suresi (Rabb)

Adiyat suresine baktığımız zaman atlara yemin edilerek başlanmıştır. Atlar Arapların yanında deve kadar önemli bir unsurdur. Zira zorlu çöl ikliminde sefere çıkıldığı zaman develerle birlikte atlar kullanılmıştır. Ayrıca cenk meydanında en önemli figürlerden biri at sayılmıştır. Allah'ın bahşettiği bu vb. büyük nimetlere karşın insan şükredeceği yerde Rabbine karşı nankör davranmaktadır. Surede insanın nankörlüğü üzerinde durulmaktadır. Hayat, sağlık, akıl, mal, evlat, makam gibi görülen-görünmeyen bunca nimete karşın insan Rabbini birlemeli, şirkten uzak durmalı, emir ve yasaklarına boyun eğmelidir. Çünkü verilen sayısız nimetin hesabı ahirette sorulacaktır. Oysa bunca nimete rağmen eli sıkı insan mal biriktirme tutkusundan ahireti unutmakta, Rabbine ortak koşmakta, resulünü yalanlamaktadır. Ancak ba's ile birlikte kabirlerden çıkıldığı zaman, her şey insanın önüne serilecektir. İnsan o zaman inkar ettiği gerçek ile karşı karşıya kalarak Alim, Hebir ve Şehid esmasıyla Rablerinin her şeyden haberdar olduğunu görecektir.

Bu sure vasıtasıyla muhataplara verilen nimetler hatırlatılmış, mal tutkunu olanlar yerilmiştir. Bu malların insanı Allah'tan kurtarmayacağı, kurtaramayacağı hatırlatılarak Rabbin yapılan her fiilden haber olduğu ve emri dışında yapılanlara şiddetli olduğu vurgulanmıştır. Önceki surelerde sıkça geçtiği üzere bu surede de yeniden diriliş ve hesap hatırlatılarak Kureyş özelinde bütün insanlık uyarılmıştır. Mal tutkusunun ilacı olarak ahiret, yine betimlenerek anlatılmıştır. Böylece dünyanın geçici olduğu ve ahirette Rabbe dönüleceği hatırlatılmış ve geçici putlardan yüz çevirip ezeli ilaha dönmeleri beklenmiştir.

3.4.12. Kevser Suresi (Rabb)

Kevser suresinde Hz. Peygamber'e teselli ve müjde verilirken, düşmanlarına ise gözdağı verilmiştir. Evvela "Kevser" ile müjdelenmiştir. Kevserin ne olduğu hakkında çeşitli yorumlar

yapılmıştır. En çok rağbet gören yorum, süttten beyaz, baldan tatlı ve buzdan soğuk olan cennetten bir nehir olduğudur.⁶¹⁴ Kevser, çok hayır⁶¹⁵ anlamında da yorumlanmaktadır. Ayrıca Kur'an, nübüvvet ve kitap⁶¹⁶ olduğu da söylenmektedir. Bu büyük nimet/lere karşılık Allah, Hz. Peygamber özelinde inananlardan kendisi için namaz kılınmasını ve yine yalnızca kendisi için kurban kesilmesini istemiştir. Hatırlanacağı üzere cahiliye Arapları, Kâbe'nin yanında namaz ya da dua niyetine ıslık çalıp el çırpılmaktaydılar.⁶¹⁷ Ayrıca her bir put için ayrı durum ve dönemlerde kurbanlar kesilmekteydi. “*Rabbin adına kurban kes.*”⁶¹⁸ buyrulurarak putlardan yüz çevrilerek yalnızca Allah adına kurban kesilmesi emredilmektedir. Yine dolaylı bir şekilde putlardan uzak durulması emredilmiştir. Zihinlerde birlenmeye çalışılan inanç, kurban ve namazın yalnızca Rabb olan Allah'a has kılınmasıyla sadece fikirde değil fiilde de tevhid inancına dönüşüm gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Müşriklerin önde gelenlerinden olan As b. Vail, Utbe b. Ebi Muayt⁶¹⁹ ya da Ebu Cehil,⁶²⁰ Hz. Peygamber'in oğlu Abdullah vefat edince kendisine soyu kesik anlamında ebter demişlerdir. Bunun üzerine bu sure inmiştir. Cahiliye Arapları soyun yalnızca erkeklerden devam ettiğine inanmıştır. Bu yüzden erkek çocuğu olmayan ya da savaş ve hastalık gibi nedenlerden dolayı erkek çocuğu kalmayan kişiye ebter demektedirler.⁶²¹ Hem çocuklarını kaybetme üzüntüsü hem de müşrikler tarafından alaya alınmasıyla üzülen Resulullah bu sure ile teselli edilmiştir. Son ayet ile de asıl ebterin bu alayı yapan kişi olduğu vurgulanmıştır. O ve yandaşları dünya ve ahirette unutulacaktır.⁶²² Sen ve inananlar ise ebede kadar hatırlanacak ve ebedi nimetlere mazhar olacaksınız. Hikmet-i ilahi gereği, cahiliyede var olan soyun erkekten devamı tabusu, Resulullah'ın soyunun kızı Hz. Fatıma'dan gelmesiyle yıkılmıştır. Buna göre soy sadece erkeklerden değil kadınlardan da devam etmektedir. Yine hikmet-i ilahinin gereği olarak soyun devamında görmekteyiz ki Hz. Peygamber'in soyu, değersiz görülen kadın vasıtasıyla devam ettirilmekte ve Hz. Fatıma vesilesiyle kadına değer atfedilmektedir.

⁶¹⁴ Muhammed b. Muhammed Ebîssuud el- İmadî, *İrşadu'l-akli's-selîm ilâ mezayâ Kitabi'l-Kerîm* (Beirut: İhyau't turasi'l-Arabi, trs.) 9/205.

⁶¹⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/446.

⁶¹⁶ Beğavî, *Meâlimu't-tenzil*, 8/558.

⁶¹⁷ Enfal 8/35

⁶¹⁸ Kevser 108/2

⁶¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/699.

⁶²⁰ İbni Kesir, *Tefsîru'l-Kur'an*, 8/504.

⁶²¹ Suyutî, *ed- Duru'l-mensûr*, 8/652.

⁶²² Kurtubî, *Cami'*, 22/529.

3.4.13. Tekasür Suresi

Tekasür suresini incelediğimizde, Kureyş'ten Abdimenaf ve Sehmoğulları kabileleri arasında sürekli bir rekabet hali bulunmaktaydı. Her iki kabile de kendi sayılarının çok olduğunu iddia etmiştir. Bu durumun kabirleri saymaya kadar ileri gittikleri beyan edilmektedir. Bu olay üzerine sure nazil olmuştur.⁶²³ Ana teması ahirettir. Bu tema ile Araplar arasında oldukça yaygın olan çokluk yarışına parmak basılmakta ve işin ifrat boyutuna ulaşarak kabirleri dahi saydıklarını söylemekle işlenmektedir. Hatırlanacağı üzere müşrikler, sayı bakımından çokluğu dikkate almaktaydılar. Bu çokluğun sebeplerinden biri de zorlu çöl hayatında düşmanlara karşı gelme durumudur. Bu yüzden çok kadınla evlenir, çok sayıda erkek evlada sahip olmak isterlerdi. Bu oyalanma ile insana gerekli olan iman ve amelden yüz çevirdikleri vurgulanmıştır. Önceki surelerde geçtiği üzere yine ahiret işlenmiş ve müşriklerin bu kibir göstergesinin nimeti inkara sürüklediğini böylece de ahirette cehennem ile cezalandırılacağını beyan etmektedir. Müşriklere, ahireti bugün inkar etseniz dahi yarın kendi gözlerinizle göreceksiniz. Ancak o zaman da çok geç olacak, denilmiştir. Sure "*Sonra o gün mutlaka verilen nimetlerden hesaba çekileceksiniz.*"⁶²⁴ ayetiyle sona ermektedir. Bu ayette daha önce zikrettiğimiz maddi-manevi verilen nimetlerin Allah tarafından bir neden için verildiği, bu nedenin de yalnızca bir olan Allah'a kulluk etmeleri, putlardan yüz çevirmeleri olduğu bildirilmiştir. Bunun için de hesaba çekileceği muhataplara hatırlatılmıştır. Böylece nimetler ve ahiretin varlığı hatırlatılarak tevhide dönüş gerçekleşmeye devam etmektedir.

3.4.14. Maun Suresi

İlk dönemde toplumsal sorunların ahiret ile birlikte alındığını görmekteyiz. Maun suresi de bu surelerden biridir. Maun suresi önceki surelerle bağlantılı olarak, din ya da ahiret gününü yalanlayan ile yetim ve miskin hakkını yiyenler kınanmaktadır. Amaç ahiret inancının idrak ve inancıyla bireysellikten toplumsallığa adım atarak tevhid ve nübüvvet inancının yerleşmesidir. Zira cahiliyede kabile ve kavimler arasında sürekli bir çatışma hali mevcuttu. Bunun sonucunda da kadınlar dul, çocuklar ise yetim kalmaktaydı. Dul ve yetimlere kabileden geri kalanlar sahip çıkmaktaydı. Ancak cahiliye toplumunda mala olan düşkünlük, yetimi yok sayıp malına göz dikmeyi normalleştirmiştir. Yetime varis, geride kalan mallara emanet gözüyle değil, varise yük, emanete öz malıymış gibi bakılmıştır. Bu cahilce davranış, ilk Mekki surelerde yoğun bir şekilde işlenmiş ve hak sahibine hakkının verilmesini aksi takdirde cehennem azabına müstahak olunacağı bilhassa ahiret vurgusu ile açıklamıştır.

⁶²³ İbnu'l Cevzî, *Zadu'l-mesîr*, 9/217; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 8/372.

⁶²⁴ Tekasür 102/8

Ayrıca bu sure ile birlikte ilk kez namaz kılanlar ele alınmıştır. Namazlarında ciddi olmayanlar, gösteriş yapanlar ve yardıma mani olanlar eleştirilmiştir. Ahiret gününün inkar eden müşriklerin salatından söz edildiği muhakkaktır. Ki onların salatı ıslık çalıp el çırpmaaktır.⁶²⁵ Ancak namaza gereken önemi vermeyenler çerçevesinden bakıldığında, ahirete iman eden bazı mü'minlere de mesajlar verildiği söylenebilir.⁶²⁶ Binaenaleyh mü'mine yakışan namazını ciddiye alması, vaktine, erkanına özen göstermesi, huşu içinde kılmasıdır. Kıldığı namaz mü'mini hayasızlık ve çirkin işlerden uzak tutar.⁶²⁷ Riyakarlığına ve yardıma engel olmasına da mani olur. Böylece kendilerini hem küçük şirk olan riyadan korumuş hem de toplumsal bir sorun olan fakir, miskin, yetim ve dul hakkına riayet etmiş olurlar. Namaz kılanlar ele alınarak Allah'ın müşriklerden haberdar olduğu gibi mü'minlerden de haberdar olduğu, inanç ve ibadetlerin sadece Allah için yapılması vurgulanmıştır. Bu şekilde de inananlar, cahiliyede olan riya, kibir gibi hasletlerden tamamen arındırılmaya çalışılmıştır.

3.4.15 Kafirun Suresi

Mekkeli müşrikler tüm işkence, engelleme ve tekliflere rağmen bir türlü tebliğe mani olamamışlardır. Sonunda ticaret ve maddiyat üzerine kurulu düzenin kurtulması adına Mekke'nin mele sınıfından As b. Vail, Velid b. Muğire, Esved b. Muttalib ve Umeyye b. Halef gibi isimler⁶²⁸ Hz. Peygamber'e gelerek, "Ey Muhammed! Gel bir yıl Sen bizim ibadet ettiğimize ibadet et. Bir yıl da biz Senin ibadet ettiğine ibadet edelim. Hangimizinki daha hayırlı ise ondan nasiplenmiş oluruz." diye bir teklifte bulunmuşlardır. Bu teklif üzerine Kafirun suresi nazil olmuştur.⁶²⁹ Ticaret Mekkeli müşrikler, bilhassa mele sınıfı için olmazsa olmaz bir konumdaydı. Müşrikler bu yüzden İslam'dan çok önceleri ticari faaliyetlerin düzene girmesi ve yükselmesi adına Beytullah'ı dahi putlarla doldurmaktan geri durmamışlardır.

Uzun bir sürecin ardından kurulan bu dünyevi düzenin tehlikeye girmesiyle müşrikler saldırgan tavırlarda bulunmuş, Hz. Peygamber ile birlikte mü'minlere de eziyet etmişlerdir. Tüm bu engellemelere rağmen diledikleri gibi bir karşılık alamayınca bu kez çeşitli teklifler sunmuş ancak yine de istediklerini elde edememişlerdir. Sonunda da Resulullah'a Kafirun suresinin inişine sebep olan teklifi yapmışlardır. Kafirun suresinde iki durum dikkat çekmektedir. İlki önceki surelerde olduğu gibi putlardan doğrudan bahsedilmemiş sadece inanç konusu ele alınmıştır. Açık ve net ifadelerle mevcut şirk inancı ile fitri olan tevhid inancının

⁶²⁵ Enfal 8/35

⁶²⁶ Duman, *Beyân'ul Hak*, 1/157.

⁶²⁷ Ankebut 29/45

⁶²⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/703.

⁶²⁹ Suyutî, *ed-Duru'l-mensûr*, 8/654; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an*, 8/507; Beğavî, *Meâlimu't-tenzil*, 8/563; Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 3/687.

ortak olmadığı ve yakınlaşamayacağı açıklanmıştır. İkincisi de bu dönemdeki Müslümanlar henüz zayıf, köle, fakir ve ihtiyar sınıftan bir kesimdir. Mustazaf durumda olan mü'minleri korumak adına, sizin dininiz size, Benim dinim banadır beyanı olmuştur. Size tebliğ ediyoruz ancak size karışmıyoruz. Siz de bize karışmayın denilmiştir. Açık ve net ifadelerinin kullanılmaması tevhid inancından taviz verildiği havası oluşturacak, sert bir üslup ise mü'minleri çok daha zor durumda bırakacaktı. Duruma göre uygun bir dille şirkten beri olduğu beyan edilmiştir. Sünnetullah gereği şimdi ve gelecekte hiçbir zaman, mekan ve durumda mü'minler müşrik inancına; inatçı ve azgın müşrikler de tevhid inancına gelmedi, gelmeyeceklerdir. Çünkü Allah iman ve amellerde, Rabb, Ahad, Samed, A'la gibi ilahi vasıflarla tapılan her puttan beridir. Onlardan yücedir. O yüzden ey müşrikler sizin inanç ve ibadetleriniz sizedir. Bizim inanç ve ibadetlerimiz de bizedir. Bu sure ile müşriklere Allah'a iman konusunda tek olduğu, başka inançlara yer olmadığı söylenmiştir. Zira müşrikler her bir puta saygı göstermenin yanında tapınma ritüellerini de ortaklaşa icra etmişlerdir. Bir kavim başka bir kavmin putuna inandığı gibi ortak ibadetlerde de bulunabilmekteydi. Bilhassa Kafirun suresi ile bu durum reddedilmiş ve hem iman hem de ibadet konusunda Allah'ın Ahad olduğu hiçbir ortak kabul etmediği vurgulanmıştır. Bu bağlamda Kafirun suresi ilk dönem müşrik kimliğinin dönüşümündeki en önemli surelerden biri olma özelliğini taşımaktadır.

3.4.16 Fil Suresi (Rabb)

Fil vakası, Hz. Peygamber'in doğumuna yakın bir sürede gerçekleşen Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkma teşebbüsü ve helak olmasıyla gerçekleşen olaydır. Müşriklerin mü'minler üzerinde artan baskıları üzerine bu dönemde dile getirilmiştir. Ebrehe Kâbe'nin dini ve ekonomik fonksiyonlarını kıskanarak San'a'da büyük bir kilise yaptırmıştır. Bu şekilde Hacı, tüccar ve ziyaretçileri Mekke'den San'a'ya çekmeyi düşünmüştü. Bir bedevi bunu duyunca kiliseye pislemişti. Bu olay ile birlikte dini ve ekonomik emellerine önündeki en büyük engeli Beytullah olarak gören Ebrehe, bahanesini bulmuş ve Kâbe'yi yıkmak üzere sefer düzenlemiştir.⁶³⁰ Ancak amacına ulaşmadan Mekke sınırlarında Kâbe'ye doğru yönelirken Allah tarafından Ebabil kuşları ile helak edilmiştir.⁶³¹

Uzun süreden bu yana put, ticaret vb. vasıtalarla Kureyş'in Mekke'deki hakimiyeti mevcuttu. Ebrehe olayı ile bu hakimiyetleri perçinleşmiştir. Kureyş, dini ve ekonomik iktidarı tamamen ele almıştı. Bu sure ile yine mü'minler teselli edilmiş, Kureyş müşriklerine gözdağı verilmiştir. Zira müşrikler de halihazırda ellerinde bulunan haksız maddi çıkarları zedeleyen,

⁶³⁰ Bkz. İbni Hişâm, *Sîret*, 1/58-67.

⁶³¹ Fil 105/1-5

tehlikeye atan ve ortadan kaldırmaya yönelik adımlar atan İslam'ı ve Resulullah'ı ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. İlk dönemde müşriklerin ellerindeki gücü orantısız olarak zayıf mü'minler üzerinde kullanmaktan geri durmamış, emellerine ulaşmak adına Resulullah başta olmak üzere iman eden her kesime çeşitli maddi-manevi eziyetlerde bulunmuşlardır. Bu sure ile müşriklerin ne kadar güçlü, mü'minlerin de ne kadar zayıf olursa olsunlar Ebrehe ve ordusunun helak olmasındaki gibi asıl güçlünün ve zayıfı koruyucunun Rabb olan Allah'ın olduğu hatırlatılmıştır.

3.4.17-18. Muavvizeteyn Sureleri (Rabb-Malik/Melik-İlah)

Hız. Peygamber ile antlaşma yapamayan müşrikler maddi-manevi sıkıntılar üretmeye devam etmişlerdir. Bu sırada nazil olan Felak ve Nas sureleri, tehlike anında Allah'a sığınılmasını istemiştir. Kureyşliler nazar değdirmekle meşhur birinden Hız. Peygamber'e nazar değdirmesini istemişlerdir, bunun üzerine bu sureler nazil oldu.⁶³² Benzer bir rivayet de Razi'nin tefsirinde geçmektedir. Kureyşliler Hız. Peygamber'e "Ne sağlam pazuların ne kuvvetli sırtın ne güzel yüzün var."⁶³³ diyerek nazar değdirmeye çalışınca sureler nazil olmuştur. Felak suresi, yarattıklarının şerrinden, gecenin şerrinden, düğümlere üfleyenlerin şerrinden, hasetçinin şerrinden yokluğu yarıp varlıkları ortaya çıkaran,⁶³⁴ Rabbe sığınılması emredilmiştir.⁶³⁵ Nas suresinde ise cin, insan ve vesvesecilerin kötülüğünden insanların Rabbi, Meliki ve İlah'ına sığınılmasını emredilmiştir.⁶³⁶

Felak suresinde, kendisinden sığınılacak şeyleri, Nas suresinde ise kendisine sığınılacak Rabb, Melik ve İlah'a vurgu yapılmıştır. Felak suresinde Felakın Rabbi'ne yani gecenin zifiri karanlığını yırtıp gündüzü getiren, nimet verdiği kullarına huzur, rahatlık ve sekinet lütfeden, onları dert, tasa ve kederden kurtaran, eğiten ve gözeten Rabbe, sığınma vardır. Nas suresinde ise insanların Rabbi, Melik'i ve İlah'ına sığınma mevcuttur. Rabb Allah burada Melik ve İlah'tır, her şeye kadirdir. İnsanların ve cinlerin vesvesesini yok etmeye gücü yeten tek ma'buddur.⁶³⁷ Muavvizeteyn sureleri, Hız. Peygamber özelinde muhataplara, yarar ve zarar veren, müsaade eden, korkuyu gideren, insanı teskin eden ve sığınılması gereken ilahın yalnızca Allah olduğu buyrulmaktadır. Rabb ve İlah isimleriyle kendisinden sığınılacak şeylerin yaratıcı, terbiye ve düzenleyicisinin Allah olduğu, Melik ismi ile de hükümdarın izni olmaksızın

⁶³² Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, 1/85.

⁶³³ Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/187.

⁶³⁴ Muhsin Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar Tespitler ve Değerlendirmeler* (İstanbul: İFAV, 2017), 3/669.

⁶³⁵ Felak 113/1-5

⁶³⁶ Nas 114/1-6

⁶³⁷ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, 1/91.

mülkünde hiçbir tasarrufta bulunulamayacağı ve yarar ya da zarar verilemeyeceği müşriklere hatırlatılmış ve yaptıkları sihir, büyü, vesvese gibi manevi sıkıntıların Allah müsaade etmedikçe zararsız olduğu buyurulmuştur.

3.4.19. İhlas Suresi (Allah-Ehad-Samed)

Muavvizeteyn surelerinin akabinde, ilk dönem içerisinde yeni bir aşamaya geçilmiştir. Dikkati çekilen müşrikler, Hz. Peygamber'e gelerek "Bize Rabbini tanı?" sorusunu yöneltmişlerdir. Bu soru üzerine İhlas suresi nazil olmuştur.⁶³⁸ Yoğunlukta kullanılan Rabb ismine ek olarak ilk kez bu surede Allah, Ehad ve Samed esması zikredilerek zihinlerdeki Allah tasavvuru düzeltilmeye devam edilmiştir. Dağılan ve parçalanan Allah inancı kesin ve keskin bir dil ile vahdaniyete döndürülmektedir. Zira Allah inancı müşriklerde mevcut bir durumdur.⁶³⁹ Ancak bu inançla birlikte putları O'na ortak koşmuş, melekleri de O'nun kızları⁶⁴⁰ addetmiş bulunmaktaydılar. Bu inançları çürütmek ve müşrik kimliğinde yer alan çoğulcu tanrı anlayışını reddetmek adına ilk ayette Allah ve Ehad isimleri geçmiştir. İlahlıkta tek, benzersiz, ikincisinin olmadığı, zat, sıfat, fiil ve inançta asla bölünmeyi ve ortağı kabul etmediğini, her dem, durum ve mekanda bir, biricik olduğunu vurgulamıştır. Samed ismi ile de eksiksiz, kusursuz olduğu, hiçbir şeye muhtaç olmadığı, her şeyin ise O'na muhtaç olduğu, kendisine kimsenin nüfuz edemediği, O'nun ise her şeye nüfuz edebildiği hatırlatılmaktadır. Allah'ın "Doğmamış ve doğurmamıştır"⁶⁴¹ ayetiyle de müşriklerin melekleri, Hıristiyanların Mesih'i, Yahudiler'in de Uzeyr'in⁶⁴² Allah'ın çocukları olarak görme iddiaları çürütülmüştür. Zikir, fikir ve fiilde tapılan hiçbir unsur O'nun dengi değildir. O, putlar gibi bakıma ihtiyacı olmayandır. Hubel gibi kırık bir kola ya da kırık kolun yerine takılan altından bir kola sahip olmayandır. O, ezelden ebede, her yücelik makamında dengi olmayandır. Bilinen, bilinmeyen, idrak edilen, edilmeyen kısaca her eksiklikten münezzehtir. O, bilinmeyi en çok hak edendir. O, en çok bilinen bilinmeyendir. O, en çok bilinmeyen bilinendir. O'ndan başka ilah yoktur. O, Allah'tır.

3.4.20 Fatiha Suresi (Rabb-Rahman-Rahim-Malik/Melik)

İhlas suresiyle birlikte yeni esma ile muhatap olunan müşrikler Fatiha suresiyle birlikte de daha önce nazil olmayan yeni isimler ile karşılaşmışlardır. Bu sure de İhlas suresindeki gibi yeni esma içermektedir. Kur'an'ın özeti şeklinde yorumlayabileceğimiz Fatiha suresi risaletin üç ana başlığını da barındırmaktadır. Hamd ile tevhid, din günü ile ahiret, sırat-ı müstakim ile

⁶³⁸ Suyutî, *ed-Duru'l-mensûr*, 8/669; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/727.

⁶³⁹ Bkz. A'raf 7/28; Yusuf 12/106; Ankebut 29/61, 63; Lokman 31/25; Zümer 39/3, 38

⁶⁴⁰ Bkz. Nahl 16/57; İsrâ 17/40; Zuhuruf 43/19; Necm 53/19-20

⁶⁴¹ İhlas 112/3

⁶⁴² Tevbe 9/30

de nübüvvet/İslam konuları ele alınmaktadır. İlk ayetlerde hamdin yalnızca alemlerin Rabbi, Rahman ve Rahim, ahiretin Malik/Melik'i olan Allah'a has olduğu buyrulmaktadır. Müşrikler, putlarına da korktukları ve kendilerini korumalarını istediği cinlere de kurban keserlerdi. Bu şekilde onlara teşekkür etmekteydiler. Hamd ve şükür, put ile cinlere değil yalnızca alemlerin Rabbi, varlık ile yokluk her şeyin sahibi, yaratıcı, düzenleyici, terbiye edicisi olan Allah'a yapılmalıdır.

Rahman ve Rahim esması da ilk kez kullanılmıştır. Bu esma ile de yarattıklarına merhamet eden, onlara hayat bahşeden, akıl ve sağlık veren, küfre bulaşmış kimselerin kurtuluşu için resul ve kitaplar gönderen O'dur. Maddi-manevi rızıklar, rahmetinin bir tecellisidir. İman edip salih amel işleyenlere dünya ve ukbada saadeti ihsan edecek O'dur. Din gününün Malik'i ile de hayatın sadece bu dünyadan ibaret olmadığı, ahiretin varlığına ve ahirette hükmün yalnızca Allah'a ait olduğu, o gün insanın yaptıklarının karşılığını eksiksiz göreceği zihinlere işlenmektedir. Bu gibi vasıflara binaen kul, yalnızca Rabb'ine ibadet etmeli yalnızca Rabbinden yardım dilemelidir. Zira tüm kainat ona aittir. İnsan O'na ait olan bir yerde yaşamını idame etmektedir. Dünyada yaşamın kurallarını belirleyen de O'dur. O Malik'tir. Malik mülkünde dilediği tasarruf hakkına sahiptir. Bu yüzden de kişi O'nun çizdiği sınırlar dışına çıkmamalı, yalnız O'ndan yardım dilemeli ve yalnız O'na kulluk etmelidir. Çünkü O'ndan başka yardım istenecek ilah da yardım edecek kudret de yoktur.⁶⁴³

Müşriklerin sahip olduğu en önemli putlardan sayılan Lat, Menat, Uzza, Hubel de dahil olmak üzere bütün putlar yaratma, düzene sokma, yaşatma, öldürme, diriltme, terbiye etme, yardım etme, yarar ve zarar vermek gibi bütün ilahi vasıflardan mahrumdur. Başkalarına yarar ve zarar vermekten öte kendi kendilerine dahi herhangi bir fiilde bulunmaktan aciz durumdaydılar. İhlas ve Fatıha surelerinde geçen esma ile Hakk'ın hak ve güçlü oluşu, putların ise ilahlık iddiasında batıl ve aciz oluşu gözler önüne serilmiştir. Bu şekilde müşriklerden tevhid inancına dönmeleri beklenmiş, kulluk ve yardım talep etmenin yalnızca tek ma'buda yani Allah'a has kılınması emredilmektedir. Vahdaniyete dönüşün ardından, alemlerin Rabbi kullarından *“Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil. (Amin)”*⁶⁴⁴ şeklinde dua etmelerini istemiştir. Doğru yol ve nimet verdiklerinden kasıt Hz. Peygamber, Hz. İbrahim ve öteki Peygamberlerin getirmiş olduğu tevhid inancı ve şeriatı, dünyadaki imtihanlara karşı sabır ve teslimiyet, ukbada ise iman, amel ve niyetlere karşılık ebedi olarak verilecek lütuflardır. Kaynaklarda gazaba uğrayanlardan

⁶⁴³ Elik, *Tevhit Mesajı*, 35.

⁶⁴⁴ Fatıha 1/5-7

kasıt “...*Onlar, Allah'ın lanetlediği ve gazabına uğrattığı...*”⁶⁴⁵ ayeti ile Yahudiler, sapıklardan kasıt ise “...*Daha önce sapmış, birçoklarını da saptırmış...*”⁶⁴⁶ ayetiyle de Hıristiyanlar olarak yorumlanmaktadır.⁶⁴⁷ Ki ilk muhataplar, ehli kitap olan bu iki sınıftan da haberdar idiler.

3.4.21. Rahman Suresi (Rahman-Rabb-Zu'l Celali ve'l İkram)

Hız. Peygamber müşriklere Rahman'a secde edin buyurunca, müşrikler “Rahman nedir? Biz Yemenli Rahman'dan (Museylemetu'l Kezzab) başkasını tanımıyoruz.” diye cevap verince Rahman suresi nazil olmuştur.⁶⁴⁸ O, Rahman vasfıyla resul gönderdi, katından Kur'an'ı indirdi, insana beyanı öğretti. Müfessirler beyanı, hayır ve şer bilgisi, anlamak ve anlatmak, dünya ve ahirette insanın ihtiyacı olan helal ve haram bilgisi, hidayet, konuşma, akıl, te'vil, Kur'an, dil, eşyanın ismi ve kalem ile yazı yazma⁶⁴⁹ şeklinde açıklamaktadır. Her bir yorum yerine göre uygun düşmektedir. Zira insan, akıl ile doğru ve yanlış birbirinden ayırt etmekte, bir konuyu te'vil edebilmektedir. Dil ile konuşabilmekte, kalem ile yazı yazıp bilgiye sonraki nesillere aktarabilmektedir. Tüm bunlar da beyan kavramı ile ifade edilebilmektedir.

Sonraki bölümde zikredilen ayetler ile “Ey müşrikler! Allah kainatı yaratan, düzenleyen, sizlere çeşitli nimetler veren, güneş, ay ve bitkileri kusursuz bir düzende yaratan O'dur. Göğü yükselten ve mahluka tavan yapan, yeri döşeyip sadece insana değil her canlıya iskan eden O'dur. Tüm bunlar hükmüne boyun eğmektedir. Öyleyse Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? Evrenin düzenine bakarak siz de ibret alın. Tartıda da tevhid inancında da adaletten şaşmayın. Tartıda insana, inançta Allah'a hakkını vererek O'na ortak koşmayın. Zikir, fikir ve fillerinizde bozulan, dağılan uluhiyeti toparlayıp vahdaniyete dönün. O Allah ki insanı önce topraktan sonra alaktan, cinni ise alevlerden yaratmıştır. İns ve cinni yaratan Allah, tatlı ve tuzlu suyu ihtiyacınıza binaen birbirine karıştırmamakta, denizler içinde çeşitli nimetler barındırmakta, üzerinde ise koca koca gemiler yürütmektedir. Bunca nimet karşısında hangi nimeti yalanlayabilirsiniz? Unutmayın ey müşrikler! Celal ve ikram sahibi Allah'ın veçhi (zâtı) dışında yeryüzündeki bütün canlılar ölecektir. Ölümünden sonra hesaba çekileceksiniz. O zaman hangi nimeti yalanlayabilirsiniz? Kıyamet anı dehşetten gök yarılacak, ins ve cin yaptığı hataların farkına varacaktır. Ahirette müşrikler simalarından belli olacak,

⁶⁴⁵ Maide 5/60

⁶⁴⁶ Maide 5/77

⁶⁴⁷ Beğavî, *Meâlimu't-tenzil*, 1/55; Ebîssuud, *İrşadu'l-akli's-selîm*, 1/19; Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/264; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/141; Suyutî, *ed-Duru'l-mensûr*, 1/41; Kurtubî, *Cami'*, 1/230-231; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/189, 194.

⁶⁴⁸ Mukatî'l, *Tefsîru'l-Mukâti'l*, 4/191; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 3/304.

⁶⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/169-170; Nesefî, *Medariku't-tenzil*, 3/409; Kurtubî, *Cami'*, 20/113-114; Suyutî, *ed-Duru'l-mensûr*, 7/691; İbnu'l Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8/106; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 7/489; Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/86; Beğavî, *Meâlimu't-tenzil*, 7/441.

perçem ve ayaklarından yakalanarak cehenneme sürüklenecektir. Tevhidi bozan ve bu yolda giden müşrikler cehennem ateşi ve kaynar su ile azabı tadacaklardır.” denilmektedir.

Mü'minlere gelince, onlara içlerinde ırmakların aktığı, çeşit çeşit meyvelerin olduğu, ipekten döşeklere/koltuklara yaslandıkları, eşlerinden başkasına bakmayan, ins ve cinnin dokunmadığı yakut ve mercan gibi dilberlerin olduğu cennetler vardır. Ayrıca yine onlara zümrüt yeşilinde, içinde pınarların aktığı, yüzü cemil, güzel huylu, bakışları yalnızca eşlerinde, daha önce ins ve cinnin dokunmadığı, çadırlarına kapanmış, yeşil yastıklara yaslanmış hurilerin bulunduğu cennetler vardır. Şimdi siz ey müşrikler Rabbinizin dünyada verdiği, ukbada da yalnızca iman edip salih amel işleyenlere vereceği nimetlerden hangisini yalanlayabilirsiniz? Bu nimetler yalanlanacak değil bilakis iman edilecek hakikatlerdir. O vakit ey insanlar gelin put, cin, melek ve yıldızlar gibi maddi-manevi mahluka dağılan ilah inancını toparlayın. Bir tek Allah'a iman edin, halis bir niyetle yalnızca Allah için salih ameller işleyin. Birbirinize hakkı ve sabrı tavsiye edin. Zira O, her şeyden yüce, celal ve ikram sahibi bir tek Allah'tır.” denilmektedir. Rahmanın kulları sadece Allah'a ibadet etmekte, ona ortak koşmamakta, onun azabından çekinmekte, onun ayetlerini duyduklarında asla yalanlamamaktadırlar. “*Yine onlar ki, Allah ile beraber (tuttukları) başka bir tanrıya yalvarmazlar...*”⁶⁵⁰ ayetiyle Rahmanın kullarının tevhide bağlılıklarını ortaya koymakta, karşıtlarına da bu şekilde cevap vermektedir.⁶⁵¹

Rabb isminin en yoğun kullanıldığı Rahman suresinde ilk kez cennet ve tasvirleri, Zu'l Celali ve'l İkrâm esması ile insanlar ve cinler bir arada kullanılmıştır. İlk ayeti Rahman olan sure, kalan kısımda dünya ve ukbada verilen/verilecek nimetlerle Rahman ismini tefsir etmekte ve zikredilen hemen her nimetin ardından “O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” diye sorarak müşriklerin dünyada verilen nimetlere karşılık teslim olması, ahirette ise verilecek cennet ve içindeki nimetleri de hak etmeleri istenmiştir. Aksi takdirde cehennemde çetin bir azabın kendilerini beklediği belirtilmektedir. Tüm bu olanların vuku buluşu Rahman, vuku süreci ise Rabb ismiyle olmaktadır. Zu'l Celali ve'l İkrâm isminde de celal korku, ikram ise ümidi temsil etmektedir. Mü'minlere çektikleri sıkıntılara karşı Cennet ile teselli, müşriklere de inkar ve zalimliklerinden ötürü ise açık bir şekilde cehennem ile tehdit vardır. Son olarak bu sure ile ilgili, ezelden ebede tarih gözler önüne serilmektedir. Ezeli olan Allah, Rahman vasfıyla mahluku yaratmış, yaratmakla kalmayıp Rabb ismiyle terbiye etmiş,

⁶⁵⁰ Furkan 25/68

⁶⁵¹ Ahmet Gül, “Kur'ân'ın İnşa Ettiği Rol Model İnsanlar: Rahmanın Kulları”, *Uluslararası İslâm ve Model İnsan Sempozyumu* (Kahramanmaraş: Nisan 2018), 485-486.

ins ve cinne dünya ile ukbada lazım olan şeyleri muhtasar şekilde belirtmiştir. Eşsiz ve eksizsiz bir şekilde yaratılan düzen ifade edilmiş ve muhataplara da düzeni, adaleti ısrarla emretmiştir. Zira müşrikler, Allah'a ortak koşarak Allah'a, Hz. Peygamber ve mü'minlere zulmederek inananlara, dul, yetim ve öksüz hakkını gasp ederek de bu sınıfa haksızlık etmişlerdir. Haklıya hakkını teslim etmek ile Cennet kazanılmakta, haklıdan hakkını gasp etmek ise cehenneme sürüklemektedir. Kendi veçhi/zatı dışında her şeyin yok olacağı kendisinin baki olduğu, İhlas suresinde geçen Samed isminin bir nevi açıklaması olan “*Yer ile gök arasında her şey O'ndan ister*”⁶⁵² ayetiyle buyrulmuştur. Kerem ve Ebedi oluşuyla yer-gök arasındakiiler O'ndan ister. Her şey O'na muhtaçtır. O ise Samed'dir.

3.4.22. Necm Suresi (Rabb-Allah)

Necm suresi ile birlikte ilk dönemde inen surelerde yeni bir aşamaya daha geçilmiştir. Zira şu ana kadar müşrik kimliğinin en önemli özelliklerinden biri olan putlar açıkça zikredilmemişti. Ancak bu suresiyle birlikte ilk kez Lat, Uzza ve Menat putlarının zikredildiğini görmekteyiz. Hatırlanacağı üzere daha Tekvir suresinde Resulullah'ın Cebrail'i gördüğü zikredilmiş ve nübüvvetin sahih olduğu açıklanmıştı.⁶⁵³ Bu surede de önceki surelerde olduğu gibi risaletin ve Kur'an'ın Allah'tan olduğuna vurgu yapılmış, Hz. Peygamber'in, Cebrail'i ufukta asli suretinde görerek ondan vahiy aldığını bildirilmektedir. Önceki surelerde dolaylı olan put eleştirisi bu surede açıkça “*Lat ve Uzza'ya ve diğer üçüncüsü Menat'a ne dersiniz? Erkek size de dişi O'na mı? Öyle ise bu çok insafsızca bir paylaştırmadır. Onlar ancak sizin ve atalarımızın (ilah edindiğiniz şeylere) taktığı isimlerdir. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar (putperestler) yalnız zanna ve nefislerin arzusuna tâbi oluyorlar. Andolsun ki, kendilerine, Rableri katından yol gösterici gelmiştir.*”⁶⁵⁴ ayetleriyle eleştirilmiş, putların sadece isimden ibaret olduğu ve tek İlahın Allah olduğu açıkça vurgulanmıştır. Müşrikler melekleri Allah'ın kızları kabul etmekte, Allah katında kendilerine şefaate edeceklerine iman etmişlerdir. Ancak Allah, bu inancı da eleştirerek yalanlamış, şefaatin sadece müsaade ettiği kimselere yarar sağlayacağını belirtmiştir.⁶⁵⁵ Müşrikler tarafından tanınan, öncesinde bir kez daha zikredilen Hz. Musa ve Hz. İbrahim'den sonraki ayetlerde Rabb kendini, İhlas ve Fatiha surelerindeki benzer şekilde “*Şüphesiz en son varış Rabbinedir. Şüphesiz O güldürür ve ağlatır. Şüphesiz O öldürür ve diriltir. Şüphesiz O iki eşi, erkeği ve dişiyi, (rahme) atıldığında az bir sudan (meniden) yaratmıştır. Şüphesiz tekrar diriltmek de O'na aittir.*

⁶⁵² Rahman 55/29

⁶⁵³ Bkz. Tekvir 81/19-24

⁶⁵⁴ Necm 53/19-22

⁶⁵⁵ Necm 53/26

Şüphesiz zengin ve mülk sahibi yapan O'dur. Şüphesiz O, "Şi'ra'nın Rabbidir. Şüphesiz O, önce gelen Ad kavmini ve Semud kavmini helak etti ve hiç kimseyi bırakmadı. Daha önce de Nûh'un kavmini de helak etmişti. Şüphesiz onlar daha zalim ve daha azgın kimselerdi. O, 'Mu'tefike'yi⁶⁵⁶ de kaldırıp yere çarpmış ve onlara örttüğü azap örtüsünü örtmüştür. O halde Rabbi'nin nimetlerinin hangisinden şüphe ediyorsun (ey insan!). Bu da önceki uyarıcılardan bir uyarıcıdır. Yaklaşmakta olan (Kıyamet iyice) yaklaştı. Onu Allah'tan başka kimse bilmemektedir. Şimdi siz gaflet içinde eğlenerek bu söze mi (Kur'an'a mı) şaşıyorsunuz, gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz? Haydi Allah'a secde edin ve ona kulluk edin."⁶⁵⁷ Diyerek tanıtmış ve risaletin genel çerçevesini çizmiştir. Rububiyet, yaratma, ölüm, ba's, ahiret, geçmiş azgın kavimlerin helaki, nübüvvet, kıyamet, Vahdaniyet ve kulluk. Bu kısacık pasajla müşriklere, her şey O'nda, her şey O'ndan, bir olan Allah'a teslim olun denilmektedir.

3.4.22.1. Ğaranik Olayı

İslam tarihi içerisinde Ğaranik diye bilinen bir olayın vuku bulup bulmadığı tartışmalı bir konudur. İddialara göre Hz. Peygamber müşriklerin iman etmemelerine büyük bir üzüntü duymuş ve Allah'tan, müşriklerle aralarını düzeltecek vahiy göndermesini arzu etmiştir. Bu düşünceyle bir gün Resulullah, Mekke'nin büyüklerinden bir topluluk ile birlikte mescitte oturduğu sırada, nazil Necm suresini okumuş, "*Lat ve Uzza'ya ve diğer üçüncüsü Menat'a ne dersiniz?*"⁶⁵⁸ ayetlerine sıra gelince şeytan Hz. Peygamber'e vesvese vererek, "Bunlar yüce kuğulardır. Şüphesiz ki şefaati umulur." şeklindeki söylemleri ayete derceder. Oradakiler "(Hz.) Muhammed daha önce ilahlarımız hakkında hiç hayırlı konuşmamıştı. Şimdi ise hayırla bahsederek aramızdaki farkı ortadan kaldırdı. Biz de zaten O'nun gibi Allah'ın yaratıcı ve Rezzak olduğuna iman ediyor ve putlarımızı Allah ile aramızda şefaateçi olarak kabul ediyorduk." demişlerdir. Resulullah okumasını bitirince, surenin sonunda yer alan "Secde edin." emriyle secde etmiş, müşrikler de Onunla birlikte secde etmiştir. Akşam, Cebrail vahyi kontrol etmeye gelince bu eklemeyi görmüş ve "Ben sana bu ayetleri vahyetmedim. Bu söylediğin şeytandır. Sen ne yaptın? Allah katından getirmediğim bir şeyi insanlara tebliğ ettin." dedi. Bunun üzerine de Hz. Peygamber hem korkmuş hem de çok üzülmüştür. Fakat daha sonra Allah, Resulullah'ı sakinleştirmek adına "*Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş*

⁶⁵⁶ Mu'tefike: Cebrail'in o kavimleri azgınlıklarından ötürü göğe yükseltip yerin dibine sokması, demektir. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/90.

⁶⁵⁷ Necm 53/42-62

⁶⁵⁸ Necm 53/19-20

olmasın. Ama Allah şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah ayetlerini sağlamlaştırır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁶⁵⁹ ayetini vahyetmiştir.⁶⁶⁰

Bu olay literatürde “Ğaranik” diye geçmektedir. Ğurnuk kelimesinin çoğulu olan Ğaranik, yüce kuğular anlamına gelmektedir. Ğaranik müşrik inancında kuğu gibi endamlı ve beyaz putlar anlamına gelmektedir. Kurtubi ve Şevkani bu olay hakkında “Bunlar yüce kuğulardır. Şüphesiz ki şefaati umulur.” sözünün, Hz. Peygamber, şeytan ya da bir başkasının dile getirmediğini söylemişlerdir. Resulullah Necm suresini okurken surede geçen bazı sözleri kendi putları hakkında kullandıkları sözlere benzeterek aynı şey sanmış ve etrafa bu şekilde yaymışlardır. Yani Ğaranik ile ilgili iddiaların tamamı uydurmadır. İbni İshâk da bu konunun zındıkların uydurması olduğunu söylemiştir. Ayrıca isnat edilen bu rivayetlerin hiçbiri muttasıl bir senetle Hz. Peygamber’e ulaşmamıştır. Bu sözler Necm suresi ve öteki ayetlere göre oldukça basittir. Hz. Peygamber vahiy alırken ve tebliğ ederken ilahi bir koruma altındadır.⁶⁶¹ Dolayısıyla şeytanın bu esnada yaklaşması, ayetlere ekleme veya çıkarma yapması söz konusu değildir. Bu olay, ehli sünnet itikadında icmaen, Peygamberlerin risalet döneminde hata ve küfürden beri olduğu inancına da terstir. Eğer durum iddia edildiği gibi olsa Hz. Peygamber’in risalet görevine kusur bulaşır ve bağlayıcılığı sekteye uğrardı. Dolayısıyla hem O hem de İslamiyet bundan beridir. Ayrıca ayetlerle sabittir ki şeytan, müttaki kullara bulaşamaz, onlara zarar veremez. Yalnızca yalancı, günahkâr ve azgın kimselere bulaşır.⁶⁶² Hz. Peygamber de insanlar içerisinde en hayırlı kuldur. Dolayısıyla şeytanın O’nu aldatması mümkün değildir Yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerden bağımsız olarak bundan önce inen surelere ve Necm suresinin muhtevasına baktığımız zaman da iddiaların uydurma olduğu aşikardır. Zira putlar ilk kez bu surede açıktan zikredilmiş ve sert bir biçimde tenkit edilmiştir. Tenkide karşılık olarak putlara yakınlık ve secde değil bilakis yüz çevirme olur. Ayrıca bu sure ilk dönemde nazil olan surelerden biridir. Hac ve İsrâ sureleri ise Necm suresine göre daha geç dönemde inzal edilmiştir. Bir zelle varsa bile Abese suresinde olduğu gibi vakit kaybetmeden anında düzeltme gelirdi. Ancak böyle bir durum da yoktur. Binaenaleyh bu iddiaların Resulullah ve İslamiyet’e uymadığı ve bu hadisenin gerçekleşmediği kanaatindeyiz.

⁶⁵⁹ Hac 22/52

⁶⁶⁰ Zemahşeri, *Keşşâf*, 4/204-206

⁶⁶¹ Yunus 10/15; Hicr 15/94-95; İsrâ 17/74-75; Furkan 25/32; Hakka 69/44-47

⁶⁶² Hicr 15/42; Şuara 26/221-222 konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Demirci, *Kur’ân Tefsirinde Farklı Yorumlar*, 3/228-230.

3.4.23. Abese Suresi

Resulullah tüm gayretiyle tebliği açıktan yapmaya, insanları tevhid inancına çağırmaya devam ederken Müşrikler de maddi ve manevi zulümlerine devam etmekteydi. Hz. Peygamber bu zulme son vermek ve müşriklerin büyüklerinden olanları İslam ile müşerref kılmak istemiştir. Bu şekilde hem zulüm bitecek hem de insanlar büyüklerinin yolundan giderek İslam'a toplu olarak girecektir. Bu niyet ile bir gün Hz. Peygamber Mekke'nin mele sınıfına tebliğde bulunuyordu. Bu sırada yanına âmâ Abdullah b. Ümmi Mektüm gelmiş, "Ya Muhammed! Bana Kur'an oku, Allah'ın Sana bildirdiğinden bildir. İrşat et." demiştir. O sırada başkasıyla konuşan Hz. Peygamber Abdullah'a ilk anda konuştuğu kişi ile sözünün kesilmemesi adına cevap verememiş, ısrarı üzerine jest ve mimiklerinde rahatsızlık belirtisi ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Abese suresi nazil olmuştur.⁶⁶³

Sure üç bölümden oluşmaktadır. İlkinde Hz. Peygamber özelinde İslam dinindeki bütün tebliğcilere uyarı vardır. Tebliğde esas olan zengin, fakir, genç, yaşlı, kadın, erkek fark etmediği uyarı konusunda her bireyin eşit olduğu nasihati verilmiştir. Hz. Peygamber tarihte örnek alınacak ilk şahsiyettir. Burada böyle bir olayın olması kanaatimizce hikmet-i ilahi gereği vuku bulmuştur. Zira İslam kıyamete değin insanlık için tek hak din olarak yerini almıştır. Hz. Peygamber üzerinden yapılan bu uyarıyla yazılı ya da görsel fark etmeksizin her irşat edenin bu hususa dikkat etmesi önemle vurgulanmış, bu uyarının melekler tarafından, levhi mahfuzda tertemiz sayfalara yazıldığı belirtilmiş ve bu türlü irşadın yeni olmadığı buyrulmuştur.

İkinci kısımda ise Resulullah'ın mele sınıfında konuştuğu kişi ele alınmıştır. Ama bu kişinin adı anılmamıştır. İlk dönem ve Kur'an'ın bütününe baktığımız zaman istisnalar dışında isimlere değil konulara ağırlık verildiğini görmekteyiz. Nedeni ise hükümlerin kişi/kişilere ya da belli bir zamana indirgenmemesi amaçlanmıştır. Çünkü İslam, son hak din olarak kıyamete kadar varlığını sürdürecektir. Bu yüzden isim ve zaman üzerinde değil hüküm üzerinde durmuştur. Ancak rivayetlerde âmâ kişinin Abdullah b. Ümmi Mektum olduğu gibi bu kibirli kimsenin de Utbe b. Ebi Leheb⁶⁶⁴ olduğu söylenmektedir. Mele sınıfından olan bu kişi, nankörlük ile suçlanmıştır. Bu kişiye yoktan nasıl yaratıldığına yolun kendisine nasıl kolaylaştırıldığına bakması istenmiştir. Bu yol ile yaşamın nasıl kolaylaştırıldığı ve iman etmesi için resuller, kitaplar göndererek maddi-manevi kurtuluşun sağlandığını, dünya-ukba düzen ve saadeti elde etme şansı verildiğini tefekkür etsin. Sonra öleceğini, kabirden Hakk'ın dilediği

⁶⁶³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/103; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 8/313; Beğavî, *Meâlimu't-tenzil*, 8/335; Kurtubî, *Cami'*, 22/69.

⁶⁶⁴ Kurtubî, *Cami'*, 22/78; Mukatî'l, *Tefsîru'l-Mukâtî'l*, 4/591.

vakitte çıkarılacağı düşünmesi emredilmiştir. Buna rağmen küfreden kişi bunları düşünüp iman etmezse hiç olmazsa yağmurun nasıl yağdırıldığı, toprağın nasıl yarıldığı, bu topraklardan insan ve hayvanların yararına olacak dane, üzüm, yonca, zeytin, hurma, sık ağaçlı bahçeler, meyve ve otlaklar gibi kendisinin yediği, hayvanlarına da yedirdiği nimetlere bir baksın, nasıl da muntazam bir şekilde yoktan var edilmiştir, görsün. Aslında o müşrik özelinde ortak koşanların bunları görmekte ve idrak edebilmektedir. Ancak tüm bu hakikatlere karşılık müşriklerde olan gurur, kibir, buldukları makam, dünya menfaati, ticari kaygılar, yüklenecekleri sorumluluk ve yüklenecekleri bu sorumluluk sebebiyle feda edecekleri can ve mal kaygısıyla put vb. Allah'a ortak koşmaktadırlar. Böylece onlar kendilerine ve inananlara zulmetmiş, Allah'a karşı da nankörlük yapmışlardır.

Surenin üçüncü ve son kısmı ise bunca uyarının üstüne hak olan kıyametin kopacağı, kıyametin dehşetinden çekirdek ailenin dahi görmezden gelinerek kendi derdi ile uğraşacağı, dünyada yaptıklarına göre insanları ya nur yüzlü ve mesud olacağı ya da kapkara kesilmiş ve şaki olacağı, bu karartı ve şakiliğin kendi günahları sebebiyle olacağı dile getirilmiştir. Önceki sureler de olduğu gibi muhatapları adeta bir zaman yolculuğuna sürükleyerek ezelden ebede bütün hayat kronolojik olarak zikredilmiş ve muhataba henüz vakit varken, ölmeden evvel düşünme sonucu iman edip salih amel işleme şansı verilmiştir. Surede geçerse de daha önceki surelerde geçen Allah, Rabb, Rahman, Rahim, Samed, Malik vd. esmanın bir nevi tefsirleri yapılmıştır. İsimlerin muktezası olan manalar vurgulu bit şekilde işlenmiştir.

3.4.24. Şems Suresi (Allah-Rabb)

Şems suresine baktığımız zaman, günlerin deveranına, nefsin takva ve fücür yanlarına yemin edilerek başlanmıştır. Sureye göre nefsini tezkiye eden kurtuluşa, etmeyen haraplığa düçar olduğu bildirilmiştir. Daha önceki surelerde zikredilen Semud kavminin helak nedeni ilk kez bu surede açıklanmıştır. Hz. Salih'in kavmini tevhide dönmeleri adına uyarmıştır. Kavmi ise iman etmek için bir mucize istemiş ve bunun üzerine Allah, mucize olarak aralarındaki bir deveyle ortak bir su kaynağını sırayla kullanmalarını istemiştir. Buna karşılık müşriklerden önde gelen azgın birinin deveyi boğazlamış ve deve ölmüştür. Bunun sonucunda da Semud kavmi helak olmuş, kavmin helak oluşunda üstüne düşen tebliğ görevini yerine getirdiği için de Hz. Salih'in hiçbir suçunun bulunmadığı zikredilmektedir.

Daha önce geçen Necm suresinde kevnî ayetler gözler önüne serilmişti. Bu surede de yine kevnî olaylara yemin edilmiştir. Abese suresindeki gibi muhataplara örnekler üzerinden gidilmiştir. Gündüzün aydınlığı, göğün yüksekliği, temiz ve takva sahibi nefis ile mü'minler,

gecenin karanlığı, yerin alçaklığı, günahkâr nefis ile müşrikler temsil edilmektedir.⁶⁶⁵ Bir önceki surede insana ancak çalışmasının karşılığının verileceğini, hiçbir günahkârın bir başkasının günahını yüklenmeyeceği buyrulmuştu. Akabinde gelen Şems suresinde de insanın doğru ve yanlış ayırt etme kabiliyetine sahip olduğu dolayısıyla seçimlerinden sorumlu olduğu da vurgulanmıştır. Genel tabloya baktığımız zaman müşrikler, Allah'a değil nefislerine uymuşlardır. Hatırlanacağı üzere Ebu Leheb, zayıf ve köleler ile aynı kategoride olmayı nefisine yedirememiş ve iman etmemişti.⁶⁶⁶ “*Nefsini tezkiye eden kurtuluşa ermiştir.*”⁶⁶⁷ ayeti ile Allah, seçim hakkı verilen muhataplara kurtuluşun nasıl sağlanacağını göstermiştir. Kurtuluş, ancak Rabb olan Allah inancının, sadr (nefis, gönül) ve sudurda (amelde) putlardan arındırılarak tek olması şeklinde ifade edilmiştir. Daha önce Fecr suresinde Mutmainne, Radiye ve Mardiyeye, Şems suresinde mülhime, sonraki aşamalarda ise nefsin öteki mertebeleri açıklanmıştır.⁶⁶⁸ Böylece nefis/gönül, müşrik hayatının her alanında yer alan putlardan temizlenmiş ve Allah'a layık bir mekan haline gelmesi sağlanmıştır. Hz. Peygamber ve inananlara Semud kavminin helaki ile teselli, müşriklere de bir gözdağı vardır. Son olarak, Semud kavmi bir azgın (kavminin onaylaması) yüzünden helak olmuştur. Bu hatırlatılarak Mekkeli müşriklerden oluşan mele sınıfı korkutulmuştur. Bazen açıkça bazen de dolaylı olarak yapılan bu korkutmalar vasıtasıyla müşrik kimliği tevhide yöneltmiştir.

3.4.25. Buruc Suresi (Aziz-Hamid-Allah-Şehid-Rabb-Şedid-Ğafur-Vedud-Muhit)

Surelerin peş peşe inmesiyle yeni esma ve geçmiş kavimler de anlatılmaya devam edilmiştir. Buruc suresinde, burçlar sahibi göğe, kıyamet gününe, şahid ve meşhuda yemin edilerek başlanmıştır. İmanları gereği toplum tarafından ateş çukurlarına atılarak şehid edilen inananlar ve bu manzarayı keyifle izleyen zalim müşrikler zikredilmiş, mü'minlerin cennete, pişman olup tövbe etmeyen müşriklerin ise dünyada lanetlenip ahirette ebedi olarak cehenneme gideceği muhataplara hatırlatılmıştır. Bu hatırlatma yapıldıktan sonra Allah'ın, Şedid, Ğafur, Vedud esması zikredilmiş, Semud ve Firavun yine hatırlatılarak Allah'ı inkarlarından dolayı onları Muhit ismiyle arkalarından yakaladığını, kuşattığı bildirilmiştir. Son pasajda ise Kur'an'ın beşer kaynaklı yeni bir kitap olmadığı, levhi mahfuzda korunan şanı yüce bir kitap olduğu beyan edilmiştir. Müşriklerden bazıları, zayıf ve köle mü'minlere Uhdud örneğinde olduğu gibi işkence etmiştir. Hatırlanacağı üzere Hz. Ebubekir, bu dönemde müşrikler

⁶⁶⁵ Cabiri, *Fehmü'l Kur'an*, 1/127.

⁶⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/714-715.

⁶⁶⁷ Şems 91/9

⁶⁶⁸ Emmare için bkz. Yusuf 12/53; Levvame için bkz. Kıyamet 75/2; Mulhime için bkz. Şems 91/8; Mutmainne için bkz. Fecr 89/27; Radiye ve Mardiyeye için bkz. Fecr 89/28

tarafından, sırf iman ettikleri için işkence gören köleleri satın alıp hür bırakmıştı. Özgürlüklerini verdiği kölelerden herhangi bir ücret ve teşekkür beklememiş ve yalnızca Rabbi A'la'nın veçhi için bunu yaptığını söylemiş ve hakkında özel ayetler inmişti.⁶⁶⁹

Tevhid inancının geçmiş, hal ve istikbalde yani her dönemde aynı olduğunu görmekteyiz. Mü'minler bir, müşrik ve zalimler de bir taraftadır. Ey müşrikler! İman edenler sırf putlardan yüz çevirip, taptıklarınızdan yüce, Aziz ve Hamid olan Allah'ı tercih etmeleri sonucu zulme uğramaya devam eder ve yaptığınız zulümden dönmezseniz, Uhdud halkına yapılan işkenceye karşılık o zalimleri nasıl helak ettiyse, Semud ve Firavun'u nasıl arkadan kuşatmış isek bilin ki size karşı Şedid davranır, sizi de onlar gibi helak ederiz. Zira onlara nasıl şahitsek, onları nasıl kuşattıysak sizin de yaptıklarınızı görmekte ve kuşatmaktayız. Çünkü Allah, düne de bugüne de yarına da şahittir. Ancak pişmanlık yaşar, iman edip salih amel işlerseniz Allah, geçmiş günahlarınızı bağışlayacak kadar Ğafur ve Vedud'dur. Dolayısıyla zalim cezasız, mazlum mükafatsız kalmayacaktır. Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in elçi oluşuna, Kur'an'ın ilahi kaynaklı olduğuna, ahiretin varlığına, melek, cin ve yıldızların yalnızca Allah'ın yarattığı mahluklar olduğuna iman edip bu doğrultuda salih amel işleyenleri Allah affedecek, onları içerisinde ırmaklar akan Cennetine yerleştirecektir. Asıl mutluluk, başarı ve huzur işte budur. İman etmeyen ve salih amelde bulunmayanlar Firavun ve Semud kavimleri kadar güçlü olsa da Allah Şedid'dir. İnkâr ve zulümde inatçı olana adaleti ile cezasını vermekten geri durmayandır. Allah'ın Ğafur ve Şedid oluşu korunmuş olan Levh-i Mahfuz'dan gelen kitabı Kur'an'da yazılıdır. Ey muhatap alınanlar! Bu Kur'an, Hz. Peygamber vasıtasıyla sizlere Allah'ın rahmetiyle nazil olmaktadır. İnkâr ve zulümdeki inadınızı bırakın. Fıtratınızda olan ceddiniz İbrahim'in dini olan tevhide dönün.

3.4.26. Tin Suresi (Allah-Hakim)

Allah ve Hâkim isimlerini barındıran Tin Suresinde incir, zeytin, Sina Dağı ve Mekke'ye yemin edilerek başlanmıştır. Devamında insanın en güzel şekilde yaratıldığı, iman edip salih amel işleyenlerin devamlı bir mükafata mazhar olduğu, inkâr edenlerin ise esfel-i safilene müstehak olduğu söylenmiştir. O halde neden ahireti inkâr ediyorsunuz? Ve Allah hakimler hâkimi değil midir? soruları sorularak insanın kendini sorguya çekmesi, tefekkür etmesi ve Hakim'e teslim olması istenmiştir.

İncir ve zeytin kutsal topraklarda olan iki dağ ismidir. Süryanice'de bu dağlara yetiştikleri nimetlere göre İncir Dağı ve Zeytin Dağı denilmektedir. İncir Dağı Filistin'de

⁶⁶⁹ Suyutî, *ed-Duru'l-mensûr*, 8/538; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/480; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 8/422.

bulunur ve Hz. İsa'yı simgeler. Zeytin Dağı Şam'da Hz. İbrahim gibi birçok Peygamberin çıkış yeridir. Sina Dağı ile Hz. Musa, Emin belde ile de Hz. Peygamber temsil edilmektedir.⁶⁷⁰ Allah, vahyin indiği topraklara yemin ederek o bölgelerin değer ve hakikatlerine vurgu yapmıştır. Bu şekilde insanı maddi-manevi noksansız yaratmış, buna mukabil yine hükmünde hikmet gereği resul ve kitaplar göndererek insana işini kolaylaştırmıştır. Dünyada inanç ve amel konusunda ne yapması gerektiği, bu şekilde de işinin kendisine kolaylaştığı vurgulanmıştır. Abese suresinde geçen “*Sonra ona (insana) yolunu kolaylaştırdı.*”⁶⁷¹ ayeti bir nevi açıklanmaktadır. İnsanın bu yardıma karşılık vermesiyle ebedi kurtuluşa, karşılıksız bırakması durumunda ise ebedi bedbahtlığa mahkum olacağı vurgulanmıştır. Ezelden ebede her işte O, hakimler hakimi ve hükmünde hikmet sahibidir.

Surede verilmek istenen mesaj kanaatimizce şu şekilde özetlenebilir: Ey müşrikler! Aranızdan çıkan Hz. Muhammed, ceddiniz Hz. İbrahim, komşularınız vasıtasıyla haberdar olduğunuz Hz. Musa ile Hz. İsa ve daha bilmediğiniz bütün resuller, hep aynı amaç uğruna yani bozulan inanç ve amelleri düzeltmek için gönderilmiştir. Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın kavmi putlara taptığı gibi siz de Lat, Menat, Uzza ve diğer putlara kulluk etmektesiniz. Yahudiler Uzeyr'i, Nasraniler İsa'yı, siz de melek ve cinleri Allah'ın çocukları kabul ediyorsunuz. Tüm bu düşünceler sırf dünyevi çıkarları korumak için tevhid inancını bozmanızla ortaya çıkan sapkın düşüncelerdir. Allah bu vb. düşünce, inanç ve ibadetlerden beridir. Sizi helak etmeyip, Rahman, Vedud ve Hâkim vasıflarıyla size elçi ve kitaplar gönderen, esfel-i safilinden a'la illiyyine çıkararak O'dur. Aklınızı kullanın, tefekkür edin, gerçekleri idrak edin ve bir olan Allah'a hakkıyla iman edip sırf Rabbi A'la'nın veçhi için salih ameller işleyin.

3.4.27. Kureyş Suresi (Rabb)

İnceleyeceğimiz son sure adını Kureyş'ten almıştır. İlk kez bu surede geçen Kureyş'e Allah'ın maddi-manevi nimetleri hatırlatılmış yine Kureyş'i, Kâbe'nin Rabbine ibadet etmeye davet etmiştir. Coğrafi nedenlerden dolayı Kureyş hayvancılık ve tarım ile uğraşamamıştır. İklimin kurak, coğrafyanın çöllerle kaplı olması Kureyş'i ticaret yapmaya sevk etmiştir. Ticaret başlarda Mekke ile sınırlı iken daha sonraları Kusay b. Kilab, oğlu Abdimenaf ve onun çocukları olan Haşim, Abdüşşems, Muttalib ve Nevfel ile şehrin sınırlarını aşip çevre şehir ve bölgelere taşınmıştır. Yapılan ticari antlaşmalar ile hem Kureyş kalkınmış hem de fakirler

⁶⁷⁰ Suyutî, *ed- Duru 'l-mensûr*, 8/554; Cabiri, *Fehmü 'l Kur 'ân*, 1/137.

⁶⁷¹ Abese 80/20

yoksulluktan kurtulmuştur. Yapılan bu ilaflar/antlaşmalar ile yaz-kış ticari seferler düzenlenmiş, böylece de Mekkeliler hayatlarını idame ettirebilmişlerdir.

Kureyş suresinde zikredilen yaz-kış ticari sefer nimetlerinin yanında ayrıca Resulullah'ın doğumundan kısa bir süre önce fil vakası, doğumundan sonra Kâbe'nin tamiri, bakımı ve güvenliğine sahip olma ve Hacıları ağırlamak ile Kureyş'in Allah tarafından lütfi mazhar olduğu gösterilmekte ve dillendirilmektedir. Bu nimetlere karşılık Allah, bu mübarek beytin yaratıcı, düzenleyici ve koruyucusu olan Rabbe ibadeti emretmiştir. Zira Kusay'dan itibaren Kureyş, Mekke ve Kâbe'nin sakin ve koruyucuları kabul edilmiş ve toplum tarafından erişilmez bir statüye ulaşmışlardır. Tüm bu nimetler Allah'ın lütuf ve yardımıyla olmuştur. Yine zikredilen bu nimetler görünen, bilinen ve önem verilen bir nesne olan Kâbe üzerinden işlenmiştir. Daha önce kabul edilen Rabb ismiyle de parçalanmış, dağılmış tevhit inancı toparlanmaya, yeniden birlenmeye çalışılmıştır.

SONUÇ

Halihazırdaki çalışma ile cahiliye devrindeki müşrik kimliğinde, ilk dönemde nazil olan surelerdeki esma-i hüсна ile nasıl bir dönüşümün gerçekleştiği incelenmiştir. İniş sırasına göre ele alınan ilk yirmi yedi sure ve içinde barındırdığı esma vasıtasıyla bu dönemde hangi konulara parmak basıldığı tespit edilmiştir.

Hız. Peygamber ve Kur'an ilk önce Arabistan coğrafyası ve Araplara gönderildiği için çalışmada bilhassa dönemin Arap-müşrik kimliği incelenmeye çalışılmıştır. Coğrafi yapı, bölge sakinleri, idari, sosyal ve dini hayat özetle incelenmiştir. Böylece müşrik kimliğinin oluşum aşamaları ele alınmıştır. Çalışma sonucu görünen müşrik kimliği bir günde oluşmamıştır. Tevhitten uzaklaşılması, tevhidin dağılması ve parçalara ayrılması bazı sebeplere binaen olmuştur. Bu sebeplerden bir tanesi insanın fitratında yer alan tek ilah anlayışının nefis tarafından yanlış yönlendirmeler ile dağılmasıdır. Örneğin, Hız. İbrahim ve Hız. İsmail'in ardından fitratta yer alan tevhid inancı Kâbe'yi ifrat derecesinde tazimde bulunmak suretiyle bozulmaya başlanmıştır. Akabinde de Amr b. Luhay ve ardından gelenler dünyevi çıkarları da göz önünde bulundurarak nefislerine uymuş ve bozulmaya yüz tutan tevhid inancını tamamen dağıtmışlardır. Sonradan gelen her nesil, kabile taassubu ile atalarına ve inançlarına bağlanmak suretiyle müşrik inancı, dönemin insanlarında kökleşmiştir. Ayrıca yine nefisten kaynaklı gurur, riya, kibir, haset gibi hasletler de inançtan sapmaya neden olan unsurlar arasındadır.

Başka etkenler arasında ise Hız. İsmail'in ardından nübüvvette bir fetret devri yaşanması gösterilebilir. Bu dönemde insanlar, bir rehberin eksikliği ile hem maddi hem de manevi olarak savrulmuştur. Ayrıca toplumun önde gelen müşriklerinin, zayıf halk üzerinde zorbalık yaparak putlara tapınmalarını istemeleri de yine vahdaniyetten ayrılma nedenler arasında sayılabilecek etkenlerdendir. Bir de rehber eksikliğine ek olarak Arap coğrafyasının, tarım ve hayvancılığa pek müsait olmaması, Kâbe'nin varlığı, Hacıların Kâbe'yi ziyareti, Mekke'nin ticaret yolları üzerinde olması gibi nedenlerden dolayı yöre halkını bilhassa Kureyş'i ticarete meylettirmiştir. Zamanla ticaret ağının genişlemesiyle hayatları ticaret üzerine kurulmuştur. Bu düzenin oluşması için tevhid inancından taviz verilmiş ve Beytullah putlar ile donatılmıştır. Mekkeli müşriklere göre ticaretin devamı için Kâbe dahi aracı olarak kullanılabilir, putlar ile donatılabilirdi. Böylece dahili ve harici etkenler ile İbrahimi olan tevhid inancı dağılmıştır.

Nübüvvet dönemindeki müşrikler incelendiğinde bilhassa mele sınıfından insanların ön planda olduğunu görmekteyiz. Geçmişten tevarüs eden maddi-manevi mirasa konmuş olan bu sınıf, eldeki mirasın sefasını yaşamıştır. Bu sefanın en büyük nedenlerinden biri kuşkusuz ahiret inancını inkar ya da bu inançtaki noksanlıktır. Ahiret inancının olmadığı ya da eksik olduğu

toplum ve demlerde şan, şöhret, makam, mevki gibi dünyevi ihtiraslar bolca olmaktadır. Saymış olduğumuz bu vb. hasletler tek boyutlu düşüncenin eseri olup daha çok ahirete yönelik takva olgusundan uzak, tamamen dünya hayatına endeksli bir yaşama neden olmuştur. Mekkeli müşrikler de işlerine gelmediği için ahireti ya inkar ya da görmezden gelmektedirler. Ahireti unutan müşrikler, hayatın dünyadan ibaret olduğuna inanarak ellerinden geldiği kadar bu hayata önem vermişlerdir. Karşılarına çıkan, onlara engel olan, düzenlerini bozan her kişi ve inanca da karşı çıkmışlardır. Yoksa müşrikler, normal şartlarda Hz. Peygamber'in aralarından çıkmasıyla büyük övünç duymalıydı. Zira kabile taassubu, kendilerini başkalarından üstün görmeleri, Yahudi ve Hıristiyanların bir Peygamber beklentisi içinde olmasına rağmen Peygamberin bizzat kendi aralarından çıkması gibi etkenler dahi onların iman etmesine yetmemiş inkarlarında inat etmeye devam etmişlerdir. Hz. Peygamber düzenlerine açıktan karşı çıkmayana kadar kabile taassubu ile Peygamberlik ve inancına karşı çıkmamışlardır. Ancak Resulullah'ın müşrik inanç ve fiillerini reddetmesiyle O'na, İslam'a ve mü'minlere şiddetli tepkiler göstermişlerdir.

İnancın bozulmasıyla, aile ve kadına bakışta da bozulmalar meydana gelmiştir. Kadına sadece cinsel obje gözüyle bakılmıştır. Onlardan tek beklenti, erkeği maddi anlamda doyurması ve erkek çocuğu doğurmalarıdır. Bu şekilde de rakip kabilelere sayıca ve kuvvet bakımında üstün olmaya çalışılmaktadırlar. Erkek çocuğu yerine kız çocuğu doğarsa yüzleri kapkara kesilir, topluma çıkmaktan utanır sonucunda kız çocuklarını diri diri gömmeyi dahi gerçekleştirirlerdi. İlk dönemki birçok ayette, kadın ve mazlum hakları savunulmuş, hak yiyen zalimler ahiretin varlığı ve cehennem azabı ile korkutulmuşlardır.

Mekke ve civarındaki toplumda dini hayatta tam bir dağılma mevcuttur. Hz. İbrahim'in hanif yani tevhid inancı, yukarıda saydığımız sebeplerle put, melek, cin, yıldız gibi mahluklarla parçalanmıştır. Kimi melekleri Allah'ın kız çocukları kabul etmiş kimi cinlere sığınmış kimi şi'ra gibi yıldızlara tapmış kimi putlar adına kurban kesmiş, tavaf etmiş, tazimde bulunmuştur. Müşrikler genellikle bu ortak koşma tutumlarının sebebi olarak meleklerin ve putların kendilerini Allah'a yaklaştırmak, melek ve putların Allah katında kendilerine şefaahatçi olmalarını beklemesiyle açıklamışlardır. Oysa Yüce Allah Rabb, Ehad, Samed gibi esmasıyla bu tarz yakıştırma ve iftiralardan beri olduğunu beyan etmiştir.

İncelediğimiz ilk 27 surede Allah, Rabb, A'la, Ekrem/Zu'l Celali ve'l Ekrem, Ehad, Malik/Melik, Rahman/Rahim, Aziz, Hamid, Şehid, Ğafur, Vedud, Muhit ve Hâkim esması geçmektedir. Bu isimler risaletin genel ilkeleri olan Tevhid, nübüvvet ve ahiret konuları ile birlikte işlenmiştir. Allah'ın varlığı ve birliği bilhassa Rabb ve Allah ismiyle sağlanmaya

çalışılmıştır. Rabb ve Allah isimleri ile, kullara verilen nimetler, yoktan var edilme süreci, dünya hayatı, ahiretin varlığı, hesabın görüleceği, sonucunda da cennet ya da cehenneme girileceği hatırlatarak melek, cin, put, yıldız gibi mahluklara dağılan uluhiyet anlayışı birlenmeye başlanmıştır. Bu iki isme ek olarak Allah'ın mahluklardan yüce olduğunu ifade eden A'la ve Aziz; yapılan zulümleri gördüğüne, bildiğine dair Şehid ve Muhit; tövbe edip iman etmeleri halinde kullarına karşı Rahman, Rahim, Ğafur ve Vedud; ezelden ebede yapılan her işte hükmünde hikmet sahibi olarak Hakim; hiçbir şeye muhtaç olmadığı her şeyin ise kendisine muhtaç olduğunu ifade eden Samed; uluhiyet, rububiyet ve ubudiyette eşsiz ve tek olduğunu ifade eden Ehad esması kullanılmıştır.

Zikredilen esma-i hüсна ile bütün Peygamberlerde ortak olan üç tema, Allah, nübüvvet ve ahiret işlenmiştir. İlk surelerde genellikle Hz. Muhammed'e ve muhataplara Peygamberliğinin hak olduğu üzerinde durulmuştur. Ahireti inkar eden, dünyaya müptela olan müşriklere de ilk yaratılma, yer, gök ve arasındakilerin oluşumu üzerinden hakikatler sunulmuştur. Yağmur vasıtasıyla topraktan otun çıkması, yeşermesi ardından kuruyarak rüzgarda savrulması örneği ile hayat ve ölüm gözler önüne serilmiştir. Bu olayların tekrarı ile ölümden sonra hayatın varlığı da idraklere sunulmuştur. Yine kevnî ayetler ile esmanın şerhi yapılarak putların acizliği gözler önüne serilmiş ve tevhide doğru yol yapılmıştır.

Böylece ilk dönemde müşriklere realist bir yaklaşım ile tebliğ edilmiştir. Genel olarak bildikleri, gördükleri, sahip oldukları maddi-manevi unsurlardan olan Kâbe, Mekke, Semud kavmi, Firavun, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Uhdud kıssası ve benzerlerinin hatırlatılması ve bunlar üzerine düşünülmesi istenmiştir. Bu dönem ile parçalanmış tevhid inancı, temelleri sağlam atılarak toparlanmaya başlanmış ve sonraki dönemlerde İslam'ın dünyanın dört bir yanına yayılmasına vesile olmuştur.

KAYNAKÇA

Albayrak, İsmail. “Kur’ân’ı Kerim Âyetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış”, *Marife*, 2/3, (2002), s. 158-162.

Ali, Cevâd. *el-Mufasssal fî târihu’l-Arab kable’l-İslâm*. yy: 1993.

Altın, Mehmet. *Esmâ-i Hüsnâ’nın Semantik Tahlili ve Geçtiği Ayetlerle İlgisi*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Altuntaş, Mehmet. “Cahiliye Dönemi Evlilikleri Muallaka Şiirlerinde Anlatılan Hayatın Kur’ân Açısından Değerlendirilmesi”, *Turkish Studies*, 11/5, (2016), s. 45-68.

Âlûsî, Mahmûd Şükrî el-Bağdadî. *Buluğu’l-erab fî ma’rifeti ahvali’l-Arab*, thk. Muhammed Behcet el- Eseri. Kahire: Daru’l-kitabu’l- Mısri, trs.

Apak, Adem. *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.

Apak, Adem. *Kur’an’ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*. İstanbul: KURAMER, 2017.

Ateş, Ali Osman. *İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.

Azimli, Mehmet. *Cahiliyeyi Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

Baş, Baş. *İslam Tarihi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Muhammed b. Mes’ud. *Tefsîru’l-Beğavî meâlimu’t-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. Riyad: Daru’t Tayyibe, 1989.

Bell, Richard. *Introduction to the Qur’an*, Edinburg: yy. 1953.

Belazurî, Ahmed b. Yahya b. Cabîr. *Ensâbu’l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkar ve Riyad Zerkelî. Beyrut: Daru’l-fikr, 1996.

Beyhakî, Ebubekr Ahmed b. Huseyn. *Delâilu’n-nubuvve ve ma’rife ahvâli ehli’ş-şerîa*. thk. Abdulmu’ta Kal’aci. Beyrut: Daru’l Kutubu’l İlmiyye, 1988.

Bilgin, Abdülcelil. *Kur’an’ı Tanımak Tarih-Dil-Yorum*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2018.

Bilgiz, Musa. *Ayetler ve Sûreler Arası Münâsebet Said Havva Örneği*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2006.

Blechere, Regis. *Le Coran*. Paris: 1966.

Buharî, Ebi Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahihu Buharî*. Dimaşk: Daru İbni Kesir, 2002.

Cabirî, Muhammed Abid. *Fehmu'l-Kur'an'il-hekîm et-tefsiru'l- vâdih hesebî tertîbi'n-nuzûl*. Daru'l-beyda: Matbaatu Daru'n-neşri'l-meğribiyye, 2009.

Cabiri, Muhammed Abid. *Fehmü'l Kur'an Nüzul Sırasına Göre Tefsir*. çev. Muhammed Coşkun, İstanbul: Mana Yayınları, 2017.

Cabiri, Muhammed Abid. *Kur'an'a Giriş*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Mana Yayınları, 2013.

Cahız, Ebi Osman Ömer b. Bahri. *Kitabu'l-heyevân*. thk. Abdusselam Muhammed Harun, yy.: Matbaatu Mustafa el- Babi, 1965.

Carîm, Muhammed Nu'man. *Edyanu'l-Arab fi'l-cahiliyye*. Nahiye: Matbaatu Ğaden, 2008.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

Cümeylî, Hudeyr Âbbas. *Kureyş -İslam Öncesi Arap Hayatına Etkisi-*. çev. Asım Sarıkaya, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.

Çetiner, Bedrettin. *Fatiha'dan Nas'a Esbâb-ı Nüzûl Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2016.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.

Çağrı, Mustafa. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri*. İstanbul: KURAMER, 2017.

Çelikkol, Yaşar. *İslam Öncesi Mekke*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Çorlu, Savaş ve Ömer Dumlu. "Nüzûl Sırasına Göre Âyet Âyet Kur'an'ın Yorumu, (Neden Âyet Âyet Kur'an'ın Yorumu)", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, İstanbul: İlim Yayma Vakfı Tefsir Akademisi, 1 (2010), 163-180.

Çubukçu, Asri. "Huzeyme b. Sabit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVII/436. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Darimî, Ebi Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl. *Kitabu'l-Musnedu'l-cami'*. thk. Hişâm b. Abdillâh el- Ğamri. Beyrut: Daru'l-beşairu'l-İslamiyye, 2014.

Fuat Daş. *Cahiliye Döneminde Arap Savaşları*. İstanbul: Hiper Yayın, 2019.

Demircan, Adnan. *Cahiliye Arapları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.

Demircan, Adnan. *Cahiliyeden İslam'a Kadın ve Aile*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.

Demirci, Muhsin. *Kur'an Tarihi*. İstanbul: İFAV, 2014.

Demirci, Muhsin. *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar Tespitler ve Değerlendirmeler*. İstanbul: İFAV, 2017.

Derveze, Muhammed İzzet. *et- Tefsiru'l Hadis Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*. çev. Heyet. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014.

Derveze, Muhammed İzzet. *et- Tefsîru'l-Hadîs tertîbu's-sure hesebî'n-nuzûl*. Kahire: Daru'l-garbi'l-İslamiyye, 2000.

Derveze, Muhammed İzzet. *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed (sav)*. çev. Mehmet Yolcu. İstanbul: Yarın Yayınları, 2016.

Deyrezorî, Molla Huveys Ali Ğazi Abdulkadir. *Beyanu'l Meanî*, Dımaşk: Matbaatu't-terakî, h. 1382.

Draz, Abdullah. *Kur'an'a Giriş*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Otto, 2016.

Duman, Mehmet Zeki. *Beyanu'l Hak Kur'an'ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2016.

Duman, Muhammed Fatih. *Kureyş Kabilesi İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı*. Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2017.

Duman, Fatih. *İslâmiyet Öncesi Arap Folkloru ve Kur'an*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2018.

Dureysî, Ebi Abdillâh Muhammed b. Eyyûb el- Becelî. *Fedailu'l-Kur'an vema enzele mine'l-Kur'an'ı Mekke ve'l Medîne*. thk. Urve Bedir. Dımaşk: Daru'l-fikr, 1987.

Ebû Zeyd, Nasr Hâmid. *İlahi Hitabın Tabiatı*. çev. Mehmet Emin Maşalı. Ankara: Otto Yayınları, 2013.

Ebû Abdullah, Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahya b. Mende. *Kitabu't-Tevhîd ve ma'rifeti esmaillahi azze ve celle ve sıfatıhi alâ'l-ittifaki ve't-teferrud*. thk. Ali b. Muhammed el- Fekihî. Medine-i Münevvere: Camiatu'l-İslamiyye, 1989.

Ebîssuud, Muhammed b. Muhammed el- İmadî. *İrşadu'l-akli's-selîm ila mezayâ kitabî'l-Kerim*. Beyrut: İhyau't-turasi'l-Arabi, trs.

Ebu Zehra, Muhammed. *Son Peygamber Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)*. trc. Mehmet Keskin. Ankara: İ'tisam Yayınları, 2018.

el- Kadi, Abdulfettah. *Esbâb-ı Nüzûl Sahabe ve Muhaddislere Göre*. thk. Salih Akdemir. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.

Eren, Cüneyt. *Cennetten Süzülen Nâzenin İzdüşüm Kadın (Kur'an Perspektifinde Kadın)*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.

Ezrakî, Ebî'l Velid Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed. *Ahbaru Mekke vema cae fiha mine'l-asar*. thk. Abdilmelik b. Abdillâh b. Dehiş. yy.: Mektebetu'l-esedî, 2003.

Farahidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-ayn muretteben ala hurûfi'l-mu'cem*. thk. Abdulhumejd Hendavî. Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, 2003.

Fîrûzabâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kub. *Kâmusu'l-muhît*. Dımaşk: Muessesetu er-Risale, 1998.

Gazel, Gülşen. *Risale-i Nur Işığında Esmâ-i Hüsnâ*. İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2010.

Gazalî, Ebi Hamîd Muhammed b. Muhammed. *el-Maksâdu'l-esnâ fî şerhî'l-esmâi'l-hüsnâ*. thk. Bessam Abduvehhâb el- Cabi. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2003.

Grimme, Hubert. *Mohammed*. Münster: 1892.

Gölcük, Şerafeddin. *Kur'an ve Mekke*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

Gözeler, Esra” “Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 51/295-326., 2010.

Gül, Ahmet. “Kur'an'ın İnşa Ettiği Rol Model İnsanlar: Rahmanın Kulları”. *Uluslararası İslâm ve Model İnsan Sempozyumu*. s. 484-489. Kahramanmaraş: Nisan 2018.

Gül, Ahmet, “Maturidi Tefsirinde (Te'vilatu'l- Kur'an'da) Siret-Nüzul İlişkisi”. *VI. Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu (Hanefîlik-Mâturîdîlik)*. Kastamonu: s. 374-380., Aralık 2017.

Günaltay, M. Şemsettin. *İslam Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

Günaltay, Şemsettin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Güven, Şahin. “Muhammed Âbid el- Cabiri ve Fehmü'l Kur'an'il- Hakîm İsimli Tefsirindeki Metodu”. *Bilimname Düşünce Platformu*, 20/1 (2011), s. 53-84.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.

Hamidullah, Muhammed. *Kur'an'ı Kerim Tarihi ve Türkçe Eserler Bibliyografyası*. çev. Mehmet Sait Mutlu, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1965.

Hanbel, Ahmet bin. *Musnedu Ahmed b. Ahmed*. thk. Şuayb el- Arnavutî Adil Murşîd. Beyrut: Muessesetu'r-risale, trs.

Hasan Elik ve Muhammed Coşkun. *İndirildiği Dönemin Işığında Kur'an Tefsiri Tevhit Mesajı*. İstanbul: İFAV, 2016.

Heyet. *Eseru tertıbu nuzûl'il-Kur'ân'il-Kerîm fî'l-binâi'l-akaidi ve's-suluki'l-hadarî li ümmeti'l-İslamiyye*. Cezayir: Üniversite Abou Bekr, 2013.

Hirschfeild, Hartwig. *New Researches into the Qorans*. London: 1902.

Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011.

Itr, Nureddin. *Ulûmu'l-Kur'ân'il-Kerîm*. Dimaşk: Matbaatu's Sabah, 1993.

İbn Habîb, Ebu Cafer Muhammed b. Habib b. Ümeyye b. Amir. *el-Muhabber*. çev. Adem Apak ve İsmail Güler. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

İbni Faris, Ebi Huseyn Ahmed. *Mu'cem mukayîsi'l-luğa*. thk. Abdusselam Muhammed Harun, Kahire: Daru'l-fıkr, 1979.

İbni Habîb, Muhammed el- Bağdadî. *Kıtabu'l-munemmak fî ahbari Kureyş*. Beyrut: Alimu'l-kutub, 1985.

İbni Hişâm, Ebu Muhammed b. Abdilmelik. *Siretu'n-nebeviyye*. thk. Ömer Abdisselam Tedmurî. Beyrut: Daru'l- Kutubu'l- Arabi, 1990.

İbni İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yessar el- Muttalibî el- Medenî. *Siretu'n-nebeviyye li İbni İshâk*. thk. Ahmed Fureyd el- Mezidî. Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmıyye, 2004.

İbnu'l Kelbî, Hişâm b. Muhammed b. Saib. *Kitabu'l-esnam*. thk. Ahmed Zeki Paşa. Kahire: Daru'l-kutubu'l-Mısıriyye, 1995.

İbni Kesîr, Ebî'l Fida Hafız. *el-nidâye ve'n-nihâye*. Beyrut: Mektebetu'l-mearif, 1990.

İbni Kesîr, Ebî'l Fida İmamuddin İsmail b. Ömer. *Kitabu'l-fedailu'l-Kur'an*. Kahire: Mektebetu İbn Teymiye, 1996.

İbni Kesîr, Ebî'l Fida İsmail b. Ömer el- Kerşî el- Dımeşkî. *Tefsîru'l-Kur'an'ül azîm*. thk. Sami b. Muhammed es- Selame. Riyad: Daru't-tıb, 1999.

İbni Reşîk, Ebî Ali Hasan el-Kayravanî el-Ezdî. *el- Umde fî mehasini's-şî'r ve âdabihi ve nakdihi*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: Daru'l-ceyl, trs.

İbni Manzur, Ebî Fadıl Cemaluddîn Muhammed b. Mukerrem el- İfrikî el- Mısırî. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Daru Sadr, trs.

İbni Mace, Hafız Ebî Abdillâh Muhammed b. Yezid el- Kazvinî. *Süneni İbni Mace*. thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. yy.: Daru'l-ahyai'l-kutubu'l-Arabiyye, 1918.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez- Zuhrî. *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Amr. Kahire: Mektebetu'l-hanci, 2001.

İbnu'l Cevzî, Ebû'l Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali, el-Kureşî el-Bağdadî. *Zadu'l-mesîr fî ilmî't-tefsîr*. Beyrut: Mektebetu'l-İslamiyye, 1983.

İsbindari, Abdurrahman Ömer Muhammed. *Kur'an-ı Kerîm'in Mekke Döneminde Yazılışı*. çev. Veli Kayhan. İstanbul: İFAV, 2014.

İsfahanî, Rağîb. *Mufredat elfazî'l-Kur'an*. thk. Safvan Adnan Davudî. Beyrut: Daru's-Şam, 2009.

Kahraman, Muhammed Şerif, “Hz. Osman'a (35/656) Nüzûl Sırasına Göre Mushaf Nispet Edilmesi Üzerine Bir İnceleme”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4/1, s. 173-182.

Karagöz, İsmail. *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

Kattân, Mennau'l. *Mebahîs fî ulumî'l-Kur'an*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1995.

Kılınçlı, Sami. *Nüzul Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri -Mekke Dönemi-*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

Koçyiğit, Hikmet, “Kur'an'ı Nüzul Sırasına Göre Tefsir Edilmesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*”, 12/1 (2013), s. 183-201.

Köse, Feyza Betül, *Cariye*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.

Kur'an'ı Kerim Meali. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009.

Kurtubî, Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebibekr. *el-Cami' li ahkamî'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdu'l Muhsin et-Turkî. Beyrut: Muessesetu'r-risale, 2006.

Kurtubî, Şemsuddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Esnâ fi şerhi esmâillahi'l-hüsnâ ve sıfatihî*. thk. Şeyh İrfan b. Selîm el-Aşşa Hessune el-Dımaşkı. Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 2005.

Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi ile Yeni Yaşam Yayınları, 2016.

Mahmut Aydın ve Asim Duran. *Kur'an ve Hıristiyanlar Kur'an'ın Geliş Ortamında Hıristiyanların İnançları İbadetleri ve Kutsal Metinleri*. İstanbul: KURAMER, 2019.

Malik, İmam Enes bin. *el-Muvatta*. Beyrut: Daru Ahyau't- Turasu'l- Arabi, 1985.

Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı*. Ankara: Otto, 2015.

Maturidî, Ebî Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Halil İbrahim Kaçar. İstanbul: Daru'l Mizan, 2006.

Meydanî, Abdurrahman Hasan Hebenneke. *Mearîcu't-tefekkur vedaiku't-tedebbur*. Dımaşk: Daru'l-kalem, 2000.

Monis, Hilal. *Düşünce Yapısının Değişiminde Tedebbür Ayetlerinin Kronolojik Olarak İncelenmesi*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.

Muir, William. *the life of Mahomet*. London: 1958.

Mukatı'l, Süleyman b. Beşir el-Ezdî. *Tefsîru'l-Mukâti'l b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud Şahate. Beyrut: Daru İhyau't-turas, 2002.

Muslim, Ebu Huseyn Muslim b. Haccac. *Sahih-u Muslim*. Riyad: Daru's- Selam, 2000.

Nesefî, Ebî'l Bereket Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsîru'n-Nesefî medâriku't-tenzîl ve hakaiku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedyuvî. Beyrut: Daru'l-kelime't-tıb, 1998.

Neşet, Çağatay. *İslamiyet Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.

Nöldeke, Theodor. *Geschichte des Qorans*. Leipzig: 1909.

Nu'manî, Şibli. *Dairetu mearif fi sîret-i Nebî*. thk. Yusuf Seyyid Amr. yy.: 2005.

Öğmüş, Harun. *Câhiliye Döneminde Araplar Cahiliyye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumunu ve Kur'ân'ın Getirdiği Değişim*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.

Rabbabah, Mohammed Mjalli. “Tefsiru’l-Kur’ani’l-Kerim ala tertibi’n- nuzuli menbeihi ve fevaidihi”. *Ulumu’s Şeriatî ve’l Kanun*, Üniverstiy of Jordan, (2010), s. 254-268.

Razî Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Huseyn et- Teymî Fahreddin. *Mefâtihu’l-gayb*. Beyrut: Daru’l-fikr, 1981.

Sabunî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fî ulûmi’l-Kur’ân*. Tahran: Daru’l- İhsan, 2003.

Sabunî, Muhammed Ali. *Safvetu’t- Tefâsîr*. Beyrut: Daru’l-Kur’ani’l-Kerim, 1981.

Saçlı, Merve, “Bakara Suresi 74. Ayet Bağlamında Taşlar ve Allah Korkusu”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/325-245, Haziran 2020.

Saidî, Abdulmuteal, *en-Nazmu’l- fenniyyu’l- Kur’an, Mektebetu’l-adab li’n-neşri ve’t-tevzî*, Kahire: Mektebetu’l- Adab, h. 1439.

Sâlah, Subhî. *Mebâhîs fî ulûmi’l-Kur’ân*. Beyrut: Daru’l-ilm li’l-melayin, 1977.

Savaş, Rıza. *İslâm’ın İlk Asrında Kadın*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.

Semerkandî, Ebu’l Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. *Tefsîru’s-Semerkandî bahru’l-ulûm*. thk. Şeyh Ali Muhammed Muavved vd. Beyrut: Daru’l-kutubu’l-ilmîyye, 1993.

Söylemez, Mahfuz. *Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Söylemez, M. Mahfuz. *Cahiliye Araplarının İlahları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Söylemez, M. Mahfuz. *Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

Suyutî, Abdurrahman b. Ebibekr Celaluddin. *ed-Duru’l-mensur fî’t-tefsîr bi’l-me’sûr*. Beyrut: Daru’l-fikr, 2011.

Suyutî, Celaluddin. *el-İtkân fî ulûmi’l Kur’ân*. Beyrut: Muessesetu’r- risaletu’n-naşirin, 2015.

Suyutî, Celaleddin. *Esrâru tertibu’l-Kur’an*. Kahire: Daru’l-fadile, 2002.

Suyutî, Celaluddin Ebî Abdurrahman. *el-Lubâbu’n-nukûl fî Esbabî’n-nuzûl*. Beyrut: Muessesetu kitabu’s-sekafiyye, 2002.

Şevkanî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu’l-kadîr el-cami’ beyne fî’r- rvaye ve’d diraye min ilmi’t-tefsir*. Beyrut: Daru’l-marefah, 2007.

Şulul, Kasım. *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Şulul, Kasım. *Son Peygamber Hz. Muhammed'in Hayatı*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Tabatabai, Muhammed Hüseyin. *İslam'da Kadın*. çev. Mustafa Yalçın. İstanbul: Kevser Yayınları, 2018.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili'l-âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et- Turkî. Kahire: Daru Hicr, 2001.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî tarihu'r-rûsul ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l Fadıl İbrahim, Mısır: Daru'l-mearif, 1969.

Takkûş, Muhammed Suheylî. *Tarihu'l-Arab kable'l-İslâm*, Beyrut: Daru'n-Nefais, 2009.

Tirmizî, Ebî İsa Muhammed b. İsa. *el- Camiu'l-Kebîr*. thk. Beşşar Ma'ruf. Beyrut: Daru'l-garbi'l-İslamiyye, 1996.

Topaloğlu, Bekir. "Esmâ-i Hüsnâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XI/404-418. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Turan, Maşallah. "Kur'an'da "Câhiliyye" Kavramı", *III. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi*, Mardin: (Nisan 2018), s. 54-63.

Turan, Maşallah. "Model İnsan Oluşturmada Kur'anî Yöntem (Nûh ve Muhammed Sureleri Örneği)", *1. Uluslararası İksad Sosyal Bilimler Kongresi*, Mardin: (Mart 2018), s. 233-247.

Tülücü, Süleyman. "Câhilliye Kelimesinin Mânâ ve Menşei", *Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi*, 4 (1980), 279-285.

Ulutürk, Veli. *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*. İzmir: Çağlayan A. Ş, 1985.

Usta, İbrahim. *İslâm Öncesi Arap Mitolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

Vahidî, Ebî Hasen Ali b. Ahmed. *Esbâbu nuzûli'l-Kur'ân*. thk. Kemal Besyunî Zeğlul. Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, 1991.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. İsmail Karaçam vd. İstanbul: Zahraevyn Yayıncı, trs.

Ya'kubî, Ahmed b. Ya'kub b. Vehb el- Katibu'l Ma'ruf el- Ahbarî, *Târîh 'ul-Ya'kubî*. yy: 1964.

Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları. çev. Nurettin Ceviz vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Yedi Askı Muallakâtu's Seb'a. çev. Şerafettin Yaltkaya. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018.

Yıldırım, Muhammed Emin. *Tarihi ve Sosyal Yapısıyla Siyer Coğrafyası.* İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Yılmaz, Hakkı. *Nüzul Sırasına Göre Tebyin 'ul Kur'an İşte Kur'an.* İstanbul: İşaret Yayınları, 2015.

Yolcu, Mehmet. *Kur'an'ın Zihniyeti Değiştirmesi.* İstanbul: Denge Yayınları, 2005.

Yurdagür, Metin. *Ayet ve Hadislerle Esmâ-i Hüsnâ Allah'ın İsimleri.* İstanbul: Marifet Yayınları, 2006.

Weil, Gustaw. *Historich-Kritisch Einleitung in den Koran,* Bielefeld: 1884.

Zebidî, Seyyid Muhammed Murtaza Huseynî. *Tâcu'l-arus min cevahiru'l-kâmus.* thk. Ali Hilali. Kuveyt: Muessesetu Kuveyt, 2001.

Zeccac, Ebî İshâk İbrahim b. Serrî. *Tefsîru esmâillahi'l-hüsnâ.* Dimaşk: Daru'l-me'mun fi't-turas, 1975.

Zeccacî, Ebû Kasım Abdurrahman b. İshâk. *İştikâku esmâillah.* thk. Abdurrab Huseyn el-Mübarek. Beyrut: Mussesetu'r-risale, 1986.

Zemahşerî, Carullah Ebû Kasım Mahmud b. Ömer. *el- Keşşâf an hakâiku gevamidu't-tenzil ve uyunui'l-ekavîl fî vucuhî't-te'vîl.* Riyad: Mektebetu Abîkan, 1998.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân.* Kahire: Daru't-turas, trs.

Zevzenî, Ebi Abdillâh Huseyn b. Ahmed. *Şerhu Muallakatu's- Seb'a.* yy.: Daru'l-alemiyye, 1993.

Zeydan, Corcî. *el-Arabu kable'l-İslâm.* thk. Hüseyin Mu'nis. yy.: Daru'l- Hilal, trs.

Zeydan, Corci. *İslam Medeniyet Tarihi.* trc. Zeki Meğamiz, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1971.

Zührî, Ebubekr b. Muhamemd b. Muskim b. Ubeydullah b. Şihab. *en-Nasih ve'l-mensuh fî'l-Kur'an'il-Kerim.* thk. Mustafa Muhammed el- Ezherî. Riyad: Daru'l- İbn Afvan, 2008.

Zürkanî, Muhammed Abdulazim. *Menâhilu'l-irfân fî ulumi'l-Kur'an.* yy.: Matbaatu İsa el-Babi el- Halebi, 1943.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Selim TUNÇ

Uyruğu: Türkiye Cumhuriyeti

Doğum Yeri ve Tarihi: Şırnak - 01.02.1995

E-posta: tunc.mselim@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
3.6	Şırnak Üniversitesi	2018

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
-	-	-

YABANCI DİL

Arapça